

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI**

Ender YILMAZ

**TELEOLOJİK ETİK VE DEONTOLOJİK ETİK'İN
KARŞILAŞTIRILMASI
(J. S. MİLL VE I. KANT İLE SINIRLANDIRILMIŞ OLARAK)**

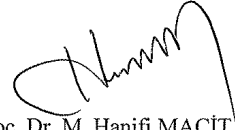
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi MACİT**

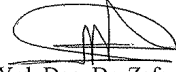
Erzurum 2010

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ KABUL TUTANAĞI

Bu çalışma Felsefe Anabilim Dalının Sistematik Felsefe ve Mantık Bilim Dalında jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi MACİT
Danışman

Yrd. Doç. Dr. Zafer YILMAZ
Jüri üyesi

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Jüri üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 01/06/2010

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ŞEKİLLER LİSTESİ	V
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AHLAK FELSEFESİ TANIMLARI ve ETİK TÜRLERİ

1.1 Ahlak, Etik, Tanımları ve Ayrımları	3
1.2. Etik Sözcüğünün Kökeni ve Anlamı	4
1.3. Etik Türleri ve Aralarındaki İlişkiler	8

İKİNCİ BÖLÜM

2. AHLAK FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI

2.1 Ahlaki Değerler	12
2.1.1 İyi, Kötü, Mutluluk ve Erdem	12
2.1.2 Hak, Adalet ve Doğru	19

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İMMANUEL KANT'IN YAŞAMI, ESERLERİ VE FELSEFESİ

3.1 Yaşamı ve Eserleri	28
3.1.1 Felsefesi	30
3.1.2 Kant'ta Zaman- Mekân Ve Kategoriler	36
3.1.3 Kant'ın Etik Anlayışı	39
3.2 Ödev ve İyi İsteme	40
3.2.1. Ahlak Yasası (Kategorik Buyruk)	43
3.2.2 Ahlak Kanıtı	47

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. JOHN STUART MILL (1806-1873)

4.1 Mill ‘in Niteliksel Hazcılığı	56
4.1.2 Mill’in Birey ve Özgürlük Anlayışı	63

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TELEOLOJİK ETİK VE DEONTOLOJİK ETİĞİN KARŞILAŞTIRILMASI

5.1 Amaçlanan Sonuç Etiği (Teleoloji).....	76
5.2 Kural Etiği (Deontoloji)	78
5.3 Deontoloji Hakkındaki Görüşler	79
5.4 Kant Üzerine Görüşler	83
5.4.1 Teleolojik ve Deontolojik Teorilerin Birbirine Bağımlılığı.....	86

SONUÇ.....	91
-------------------	-----------

KAYNAKÇA.....	94
----------------------	-----------

ÖZGEÇMİŞ.....	98
----------------------	-----------

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TELEOLOJİK ETİK VE DEONTOLOJİK ETİK'İN KARŞILAŞTIRILMASI
(J.S. MİLL VE I. KANT İLE SINIRLANDIRILMIŞ OLARAK)**

Ender YILMAZ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi MACİT

Erzurum 2010 Sayfa 98+VII

Jüri: Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi MACİT

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Yrd. Doç. Dr. Zafer YILMAZ

Bu çalışmanın ana teması John Stuart Mill ve Immanuel Kant'ın ahlaka ilişkin görüşlerini temsilcisi oldukları teleolojik ve deontolojik etik kuramlar başlığı altında ele alıp irdelemek ve incelemektir. Bu etik kuramlar günümüzde özellikle tıp alanı ve diğer alanlarda sıkça çalışma konusu edilmekte ve değerlendirilmektedir.

Biz bu tez çalışmasında söz konusu düşünürlerin etik anlayışlarını kendilerinin temsilcisi oldukları teleolojik ve deontolojik kuramlar çerçevesinde değerlendireceğiz. Bunu yaparken oldukça birbirinden farklı olan görüşlerini de dile getireceğiz. Bu fikirlerin hem yanında hem de karşısındaki tezlere aynı anda yer verip bunların olumlu yanlarını da birleştireceğiz. Böylece toplumsal sorunlara çözüm üretme noktasında bu kuramlar bize daha kapsayıcı ve açıklayıcı fikirler sunmuş olacaklar.

Konunun anlaşılabilirliğini sağlamak için birinci bölümde ahlak ve etik kavramlarının anlamları, ayrımları ve belli başlı etik türlerine değindikten sonra ikinci bölümde bazı ahlaki değerler üzerine yoğunlaşacağız. Üçüncü ve dördüncü Bölümlerde filozofların görüşlerine açıklık kazandırdıktan sonra beşinci bölümde bu düşünürlerin anlayışları çerçevesinde teleolojik ve deontolojik etik kuramların bir karşılaştırmasını yapıp çalışmamızı sonlandıracağız.

Anahtar Kelimeler: Hak, İyi, Kötü, Mutluluk, Haz, Erdem.

ABSTRACT
MASTER THESIS
THE COMPARISON OF TELEOLOGICAL AND DEONTOLOGICAL ETHICS
(RESTRICTED BY JOHN STUART MILL AND IMMANUEL KANT)

Ender YILMAZ

Supervisor: Assist Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Erzurum 2010 Page 98+VII

Jury: Assist Prof. Dr. M. Hanifi MACİT

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Assist Prof. Dr. Zafer YILMAZ

The main theme of this work is to explore and investigate the John Stuart Mill's and Immanuel Kant's moral views about the teleological and deontological ethical theory that they are representative of. This ethical theory today, has often been subject of study and evaluated especially in the field of medicine and in other fields.

In the study of this question, we will evaluate those philosophers ethical understandings by teleological and deontological ethical theories that they are representative of. While doing so, we will also express their opinions which are quite different from each other. The arguments against both of these ideas will be placed at the same time and we will also incorporate the positive aspects of these discussions. At the point of the solution to social problems, these theories will have offered us a more inclusive and explanatory ideas.

To provide an understanding of the subject in the first part we will go through the meaning of morality and ethics, the differences between them and some major ethical types, in the second section we will concentrate on some moral values. In the third and fourth sections after clarifying the views of philosophers and their understandings, in the fifth chapter we will finalize our work with the framework of teleological and deontological ethical theories and their comparison within the understanding of these philosophers.

Key Words: Right, good, bad, happiness, pleasure and virtue.

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 5. 1 Etik Teori ve Temsilcileri	73
Şekil 5. 2 Temel Teleolojik Etik Yaklaşımlar	74
Şekil 5. 3 Temel Deontolojik Etik Yaklaşımlar	76

KISALTMALAR

Age	: Adı geen eser
ev.	: eviren
Dec.	: December
Edit.	: Editör
İst.	: İstanbul
Jan.	: Januray
No	: Number
PP	: Sayfa Sayısı Aralığı
Sad.	: Sadeleştiren
S.	: Sayfa
SS.	: Sayfa Sayısı (Sayfa Aralığı)
Vol.	: Volme

ÖNSÖZ

Felsefe Tarihinde ahlak düşünürlerinin ileri sürdüğü görüşler batılı anlamda iki temel başlık altında ele alınıp incelenebilir. Teleolojik ve deontolojik kuramlar insanın davranışlarını değerlendirmede, eylemlerimizin ahlaki niteliğini vurgulamada bize ahlaki değerlendirmelerimizde temel aldığımız açıklayıcı ölçütler sunarlar. Bu kuramlar akademik olarak, dilimizde teleolojik ve deontolojik başlık altında pek işlenmemiş olduğundan bu çalışmamızı kısıtlayıcı yönde olumsuz bir durum oluşturmalarına rağmen bu olumsuzluğu biz İngilizce kaynaklarla gidermeye çalıştık.

Araştırma ve incelememizde yararlandığımız yerli ve yabancı akademik yayınların özellikle teleolojik ve deontolojik kuramları ilgilendiren vurgularını temel alarak bunları teze yansıtmaya çalıştık. Bu kuramlar hem olumlu hem de kısıtlayıcı yönlerini ele alarak yer yerde bunların görüşlerini birleştirerek ortak bir anlayışa varmaya çalıştık.

Çalışmamın belirlenmesinde İngilizce kaynakların çevirisinde bana yardımcı olan arkadaşlarım Atakan ÇAĞLAR ve İmran Erdoğan YALÇIN'a teşekkür ederim. Yüksek Lisans öğrenimim boyunca her konuda yardım ve desteklerini gördüğüm tüm felsefe bölümü hocalarına ve tez eserinin tamamlanması noktasında beni yüreklendiren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi MACİT'e teşekkür ederim.

GİRİŞ

Etik kavramı ahlaki değerler üzerine bir sorgulama içeren, iyi, kötü, doğru, yanlış gibi kavramlardan hareketle ahlaki ilkeler doğrultusunda sistematik bir inceleme yapan bir disiplindir. İnsan kendi yaşamını bir düzene sokmak ve başka insanlarla ilişkilerinin çerçevesini belirlemek üzere gereksinim duyduğu ahlaki ilkeler insanlık tarihiyle yaşıttır. Kısacası etik insan olma olgusunun bir gereğidir. Bu olgunun gereği olarak etik neyin doğru neyin iyi olduğunu belirleyen bir çalışma alanıdır. Bu yönüyle hukuka ve siyasi örgütlenmeye de kaynaklık eder. Etik özellikle Platon ve Aristoteles'ten beri sistematik olarak felsefede de filozofların çalışma sahasını oluşturmuştur. Etik sorunlar üzerine birçok filozof ciddi ve tutarlı yaklaşımlar ortaya koymayı denemişlerdir. Burada ahlakın gerçekten ne olduğuna ilişkin ve ahlaki yargıların temellendirilmesi ve değerlendirilmesi noktasında düşünürlerin görüşleri de çeşitlilik göstermiştir.¹

Etik konuların tartışılması noktasında özellikle iki etik teori ön plana çıkmıştır. Etik düşüncesinin teleoloji ve deontoloji üzerine bir odaklanma eğilimi görülmektedir. Etik problemlerin çözümü için sonuca odaklanan teleoloji ve eylemin temelindeki doğruya, niyete ve ödevle odaklanan deontolojiden başka etik anlayışlarında varlığından da söz edilmektedir. Bütün etik yaklaşımların farklı yönlerini de birlikte ele alarak etik sorunların giderilmesi noktasında çok yönlü bir bakış açısı kazanılabilir. Bizim konumuz gereği burada ele aldığımız bu iki etik kuramın (teleoloji, deontoloji) üzerinde durmak istediğimiz nokta bu teorilerin birbirine üstünlüklerinden ziyade, her iki etik teorisinin avantajlı yönlerini birleştirilerek etik problemlerin çözümünde daha da güçlü kanıtlara sahip olunacağını belirtmektir. Çünkü modern dünyada teknoloji ve iletişimin hızlı gelişmesine paralel olarak ahlaki değerler üzerinde de çok yönlü değişik bakış açıları gelişmekte ve önem kazanmaktadır.

Felsefe tarihinde etik düşüncesi biçimi Immanuel Kant'a gelene kadar özellikle iyi kavramını çok sorgulamıştır. Eylemlerimizin bizi, iyi, mutlu sona götürmesiyle gündemde olan teleolojik etik, Kant'la birlikte hak (doğru) ödev kavramlarından hareketle deontolojik etik eleştirisine muhatap olmuştur. Kuşkusuz bu etik teorilerin birbirine karşı bazı avantajları ve dezavantajları olabilir. Teleolojik etiğin anlamının anahtarı olan faydacılık bize teleolojik görüşü hiç kuşkusuz en güzel şekilde

¹Alper Ecer "John Rawls ve Bir Adalet Teorisi". *Yeni Yüksektepe. E. Dergi*, Sayı 67. Ocak-Nisan, <http://www.w3c.org> Erişim Tarihi:21/12/2009

örnekleyecektir. Kant ve onun fikirleriyle temellenen deontolojik etikte Kant'ın etik anlayışını içermekle beraber yine Kant'ta güçlü bir temsilini bulacaktır.

Günümüz dünyasında insanlar; iletişim, ulaşım ve araştırma imkânlarının gelişmesi sebebiyle, hem geçmiş hem de günümüz dünyasındaki farklı toplumları ve farklı etik yaklaşımları, tarihin önceki dönemlerinde ki zaman dilimlerinden çok daha çeşitli ve karşılaştırmalı olarak öğrenebilmektedir. Bunun sonucu olan kültürel zenginleşme ve iletişim olanakları sayesinde insanların birbirlerini etkilemesi de çoğalmaktadır. Biz çalışmamızda birbirinden farklı bu anlayışların (teleolojik, deontolojik) herhangi birinin özel ya da diğerinden daha doğru olabileceğinden ziyade bunların güçlü yönlerinin birleştirilmesinin etik meselelerin çözümlenmesi noktasında elimizi daha da güçlendireceği kanaatindeyiz. Modern zamanlarda ki çoklu ve farklı bakış açıları ile şekillenen etik teoriler birinin diğerine üstünlüğünü azaltmakta ve herkesi kapsayıcı bir etik teori fikrine olan inanç gitgide azalmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. AHLAK FELSEFESİ TANIMLARI ve ETİK TÜRLERİ

1.1 Ahlak, Etik, Tanımları ve Ayrırımları

Ahlak felsefesi, insan davranışlarını “iyi” ve “kötü” değerleri açısından ele almakta ve davranışlarımızın bir değerlendirmesini yapmaktadır. Çünkü insan toplum hayatı yaşayan ve bu hayata davranışlarıyla katılan bir varlıktır; yani bir eylem varlığıdır. Ahlakın bir “teorik” bir de “pratik” yönü vardır. Ahlakın teorik yönünde ahlak felsefesi yapılmaktadır. Felsefenin bu dalından diğer dallarında olduğu gibi, birçok sorular sorulup, bu soruların cevapları araştırılmaya çalışılmaktadır. Örneğin iyi nedir? Kötü nedir? Doğru nedir? İnsan davranışlarının bir amacı var mıdır? İnsan davranışları iyi dediğimiz bir değere mi yönelir? Görev ve sorumluluk nedir? Vicdan nedir? Vicdan iyi ile kötü’yü ayırabilecek güçte midir? vb sorular etğin belli başlı temel soruları arasında yer almaktadır. Bu sorulara cevap oluşturacak iyi, kötü, doğru, yanlış değerleri üzerine birçok ahlak ekolleri, sistemleri kurulmuş ve bunların felsefesi yapılmıştır². Ahlak konusu gereği insan eylemleriyle ilgilendiğinde söz konusu edilen değerleri ele alış biçimlerine göre tanımlanan kuramların hepsi insan davranışlarını açıklama ve anlamlandırma çabası içinde olmuşlardır. Ahlak ve etik sözcükleri günlük kullanımda birbirinin yerine kullanılmakla birlikte aralarında bazı farklılıklar da vardır.

Ahlak: İlk olarak a). Mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belirli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünüdür. b) İkinci olarak da insanların kendisine göre yaşadıkları kendilerine rehber aldıkları ilkeler bütünü ya da kurallar toplamıdır. c) Son olarak ahlakın başka bir tanımı da bir kimsenin iyi niteliklerini ya da kişiliğini ifade eden tutum ve davranışlar bütünü, huy olarak da tanımlanabilir.³

Etik: ahlak ve ahlaklılık üzerine felsefi düşünüm. Felsefenin ana disiplinlerinden biri olan etik, temelde teorik ve uygulamalı etik olarak ikiye ayrılır; bunlarda teorik etik başka şeyler yanında esas itibarıyla ahlaki iyiliğe ilişkin genel bir araştırma ile doğru eylem üzerine felsefi bir soruşturma üzerinde yoğunlaşan normatif etik ve metaetikten oluşur.⁴ Etik insan eylemlerini konu alır. Buna rağmen karakteristik bir eylem kuramı sayılamaz. Zira etğin konusunu her türlü insan faaliyeti ve eylemi değil de öncelikle ahlakiliği vurgulayan, yani ahlaki eylemler oluşturur. Etik bir eylemi ahlaki açıdan iyi

² Hüsamettin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Sebat Ofset Yayıncılık, Konya, 1998, ss. 40,41

³ Ahmet Cevizci, *Felsefe sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2005, s. 28

⁴ Cevizci, Age., s. 646

bir eylem yapan niteliksel durumu sormaktadır ve bu bağlamda: ahlak, iyi, ödev, gereklilik müsaade vb. kavramları ele almaktadır. Etik temellendirilmiş sonuçlara varmayı amaçlar; dolayısıyla ne ahlakileştirme ne ideolojiye dönüştürme ne de dünya görüşü ortaya koyma gibi bir amaca sahiptir. Etik, konusuna yani ahlaki eylemlere belirli bir yöntem kullanarak yaklaşmaktadır. Bu doğrultuda etikte salt özne değil, nesnel geçerliği olan başka bir deyişle özneler arası bir bağlayıcılığı kanıtlanabilen önermeler önem kazanmaktadır.⁵

Etikte kabaca iki etik yöntem kategorisini birbirinden ayırt edebiliriz: Betimleyici yöntem ve normatif yöntem. Betimleyici yöntem aracılığıyla belirli bir toplum ya da toplulukta ki fiil eylem ya da davranış biçimleri, söz konusu toplum ya da topluluk içindeki etkin değerler ve geçerlilik talepleri faal bir biçimde araştırılır. Bunlar çoğunluğun bağlayıcı olduğunu kabul ettiği ahlak yasalarının bütününe yönelik yargıları içerir. Normatif yöntem ise, var olanı betimlemekten çok önceden tanımlayıcı reçete sunan bir yöntemdir. Bu yöntem dogmatik bir bakış açısıyla uygulandığında neyin nasıl yapılmasını önceden tanımladığı için kolayca ideolojiye dönüşme riski taşır. Normatif yöntem x durumunda y' yi yapmalısın türünden doğrudan eylem talimatları sunmayan yöntemler olarak kullanıldığından işlevseldir.⁶

1.2. Etik Sözcüğünün Kökeni ve Anlamı

Aristoteles, etiği kuramsal felsefeden (mantık, fizik, matematik, metafizik) ayırarak kendi başına bir felsefe alanı olarak ele alan ilk filozoftur. Pratik felsefeyi etik ekonomi, politika olmak üzere üç alana ayırmaktadır. Kuramsal felsefenin konusu değişmez ve değişen var olanla sınırlı kalırken, pratik felsefede insan eylemleri ve onların ürünleri önem kazanmaktadır. Platon'un diyaloglarının da tamamına yakını etik düşünceler içermektedir. Sokrates'e göre de eğitim, etik üzerine kurulu bir öğrenme süreci iken Sofistler, siyasal iktidarı ele geçirip egemenlik kurmanın aracı olarak retoriğin önemini vurgulamış dolayısıyla eğitimi öncelikli olarak retorik alıştırması şeklinde görmüşlerdir. Aristoteles insan pratiğiyle sofistlerin ve Platon'un iyi üzerine yönelik tezlerinden yola çıkarak pratik felsefeyi kuramsal felsefeden ayırmış, etiği bağımsız bir alan olarak kurmuştur. Aristoteles'in bu konudaki düşünceleri hem bir

⁵ Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, Çev. Veysel Atayman, Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 16,17

⁶ Pieper, Age., ss. 17,18

mutluluk hem de bir erdem öğretisi olan geniş kapsamlı bir eylem kuramını içerir. Bu konuda ki başyapıtı “Nikomakhosa Etik” de etik öğrencisi “iyi”yi giderek daha “iyi”yi yapmayı öğrenir. Böylelikle daha iyi bir insan olmayı öğreneceği şekilde yapıp ettikleri hakkında etik öğrencisinin kendisi de aydınlanmış olur.⁷ Aristoteles etiği kavram olarak fazlaca belirtmekle beraber, ettiği özellikle karakter incelemesi ve karakter üzerine tartışma olarak ele alır.⁸

Aristoteles’ten bu yana bir felsefi disiplinin adı olan etik köken olarak Yunanca’daki “ethos” sözünden gelmektedir ve iki farklı kullanımı söz konusudur. İlk kullanımı alışkanlık, töre ve görenek anlamlarını taşır. Buna göre kişi genel kabul gören ahlak yasası normlarını izlediği sürece etiğe uygun davranmış sayılır. İkincisi daha dar anlamlı bir kullanıma sahiptir. Bu kullanımına göre de eylemde bulunan ya da davranan kişi aktarılan eylem kurallarını ve değer ölçülerini sorgulamadan uygulamayıp; aksine kavrayarak ve üzerine düşünerek “iyi”yi talep eden, “iyi”yi gerçekleştirmek için onları alışkanlığa dönüştüren kişidir. Alışkanlık, töre ve görenek böylelikle karakter anlamını da almakta, erdemli olmanın temel tavrı olarak pekişmektedir. Yunanca ethos kavramının Latince karşılığı olan Mos (çoğulu mores) sözcüğüdür. Dolayısıyla, bu kavramda hem töre hem de karakter anlamlarına gelir. Ahlak ya da töre bir insan topluluğunda karşılıklı ilişkilerde gelişen saygı ve birbirini benimseme süreçlerinden oluşan ve kendilerine norm olarak geçerlilik tanınan geneli bağlayan eylem modellerini içerir. Demek ki ahlak ve töre ifadeleri olgunlaşmış yaşam biçimlerini temsil eden düzen kurumlaşmalarını, bir topluluğun değer ve anlam anlayışlarını yansıtan yaşam biçimlerini gösterir.⁹

Etik sözcüğünün kullanımı açısından şunu söyleyebiliriz: Hem geleneksel etikte hem de günlük dilde etik çoğunlukla ahlaki ya da töresel sözcüğüyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Etik eylemler etik talepler vb. bu sözcükle dile getirilmektedir. Ahlak dili ya da ahlaki dil eleştirel yargılamaya tabi tutulan eylemler hakkında yapılan günlük dildeki konuşmadır.¹⁰ Ahlak ve etik arasındaki bu kavramsal farklılaştırmadan çıkan sonuç: etik düşüncelerin kendiliğinden ahlaki olmadığı, ahlaka ilişkin belli bir sorunsala duyulan ilgiden kaynaklanabileceği ya da tersine, ahlaki düşüncelerin sırf ahlaki

⁷ Pieper, Age., ss. 29,30

⁸ Bedia Akarsu, *Mutluluk Ahlakı – Ahlak öğretileri*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1998, s. 120

⁹ Pieper, Age., ss. 30,31

¹⁰ Pieper, Age., s. 32

olmakla etik düşünceler olmadığı, ama pekâlâ etik sorunlara dönüştürülebileceğidir. Etik ile ahlak arasındaki ilişkiyi farklı bir analogi'ye dayandırarak açıklayabiliriz. İyi bir tiyatro eleştirmeni mutlaka iyi bir oyuncu olmak durumunda değildir. Çünkü onun konumunu oyunla arasındaki mesafe belirler ve yalnızca bu mesafeden hareketle oyun ve oyuncular üzerine bir şeyler söylemesi mümkün olur. Kendisi dolaysız bir katılımcı olsaydı, arada gereken mesafe bulunmadığından bir eleştirmen olarak görevini yerine getiremezdi.¹¹

Etik ve ahlak arasında yapılan bu ayrıma rağmen günlük dilde hatta felsefede her iki sözcüğün birbirinin yerine kullanılageldiğini de sık sık görmekteyiz. Ahlak fiilen ve tarihsel olarak bireysel, grupsal ve toplumsal düzeyde yaşanan bir şey bir fenomen olmasına karşılık; etik bu fenomeni ele alan ahlak görüşlerini, öğretilerini irdeleyip sınıflandıran, arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koyan, bunları karşılaştırıp eleştiren felsefi disiplinin adıdır. Nicolai Hartman “Ahlakların çokluğuna karşı etik tek dir” der. Öbür yandan etimolojik inceleme bize şunu da gösterir: Etik sözcüğü yunanca “ethos”, moral sözcüğü Latince “Mos” sözcüğünden gelir. “Ethos” da “Mos” da töre, gelenek, görenek alışkanlık ve yerleşik hale gelmiş duygululuk adı karakter, huy mizaç vb. anlamlara gelmektedir. Moral karşılığı dilimizde de kullandığımız “ahlak” sözcüğü Arapça “hulk” kökünden gelmektedir ki, bu kök de yine töre, gelenek, görenek, alışkanlık, huy karakter anlamında kullanılagelmiştir. Buna göre “etik”, “moral” ve “ahlak” sözcükleri nüansları gözardı edilirse aynı anlama sahipmiş gibi gözükebilir. Lakin, bu kavramları aynı anlamda kullanmak bu alanda çalışma yapmış kişilerin ifade etmiş oldukları ayrımı gözardı etmek olur. Biz onları etimolojilerine göre değil felsefede kazanmış oldukları anlamları dikkate alarak birbirinden ayırıyoruz. Etiğin görevi herhangi bir ahlak geliştirmek, ahlaklar çokluğuna bir yenisi eklemek ve insanların bu ahlaka uymasını öğütlemek değildir. Tam tersine etik “ahlak” denen fenomeni inceleme alanıdır.¹²

Etik, ahlak sözcüklerinin yukarıda bazı ayrımlarına değinmiş olsak da günlük dilde, toplumsal kullanımda bu ayrım çoğu zaman bulanıklaşmaktadır. Biz bir eylemin ahlaki olmadığını vurgulamak için hiç etik değil deriz. O eylemin ahlaki olması anlamında ya da kendisine göre ölçü alınan bir ahlaki eylem olarak ahlaklılığı belirtmek için bu yaptığın etik bir davranıştır deriz. Bunlardan da anlaşılacağı üzere etik ve ahlak

¹¹ Pieper, Age., s. 33

¹² Doğan Özlem, *Etik – Ahlak Felsefesi*, İnkılap Kitapevi, İstanbul. 2004, ss. 22,23

sözcükleri günlük dilde birbirinin yerine aynı şeyi ifade tarzı olarak da kullanılabilir.

Ahlak gündelik hayatta önemli bir rol oynar. Birçok konuda ya da herhangi bir eylem veya bir tasarıma ilişkin görüşlerimizi dile getirirken ahlaki önermelerden yararlanırız. Hakkın, iyinin, doğrunun, yanlışın, görevin, sorumluluğun bir değer ya da değerlendirme ifadesi olarak belirtilmesinde ahlak başrolü oynar. İnsanın karakterini betimlemede, bazı davranış biçimlerinin ahlaki ölçütlere uygunluğunu belirlemede, bir tanımlama ifadesi olarak ahlaki bakış açısı kullanılır. Bazı olay ve davranışları insanlar değerlendirirken farklı bakış açılarına sahip olurlar. Bu pek doğaldır ama burada değişmeyen ahlakın ya da etiğin temel standartlarıdır. Bu da aynı soruna ilişkin bir değerlendirmede bulunurken, ahlakın evrensel bir standart olarak bütün toplumlarda temel bir ölçü olduğunu gösterir. Burada kişilerin yetiştiği çevre ve kültür içerisinde bir olaya ahlaki bakış açıları farklı olsa da değerlendirmeleri değişik olsa da temel ölçüt ahlak, değerlendirmenin baş değeri olarak aynı kalır.¹³

Sadece insan eylemleri ahlak felsefesinin konusu olabilir. Ancak tüm insan eylemleri, iyi ya da kötü olmak üzere ahlakın değerlendirme alanı içerisine girmez. Bundan dolayı insan eylemlerinin etiğin konusu olması için, insana ait bir değer ifade edebilmesi gibi belirli koşulları gerektirmektedir. Öncelikle eylem, bireyden kaynaklanıp çıkmalıdır. İkinci koşul, niyetli yani bilinçli ve maksatlı yapılmalıdır. Üçüncüsü, iradeli ve seçmeli bir tarzda gerçekleştirilmelidir. Son olarak ortaya konulan eylem değerlendirilebilir Yani yargılanabilir olmalıdır. Burada ahlak biliminin yöntemi de devreye girmektedir. Ahlak disiplini eylem ve davranışları değerlendirici özelliktedir. Kural koyucu yani normatiftir. Bunun sonucu emredici ya da yasaklayıcı olmasıdır. Bu değerlendirme yöntemi, iyi ve kötü olmak üzere çift kutupludur. Diğer yandan kişiyi eylem ve davranışa iten iç ve dış nedenler de bulunmaktadır. İç nedenler arasında insanın ruhsal yapısı, mizaç ve kişiliğinin oluşumu, kalıtım, içgüdüler, eğilimler ve tutkular vardır. Şu ya da bu biçimde eylemde bulunmayı sağlayan dış nedenler içerisinde ise, doğal ve sosyal çevre, taklit ve alışkanlıkları sayabiliriz. Görülüyor ki insan ve onun eylemleri öncelikle ahlakın inceleme alanına girmektedir.¹⁴ İnsan eylemlerin konusu olan ahlak ve bunun üzerine düşünen etiğin, iyi, kötü,

¹³ Cevizci, Age., s. 46

¹⁴ Şahin Filiz, *Ahlakın Akli ve İnsani Temeli*, Çizgi Kitabevi, Konya, 1998, ss. 11,12

kavramlarını ele alış biçimi ve insan davranışlarının nasıl yorumlanacağına dair bazı sınıflandırmalar olarak belli türleri vardır.¹⁵

1.3. Etik Türleri ve Aralarındaki İlişkiler

Etiğin, aralarında belli bir tarihsel, epistemolojik ilişki bulunan farklı türleri, ya da aynı anlama gelmek üzere, ahlak felsefesinde üç ayrı araştırma düzeyi vardır. Bunlar: betimleyici etik, normatif etik ve metaetiktir. Betimleyici etik: bir etik kural koymak yerine bilimsel olgusal bir tavrın ahlak alanına uygulanmasını ifade eder. Buna göre betimleyici etik, ahlak ve ahlaki eylem bağlamında, olması gereken ya da değer yerine, olan ya da olgularla ilgilenir. Söz konusu yaklaşımda etik daha ziyade seyirci gözlemci veya gözlemleyici durumdadır. Yani etik ahlaki olgu ve olaylara dışarıdan bakar onları bilimsel yaklaşımla gözlemleyip tasvir eder.¹⁶ Normatif etik: daha ziyade değerlendirme işine girer. Neyin “iyi” neyin “kötü” olduğunu söyler. Kural koyucu bir etik türüdür. Başka bir deyişle nasıl yaşamamız gerektiğini bildiren ahlaki ilkeleri araştırır. Üç temel problemi olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, ahlaki erdemler yani ahlaken neyin “iyi” neyin “kötü” olduğu, insan karakterinin kendisine uygun eylemi olan ahlaki faille ilgilidir. İkincisi toplum ya da sosyal kurumlarla ilgili problemlerdir. Üçüncü problemi ise, hangi değerlerin temel olduğu, hangi şey ya da deneyimlerimizin bizatihi kendi içinde veya kendi başına değerli ve arzu edilir olduğu problemidir. Aksiyolojik etiğin konusunun tamamını, teleolojik etiğin önemli bir kısmını oluşturan bu soruya, ahlak filozofları arasında öne çıkan haz ve mutluluğun temel değer olduğu yanıtı olacak şekilde farklı cevaplar verilmiştir.¹⁷ Metaetik ise: etik araştırmanın ve etik düşüncesinin sonuncu düzeyidir. Metaetik düşünce ahlak felsefesinde analitik veya eleştirel tavır olarak çağdaş yaklaşımı ifade etmektedir.¹⁸

Şimdi bu etik türleri arasındaki ilişkilere bir göz atalım. Tarihsel açıdan baktığımızda betimleyici etiğin normatif etikten önce normatif etiğin de metaetikten önce geldiğini söylemek gerekir. Düşünce tarihinde normatif etiğin ilk kurucuları olarak görülebilecek Sokrates ile birlikte sofistlerdir. Sofistler etik teorilerini farklı toplumların gelenek ve değer sistemleriyle ilgili gözlemlerine dayandırmıştır. Aynı durum normatif

¹⁵ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 6

¹⁶ Cevizci, Age., s. 6

¹⁷ Cevizci, Age., ss. 7, 8

¹⁸ Cevizci, Age., s. 9

etik ve metaetik arasındaki ilişki için de geçerlidir. Zira metaetik teorisinin öncüsü olan filozoflar yaklaşık iki bin beş yüz yıl boyunca normatif etikle meşgul olduktan sonra yirminci yüzyılda ayrı müstakil bir etik türü olarak metaetiğin ortaya çıkmasına da öncülük etmişlerdir. Bununla birlikte şu hususu belirtmekte yarar var. Ahlak filozofları ahlaki kavramları analiz etme onların anlamlarını açıklığa kavuşturma işiyle metaetik ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmadan önce de uğraşıyorlardı. Onlar da kendilerinden önceki düşünürlerin teorilerine eleştirel gözle bakıyorlardı. Metaetikte yeni olan analizin etiğin biricik ve önemli işi olarak görülmesidir.¹⁹ Metaetik modernist aydınlanmacı felsefenin, 20. Yüzyıl'ın ortaya çıkan yeni koşulları altında değer kabaca kuvvete indirgendiği bir çağda normatif etik ortaya koymanın beyhudeliği karşısında kıta avrupalı felsefesinin alternatif etik teorilerinden bağımsız olarak kendiliğinden geliştirmiş olduğu bir yeni etik ve araştırma tarzını ifade eder.²⁰

Yine sözcğelimi normatif etiğe ilişkin bir araştırma yaptığımızı, yararcılık ya da hazcılık gibi bir ahlak teorisini incelediğimizi varsayalım; böyle bir araştırma ya da inceleme kaçınılmaz olarak başkaca problem ve sorulara yol açar. Burada hazzın iyi olup olmadığını soracağımız gibi “iyi”nin ne olduğu ve ne anlama geldiğini de sorabiliriz. İkinci türden sorular metaetiğin kapsamı içinde kalan sorular olup, bu da normatif etiğin kaçınılmaz olarak bizi metaetiğe götürdüğü anlamına gelir.²¹ Normatif etik anlayışlarını tarihsel bir sıralamaya tabi tutarsak; etik tarihi boyunca öne sürülmüş olan çok sayıda ahlaki anlayış ya da etik teorisinin varlığından söz edebiliriz. Bunlar arasında: Sokrates’in mutluluk etiği, Aristoteles’in kendini gerçekleştirme etiği, Epikuros’un hazcılığı, Aziz Agustinus’un aşk etiği, Hobbes’in bencillik etiği, Spinoza’nın determinist etiği, Kant’ın niyet yada ödev anlayışını, Bentham ve Mill’in yararcılığını, Schopenhauer’ın kötümserlik etiğini, Varoluşçu etiği, Heidegger ve Sartre’nin sahicilik etiğini saymak yeterlidir.²² Biz bunlardan John Stuart Mill ve Immanuel Kant’ın etik anlayışlarını temsilcisi oldukları teleolojik ve deontolojik kuramlar çerçevesinde ele alıp değerlendireceğiz.

Normatif etik teorileri ahlaki eylemin iyi ya da kötü değerlendirme ölçülerine bağlı olarak, ahlaki değer ve ahlaki yükümlülük teorileri diye, ikiye ayrılır. Ahlaki değer

¹⁹ Cevizci, Age., s. 12

²⁰ Cevizci, Age., s. 330

²¹ Cevizci, Age., s. 13

²² Cevizci, Age., s. 13

teorileri kişileri, özellikleri karakter çizgileri ve onları ahlaki eyleme sevk eden güç motiflerini, deneyim ve yaşantılarını temele alıp değerlendirir. Bu kuramlar kişileri “iyi” ya da “kötü” gibi ahlaki değerlerle ifade eden teorilerdir. Ahlaki değer teorilerinin karşısında olan ikinci teori ise, başka hiçbir şeyi değil de sadece ahlaki eylemi değerleyen “iyi” terimini değil de “olması gereken” “doğru” ve “yanlış” terimlerini ele alan tüm diğer ahlaki kavramların söz konusu kavramlarla tanımlanmasını öne süren ahlaki yükümlülük teorisi olarak adlandırılır. Bir başka deyişle “iyi” ya da “değer”le değil de daha ziyade ödev ya da olması gerekenle ilgilenen bu teori eylemlerin ortaya çıkışına katkıda bulunduğu sonuçla değil de kendi başlarına değerlendirilmek üzere, kendi içlerinde doğru ve yanlış olarak değerlendirilebileceğini söyler. Normatif etik teorileri sınıflamasının veya yukarıdaki açıklamanın birincisine koşut teleolojik etik ve aksiyolojik etik aynı zamanda ahlaki değer teorisidir. Deontolojik etik ise ahlaki yükümlülük teorisi kapsamına girer.²³

Teleolojik teoriler ahlaki eylemin değerini belirleyen şeyin eylemin ürettiği sonuçlar olduğunu söylerler. Başka bir deyişle iyi, değer gibi aksiyolojik kavramları esas alan teleolojik teoriler ödev ya da olması gerekeni bildiren kavramların söz konusu aksiyolojik kavramlarla tanımlanmak durumunda olduğunu, ahlaki eylemlere ulaşılacak durumunda, nihai amaç ya da sonucun iyiliği ya da değeriyle haklı kılınacağını savunurlar. Daha genel bir ifadeyle bu teorilerin temel problemi “en yüksek iyi” problemi olup bireysel mutluluk kendini gerçekleştirme ya da en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğu gibi bir “Summun bonum”²⁴ ulaşılması gereken nihai amaç olarak konumlanır.²⁵ Aksiyolojik etik de tıpkı teleolojik etik gibi iyi ve değer kavramlarını temele alır. Yalnızca amacın iyiliği üzerinde yoğunlaşan aracı gözardı eden teleolojik etikten farklı olarak karakter özellikleri ve eylemlerin sadece iyi bir sonuca götürmek bakımından yalnızca aracı değil, onların asli bir değere sahip olduğunu söyler. Örneğin teleolojik ve deontolojik etik açısından asla birer erdem olarak görülmeyecek olan bir takım karakter özelliklerini eyleme tarzlarını ahlaki erdemler olarak tanıyan Aristoteles’in kendini gerçekleştirme etiği aynı zamanda bir aksiyolojik etik görüşü olmak durumundadır. Teleolojik etik karşısında deontolojik etik sonuçtan ziyade doğru eylem problemi üzerinde yoğunlaşır. Eylemin sonucundan ziyade eylemin temelindeki

²³ Cevizci, Age., ss. 14,15

²⁴ Summun bonum: Latince de en yüksek iyi anlamına gelen terim.

²⁵ Cevizci, Age., s. 15

niyet ilkesinin gerçekleştirdiği ödevin önemli olduğunu öne süren deontolojik etik anlayışı insanın akıllı ve sorumlu bir varlık olarak yerine getirmek durumunda olduğu bir takım ödevleri olduğu düşüncesinden hareketle ahlakın temeline ödevi yerleştirir. Kant bu kategori içinde yer alır.²⁶ Batılı anlamda etik teorileri teleolojik ve deontolojik teorilere indirgenebilir ya da bu iki başlık altında ele alınabilir. Yunanca “to deon” ödev, “telos” da amaç, hedef, erek anlamına gelen yunanca sözcüklerden türetilmiş olup, deontoloji ödevleri, teleoloji de amaçları, sonuçları, hedefleri konu alan disiplini tanımlar.²⁷

²⁶ Cevizci, Age., s. 16

²⁷ Cevizci, Age., s.15

İKİNCİ BÖLÜM

2. AHLAK FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAMLARI

2.1 Ahlaki Değerler

2.1.1 İyi, Kötü, Mutluluk ve Erdem

Antik çağdan beri temellendirmeye çalışılan etik kuramların hepsinde ortak olan biricik amaç; insan eyleminin mahiyetini soruşturmak olmuştur. İradeli bir eylemde bulunma kapasitesine sahip bir varlık olarak insanın, o günden bu güne eylemde bulunurken neyi hangi değeri hareket noktası olarak alacağı veya neyi amaç olarak konumlandıracağı sorusu hep sorula gelmiştir. Aslında bu, insanın eylemde bulunurken eylemin sonucunun mu yoksa eylemin niyetinin mi eyleme ahlakilik kazandırdığının sorgulanması anlamına gelir.²⁸ Antik çağdan beri etik ile ilgilenen düşünürlerin bir kısmı eylemin sonucunun ahlakiliğini vurgularken diğer bir kısmı sonuç değil niyetin önemine işaret etmiştir. Pek doğaldır ki bir kısım düşünürde böyle bir ayrımın sağlıklı olup olmadığını tartışmış ve etik bir teori ortaya atmış olan düşünürlerin çok azını kesin çizgilerle ödev bilimci (deontologists) ya da erekselci (teleologists) olarak karakterize etmenin mümkün olacağını savunmuştur.²⁹

Teleolojik öğretiler; “ahlaki eylemin değerini belirleyen şeyin eylemin ürettiği sonuç olduğunu” ileri sürerken, deontolojik öğreti; sonuçtan ziyade doğru eylem problemine yönelir, eylemin doğruluğu veya yanlışlığı eylemin sonuçlarından bağımsız olarak değerlendirilir. Önemli olanın sonuç değil, niyet olduğu vurgulanır. Teleolojik öğretiler, ahlaki değerlendirmelerin belli şeyler ya da eylem türlerinin sonuçları hesaba katılarak yapılması gerektiğini bildirirler. Buna karşılık deontolojik öğretiler, eylemde bulunurken belli ilkelere göre veya ödevine uygunluğundan hareket ederek eylemde bulunmanın doğruluğu üzerinde yoğunlaşırlar. Bir başka ifadeyle deontolojik öğretilerde, eşitlik, adalet, tarafsızlık ve evrenselleştirebilirlik gibi biçimsel ölçütler dikkate alınırken, teleolojik öğretilerde; ahlaki eylemin ölçütü olarak “haz”, “mutluluk” gibi maddi değerler dikkate alınır.³⁰ Etik tarihi boyunca teleolojik, deontolojik diye adlandırılan öğretiler arasında var olan tartışma; aslında bu iki farklı bakış açısı

²⁸ M.H. Macit, “Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi”, *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 13, Güz, 2009, s. 84

²⁹ Elizabeth. M. Pybus, “False Dichotomies: Right and Good”, *Philosophy*, Vol. 58, No. 223, (Jan., 1983), PP.19-27, s. 20 (Çalışmada kullandığımız makalelerde Age., olarak ifade edilmiştir.)

³⁰ Macit, Age., s. 84

etrafında cereyan etmiştir.³¹ Şayet “iyi” bir değer olarak temel hareket noktası olmuşsa, etik öğretisi teleolojik bir karakter kazanmıştır. Bunun en yetkin örneği yararcılıktır. En önde gelen savunucuları da Jeremy Bentham ve John Stuart Mill’dir. Eğer “hak” ya da bunun açılımları olarak doğruluk ve adalet temel hareket noktası olarak alınmışsa etik öğretisi deontolojik bir biçim almıştır. Bunun en iyi örneği de Immanuel Kant’ın “ödev etiği”dir.³²

İnsan bir ahlak varlığıdır. Ahlak tümü ile insan içindir ve öylede olmalıdır. İyi kötü vb. ahlaki değerleri biz insanların somut yaşantısında anlamlandırıyor ve biz bunu kişilerin davranışlarını değerlendirirken ahlaki özellikler olarak ifade ediyoruz. Ahlaki değerler, insanın hem doğru hem de erdemli davranışta bulunma yeteneğini geliştirir. Hem de dengeli ve sağlıklı bir kişilik kazanmasını sağlar. Ahlak felsefesi, ahlakın akli ve onun insaniliğinin en somut biçimde anlaşılıp kavranıldığı bir alandır. İnsan sadece yükümlü olduğu kuralları yerine getiren mekanik bir varlık değil, aynı zamanda bu kurallarla, özündeki ussalığı ve insaniliği de keşfetme zevkine varabilen bir varlıktır. O kişiliğini ancak ahlakla bulabilir. İnsana ilişkin ahlaki değerlere dayalı kişilik çözümlemeleri insana ahlakta nasıl bir kişilik kazanması gerektiğine ilişkin somut veriler sunar. Kant’ın ödevine dayanan kuralcı ahlak anlayışına göre bir eylemin ahlaki değer taşıması, yalnızca bizim görevimizi yerine getirme arzusu tarafından yönlendirilmemize bağlıdır. Yani bir eylemin ahlaki değer taşımasının koşulu, ödevine uygun hareketlerde bulunur.³³

Ahlaki değerler toplumdan topluma bazı değişiklikler gösterse de ahlaki değerlerin tüm toplumlarca kendisi üzerinde anlaşılan evrensel nitelikleri vardır. Ahlaki değerlerin öznel mi nesnel mi olduğu ya da içkin veya aşkın oluşu biçimindeki tartışmalar ahlak felsefesinde de antik çağdan beri birçok filozofun çalışma konusunu oluşturmuştur. Ahlaksal değerler en basit anlatımla kendisini “iyi” veya “kötü” diye tanımlamamızın mümkün olduğu şeyler veya davranışlarla ilgili değerlerdir.³⁴ Şüphesiz ahlaksal değerlerin temelde iyi veya kötü kavram çifti etrafında dönen değerler olduğunu söylerken “iyi” veya “kötü” nün ne olduğu hakkında bir açıklama vermiş

³¹ Warren Ashby, “Teleology and Deontology in Ethic’s”, *the journal of Philosophy*, Vol. 47, No. 26 (dec., 21 1950), PP. 765-773, s. 765

³² Macit, Age., s. 84

³³ Filiz, Age., s. 101

³⁴ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, s. 117

olmamaktayız. Tersine ahlak filozofunun işi tam burada başlamaktadır. İyi ve kötü nedir? Acaba “iyi” haz mıdır, yoksa yarar mıdır, yoksa mutluluk mudur? Yoksa bütün bunlardan farklı ödev denen şeye uygunluk mudur? İyi olan davranışlarımızın temelinde bulunan niyet veya motif midir? Yoksa davranışlarımızın sonucunda ortaya çıkan ürün ya da sonucun kendisi midir?³⁵ İşte tam da bu nokta da doğru bir eylemi “iyi” ve “mutluluk” olarak gören faydacılık teorisi, başlangıç noktası olarak, bir eylemin “iyi” ve “doğru” bir eylem olabilmesinin ölçütünü, mutluluğu en üst düzeye çıkarması olarak ele alır. Başka bir ifadeyle eylemler kendi başlarına değil, sonuçlarının iyi ya da kötü olmalarına göre doğru ya da yanlışlırlar.³⁶ Eylemlerin ahlaki değerlerinin ürettiği sonuçta ortaya çıktığını belirten bu teleolojik görüşün tam karşısında Kant’ın deontolojik anlayışı konumlanır.³⁷

Araçsal anlamıyla “iyi” olarak tanımlanan her şey, iyi olma ölçütünü kendi içinde barındıran başka bir şeye uygun ve denk düştüğü için iyidir; dolayısıyla kendi başına iyi değildir. Bu işlevini gereğince yerine getirebilmesi için bir şeyin nasıl olması gerektiğini belirleyen “iyi” ölçütü ya da standardı açısından, o şey “iyi” ya da “kötü” olarak değerlendirilir. Ahlaki “iyi” ise, bir başka şey açısından ya da bir başkası için bunlara uygun amacı temsil etme anlamında değil, kendisi bizzat iyi olan demektir. Bu anlamda Kant, “dünyadaki hatta dünyanın dışındaki hiçbir şeyin, iyinin sınırlarını koymadan yalnızca iyi niyet olarak düşünmek olanaksızdır der. İyi niyet, ortaya çıkardığı duruma ya da yol açtığı sonuca göre, belirlenmiş herhangi bir amacın gerçekleşmesine uygun olup olmadığına bakılarak değil, sadece isteme (niyet) olarak iyi diye tanımlanabilir; yani nasılsa öyle kendinde bir iyidir”.³⁸

Etik antik çağdan beri “iyi” üzerine düşünmüştür. Yunan felsefesi “iyi”yi, metafizik düşünceler bağlamında varlık olmanın anlamı olarak görüyordu. Platon için “iyi idesi”, tüm idelerin idesi anlamında en yüksek varlık olma ve bilgi ilkesiydi. İyi Sokrates’in izlediği kavrayış ve akıl kaynaklı bir yaşama mantığı parçası olan aşılmaz bir anlam bütünüdür. Aristoteles de “iyi”yi ulaşılmaya çalışan tek amaç olarak tanımlamaktadır. “İyi” onun dışında başka hiçbir amacın ulaşılmaya değer olmadığı düşünülen ve bizzat onun adına ulaşılmaya çalışılan nihai amaçtır. Bu en yüce değer,

³⁵ Arslan, Age., s. 117

³⁶ Filiz, Age., s. 12

³⁷ Filiz, Age., s. 83

³⁸ Pieper, Age., s. 144

Aristoteles için mutluluktur. Mutluluk ona göre, erdemli, ahlaki hayata ulaşmaktır. İnsanın ulaşabileceği en yüce değer, ruhun kendi özü olan erdeme uygun davranmasıdır.³⁹ Aristoteles de erdemlerin hepsi birbiriyle uyum içindedir. Bu nedenle karakter üstünlükleriyle entelektüel üstünlükler birbirinden ayrılmaz.⁴⁰ Tek tek karakterlerdeki uyum devletteki uyumla yeniden üretilir. Erdemi sevenlerin yaşamı bir takı gibi hazza ayrıca gereksinim duymaz hazzı kendi için taşır.⁴¹ Aristoteles hazzı başarılı etkinliklerin sonunda ortaya çıkan bir şey olarak görür. Platon'da da erdemli insan anlayışı erdemli yurttaş anlayışından ayrı düşünülmez. Bazı çağdaş düşüncelere göre de erdemler daha kapsamlı bir istek tarafından düzenlenmiş doğal istekler ve eğilimler ailesi ile ilgili duyarlılıklardır. Bu bağlamda erdem, kendisine tekabül eden ahlaksal ilkeye göre davranmak olarak ifade edilir.⁴² Yunan filozofların görüşlerinde de görüldüğü gibi bir iyi olarak erdem ve erdemlilik mutluluğun temeline yerleştirilmelidir. O halde Petrus Abelardus'un da dediği gibi "insan tamamen "iyi" ya da tamamen "kötü" değildir. Sadece en yüksek iyiye ulaşmanın araçları olan erdemlerle bezenmiştir".⁴³ İyi ve kötü genel değer kategorileri olarak kaynağını çoğunlukla ilahi dinlerde bulur. Ahlaki değerlerin kaynağında olan bu temel unsurun yanında bir de tanrısal kaynaklı olmayan ahlaki değerlerin kaynağı olarak, kaynağını dinden almayan seküler ahlaki boyut vardır. Bu anlayış daha çok yapıp etmelerimizin kaynağı olarak insanı görür. Onun eylemlerini ve etkinliklerini başka bir ilkeye dayandırmak istemez. Bu düşünceler ahlakın din kaynaklı değil de temelde psikolojik ve sosyal bir fenomen olduğu yönündedir ve ahlak sorunlarının tartışılmasının ancak bir değerler dizgesinin ön varsayılması durumunda olanaklı olduğu görüşünü dile getiriyorlar.⁴⁴ Bir ahlaki değer olan "kötülük"te insan davranışlarını nitelendirirken bir değer ifadesi olarak karşımıza çıkar. Mill kötülüğün varoluşunun asıl nedeni olarak, vicdan zaafiyetini gösterir. Ona göre insanlar kötülüğü, arzuları kuvvetli olduğundan dolayı değil, vicdanları zayıf olduğundan dolayı yaparlar. İnsan kötülük yaparsa vicdanı körelir ve akli hareket edemez duruma gelir. Ona göre bir şahsın arzularının ve duygularının bir diğerininkinden daha kuvvetli ve daha çeşitli olması demek, sadece o kişide insan

³⁹ Pieper, Age., s. 145

⁴⁰ Alasdair MacIntyre, *Erdem Peşinde – Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, Çev. Muttalıp Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 231

⁴¹ MacIntyre, Age., s. 239

⁴² MacIntyre, Age., s. 181

⁴³ Filiz, Age., s. 94

⁴⁴ A. J. Ayer, *Dil Doğruluk ve Mantık*, Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 88

doğasının ham maddesinin daha çok miktarda bulunması ve dolayısıyla onun, muhtemelen daha fazla fenaliğe, fakat muhakkak ki daha fazla iyiliğe yetenekli olması demektir. Güçlü doğal eğilimler enerjinin bir diğer adından başka bir şey değildir. Enerji kötü kullanışlara yöneltilebilir; fakat uyuşuk ve heyecansız bir tabiattan ziyade, enerji bir huy ile daha fazla iyilik yapılabilir.⁴⁵ Düşünür burada zayıf doğal eğilimleri insanın iyiye ulaşmasında engel ve kötülüğe de sebep görür. İnsan onun insaniliğinden kaynaklana akli ve güçlü zihinsel eğilimlerini de bu yoldaki enerjisi ve gücünü de iyiye mutluluğa ulaşmada araç olarak görür.⁴⁶

Mutluluk, özgürlük, iyi ve kötü ahlaki bir eylem birimi olarak etiğin çözüm önerileri geliştirmek zorunda olduğu üç sorun alanıdır. Etik bu konulara ilişkin sorulara, ahlak filozofları tarafından farklı yanıtlar verilmiştir. Burada iki karşıt tez savunulmaktadır. Bir yandan faydacı etik insanın mutlu olma çabasını yaşam pratiğinin anlamı olarak görmektedir. Mutluluk ilkesini de en üst normatif ilke olarak tanımlamaktadırlar. Öte yanda (öncelikle Platon, Spinoza, Kant, Alman İdealistlerinde) erdem ve ahlakilik, akılcılığa ulaşmak ve mutluluğa ulaşmaktan daha önemli görülmekte ve görev ilkesi mutluluk ilkesinin önüne konmaktadır. Faydacılık görüşünü savunan Mill'e göre "insan doğası mutluluğun bir parçası ya da mutluluğun aracı olmayan hiçbir şeyi arzulamayacak şekilde yaratıldıysa... Mutluluk insan eyleminin tek amacı olur. Ona ulaşmak bütün insan eylemlerinde kullanılması zorunlu ölçüdür. Mutluluk insan eylemlerinin nihai amacıdır. Bu nedenle de bir ahlak normudur".⁴⁷ Onun için mutluluğa ulaşma çabası aynı zamanda bir görevdir. Kant ise kararlı ve kesin bir biçimde mutluluk ve görevi birbirinden ayırır. Ona göre "mutluluk ilkesinin ahlakilik ilkesinden ayırt edilmesi, bunların birbirinin karşıtı oldukları anlamına gelmez. Pratik akıl⁴⁸ durup dururken mutluluk taleplerinden vazgeçilmesini istemez. Mutluluk taleplerini hiçbir şekilde nazari itibara almamaya ancak görev söz konusu olduğunda razı gelir. Çünkü mutlu olmayı istemek, hiçbir zaman doğrudan görev değildir, hatta görevlerin ilkesi de olamaz. Bu nedenle ahlak da bizim kendimizi nasıl mutlu kılacağımızın öğretisi değil, mutlu olma onurunu nasıl elde edeceğimizin öğretisidir".

⁴⁵ John Stuart Mill, *Özgürlük Üstüne*, Çev. Alime Ertan, Belge Yayınları, İstanbul, 2000, s. 82

⁴⁶ Filiz, Age., s. 122

⁴⁷ Pieper, Age., ss. 134,135

⁴⁸ Kant aklın teorik ve pratik olmak üzere iki yönüne dikkat çeker. Teorik akıl bize olanı (tabiatı) verirken Pratik akıl olması gerekeni (ahlakı) verir. O bu vasıta ile ahlakı her türlü deneysel muhtevadan içtepiden temayülden ayıklar. Dolayısıyla, pratik akıl yasa koyan insanın iradesi ile ilgilidir. Onda pratik akıl dini duygu ve sezgilerin kaynağı olup, ahlaki eylemle ilgili bilgiyi sağlayan akla karşılık gelir.

İnsanın mutluluğunun olanağı ve onun nasıl sağlanacağı konusunda Mill ve Kant'ın bu yanıtları dışında da görüşler vardır. Bu yanıtlar yelpazesi, para, zenginlik, iktidar, sağlık, cinsel – tensel haz, entelektüel haz ve zevkten tutunda aşk, erdem ve insancılığa kadar uzanır. Mutluluk tasarımlarının ve anlayışlarının çeşitliliği Kant'a göre biçimsel olarak her şeyin arzu ve istekler doğrultusunda geliştiği bir durumu yansıtır. Düşünür, arzu ve istekler doğrultusunda gerçekleşecek bir mutluluğu mümkün görmez.⁴⁹ Onda mutluluk ahlaki yetkinliğin ifadesi olarak bir irade özerkliğini gerektirir. Mutluluk ve ahlaklılık “en yüksek iyi”nin iki ayrı ögesi olduklarından “en yüksek iyi” bu kavramların bir sentezidir. En yüksek iyi de akıl dünyasında gerçekleşeceğinden salt empirik gerçeklere bağlı bir mutluluk olanaklı değildir.⁵⁰ Numen, fenomen ayrımı yapan Kant, insanın salt duyuya bağlı olmasını heteronom (yaderklik) olarak görür ki; bu insanın özerkliğini ortadan kaldıracığından, ahlaki insanın kişiliğinde ve onun özgür yasasında mümkün kılan Kant için bu durum mutluluğu sağlamaz. Kant'ta özerklik ilkesi söz konusu olunca rasyonel davranışın kanunu, ne kendi dışımızda bir varlıkta, örneğin Tanrı ya da tecrübe dünyasında değil, kendi rasyonel aktivitemizde buluruz. Böyle olmasaydı ne özgürlük, ne ahlak olurdu diyen düşünür için özerkliğin kanunları ile uyum içinde olan irade iyi ve kutsaldır. Bu fiile iyi niteliğini kazandıran iyi'yi istemedir. İşte insanı saygıya layık kılanda böyle bir istemedir. Ödev duygusunun temelinde de iyiyi isteme vardır.⁵¹ Böylece Kant herhangi bir ahlaki değer kaynağını empirik-duyusal doğada bulmaz. Ahlakın kaynağını insanı aşan bir ilkede de görmez. Ona göre insan özerk bir varlıktır. Kendi yasasını kendisi koyar. O yasaya itaat etmesi de onun özgürlüğüdür. Öte yandan Kant hazcılar ve faydacılardan farklı olarak ahlaklılığın özünü, yapmış olduğumuz eylemin sonucunda değil, motifinde yani niyetimizde bulur. Kant'ın ünlü sözü ile “evrende hatta evrenin dışında mutlak olarak iyi diye adlandıracak tek bir şey vardır: O da iyi niyettir”. O halde saf iyi niyete dayanan ve ödev duygusundan doğan eylemler sonuçları ne olursa olsun ahlaksal eylemlerdir⁵² der. Kant'ın en yüksek iyi, erdem ve mutluluk konusunda ki görüşleri de bu temel üzerinde yükselir. Böylece bir değer ifadesi olan ahlaki eylem, belli bir çıkar ya da arzu değil yalnızca doğru olanı yapma niyetinin sonucu olur. Kant'ta bir ahlaki eylemi ahlaki

⁴⁹ Pieper, Age., s. 136

⁵⁰ Mehmet Aydın, *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1991, s. 30

⁵¹ Aydın, Age., ss. 35,36

⁵² Arslan, Age., s.147

olmayan bir eylemden ayıran nokta bu eylemin belirlenme zeminidir. Ahlaken doğru eylemler ahlak yasasıyla uyum içindedir. Yalnızca kendi tek gerekçesi ya da güdülenimsel amacı olarak ahlak yasasına uyma görevini üstlenmiş olan eylemler ahlaki açıdan iyidir.⁵³

Kant'ın bütün insanların mutluluğu istediği konusunda kuşkusu yoktur. Tasavvur edilebilir en yüksek iyunin, bireyin ahlaksal mükemmellikte gelen mutlulukla taçlanmış ahlaksal mükemmelliğe ilişkin bir iyi olduğu konusunda da hiçbir kuşkusu yoktur. Kant bununla birlikte, bizim mutluluk tasarımıımızın güvenilebilir bir ahlaksal rehber olmak için aşırı muğlâk ve değişken olduğu inancındadır. Bunun yanı sıra mutluluğu güvence altına almak için düzenlenmiş her ahlaksal buyruk, koşullara göre uyulan bir kuralın ifade edilışinden başka bir şey de olmayacaktır. Böylesi bir durumda bu buyruk ancak filan eylemi ve nihai noktada bu filan eylem bizi sonuç olarak mutluluğa götürecek ise yapmamızı öğütleyecektir. Ne var ki Kant, bir ahlak yasasının bütün gerçek ifadelerinin koşulsuz kategorik bir karaktere sahip olduğu inancındadır. Onlar bize koşullara bağlı, olarak değil, koşulsuz bir biçimde buyururlar.⁵⁴ Bu noktada onun etik anlayışında temel terimler olan hipotetik yargılarla, kategorik yargıların ne anlama geldiği ifade edilmelidir. Hipotetik yargılar, insanı dıştan koşullayan şeyler olarak tanımlanmakta ve doğa yasasının nedenselliği tarafından belirlendiği için insan eylemlerinde ahlakiliğin temelinin oluşturamayacak dışsal ilkeler olarak adlandırılmaktadır.⁵⁵ Kategorik buyruklar ise, rasyonel ve tinsel bir varlık olan insanın kendisine koymuş olduğu bir buyruk olarak tanımlanmakta ve ahlaki varlığın özgürce belirlendiği ilkelere tekabül etmektedir. Böyle bir ayrımla düşünür deneyimden gelen ve doğa yasalarınca belirlenmiş hipotetik yargıları ahlaklılığın dışına atmıştır. Bunun içindir ki Kant yalnız duyulara bağlı olmadan ahlaki eylemlerin nasıl icra edileceği üzerine değerlendirmeler yapar ve salt pratik aklın ürünleri olan çeşitli ahlak yasaları ortaya koyar. Ortaya konulan bu genel yasalar, hayattaki bütün eylemlerin ahlaka uygun olup olmadıklarının ölçütü olarak görülür. Kategorik buyruklar (ahlak yasaları) “hep böyle hareket etki...” ile başlar. Kant'a göre bu buyrukları yerine getirmek varlık nedenimize uygun olarak yaşamamız anlamına gelir.⁵⁶

⁵³ Şeyla Benhabib, *Modernizm Evrensellik ve Birey – Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkıları*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 176,177

⁵⁴ MacIntyre, Age., s. 76

⁵⁵ Macit, Age., s. 89

⁵⁶ Macit, Age., s. 90

2.1.2 Hak, Adalet ve Doğru

Hak: İlk olarak, insan varlığına, bir kimseye var olan yasalarla, evrensel beyannameler ya da en azından sözlü bir gelenekle tanınan belli şekillerde hareket etme özgürlüğü yetkisi ya da imkânı olarak tanımlanır. İkinci olarak, insana Tanrı, Kral, Yasa, toplumsal bilinç ya da gelenek gibi bir otorite kaynağı tarafından verilen, desteklenen kutsanan yetki özgürlük ya da ayrıcalık olarak da ifade edilir. Diğer bir tanımla “hak” daha özel olarak da toplumsal bir çerçeve içinde hukuki düzenin insan açısından korunmaya değer çıkarları koruyabilmek amacıyla insanlara tanıdığı yetki şeklinde de açıklanabilir.⁵⁷

Hak kavramını açıklayan üç ayrı öğretiden söz edilebilir; Bunlardan birincisi olan irade teorisine göre, hak hukuki düzenin insana tanıdığı irade gücüdür. İkincisi olan çıkar teorisine göre, hak, hukuki düzenin koruduğu çıkarlardan başka bir şey değildir. Bu iki teorinin eksikliğini gidererek bir sentezini yapmış olan üçüncü görüş karma teori açısından ise hak hukuki düzenin kişiye sahip olduğu çıkarı koruması için tanıdığı irade gücüdür.⁵⁸ Hak kavramının tanımlarından ve onu açıklayan bu görüşlerden de anlaşılacağı üzere hak toplumsal yaşamın temel dayanaklarından birini oluşturur. Kişiler “Hak” adına konuşurken ya da kendi haklılıklarından bahsederken aynı zamanda adalet ve doğruluk üzerine de konuşmuş olurlar. Adalet ve doğruluk en yetkin bir şekilde hak kavramı altında temsil edilir. Bir toplumda değerlerin, ilkelerin, ideallerin, erdemlerin cisimleşmiş somutlaşmış hali olarak hayata geçirilme durumu olan adalet, en yüce mutlak bir değer anlatımı olarak da görülür. Bu şekliyle adalet insan davranışlarını ahlaki açıdan inceleyen ve eleştiren bir düşüncedir. Aynı zamanda “hak”ka ve “doğru”ya saygıyı temele alan adalet, doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık, uygun ve doğru bir muamele biçimi olarak da karşımıza çıkar. Bu çerçevede adalet bir kimsenin haklarıyla başkalarının (toplumun, halkın, hükümetin ya da bireylerin) hakları arasında uyumlu bulunması hali olarak hak ve hukuka uygun olma durumuyla da karşımıza çıkar. Bu durumda devlet farklı hatta karşıt çıkarları olan insanlar arasında hak’ka uygun bir denge oluşturmak durumundadır.⁵⁹

⁵⁷ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 792

⁵⁸ Cevizci, *Age.*, s. 792

⁵⁹ Cevizci, *Age.*, s. 13

Adalet her yurttaşın sahip olduğu yetenek ve becerilerini geliştirmesi için mümkün olduğu kadarıyla, fırsat eşitliği sağlanmasını talep eder. Adalet eski çağlara kadar uzanan tarihçesinde örneğin Aristoteles'te en yüksek bir erdem olarak ele alınır. Aristoteles kelimenin iki anlamını ayırt ederek işe başlar. Adil ile biz a)- yasal olanı veya b)- doğru ve eşit olanı kastedebiliriz. Bunlar sırayla evrensel ve özel adalettir. Ona göre, bu anlamlardan ilki bizim adil kelimesine doğal olarak vereceğimiz bir anlam değildir. Bu kısmen gelenek ve kurala riayet eden kişi anlamına gelmesi olgusuyla açıklanır. Doğruluk ve eşitlik anlamında Sonraki ise, Yunancada adalet, doğruluğun kendisiyle özdeşleştirilmesinde ortaya çıkar.⁶⁰ Adalet ilk anlamıyla yasaya itaat olarak erdemle örtüşür ama adalet diğer yandan her türlü ahlaki erdemde içerilen sosyal karaktere de işaret etmektedir. Böylece onun başlıca özel adaletle yönelik bir ilgisi de ortaya çıkar.⁶¹

Aristoteles'te, adalet sadece bir orta nokta veya bir orantıya ulaşma değildir. Belli bir zihin durumunu önceden varsayar; o bilinçli seçime göre belli bir biçimde eylemde bulunma yeteneğidir. Yunan ahlakı adalet ahlakıdır. Özellikle Platon ve Aristo'da bundan dolayı objektif ahlaktır. Onlarda adalet, doğruluk, toplumsal mutluluk aynı anlama gelir. Adalet kavramı üzerine birçok farklı bakış açıları olsa da onun gerçekten ne olduğunu ilişkin değerlendirmeler insanlık tarihi boyunca birçok filozofu meşgul etmiştir.⁶²

Adalet özellikle hak kavramıyla ilişkilendirilmekte ve ifade edilmektedir. Hak sözlük anlamı olarak: Doğruluk, adalet, eşitlik, pay, hisse gibi anlamlar ifade eder. Ayrıca “Hak” Allah'ın isimlerinden de biridir. Bazı düşünürlere göre “Hak” Allah'ın bir ismi olduğu dolayısıyla güç ve kudreti de hesaba katıldığında, gerçek ve tek adalet sahibinin yalnız Allah olduğu ifade edilir. Onun dışındaki “Hak ve adalet” arayışının bir kurmaca olduğu ve bizi aldattığı fikrindedirler. Tanrı mutlak güç ve iktidarıyla hakkın, adaletin biricik temsilcisidir. Bu gücü aşan herhangi bir irade de olmadığından adaleti mutlaklıdır.⁶³

Adalet üzerine bazı görüşler ise, onun herhangi bir toplumsal bağlamın dışında aranmasının anlamsız olduğunu söylerler. Çünkü toplumun dışına çıkan bir bakış açısı,

⁶⁰ W.D. Ross, *Aristoteles*, Çev. Ahmet Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 253

⁶¹ Ross, *Age*, s. 254

⁶² Hilmi Ziya Ülken, *Ahlak*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2001, s. 35

⁶³ Filiz, *Age*, s. 20

tarihin, kültürün dışına çıkmak anlamına gelir ki, bu da adalet konusunu eksik değerlendirmek olur. Örneğin; Michael Walzer adaletin gereklerini belirlemenin tek yolunun, her cemaatin toplumsal üretiminin değerini nasıl anladığına bakmak olduğunu savunur. Bir toplum, yalnızca özel uygulamalarında ve kurumlarında vücut bulan üyelerinin ortak anlayışı uyarınca hareket ettiği sürece adildir der. Dolayısıyla, adalet ilkelerini tanımlamak felsefi bir tartışmadan çok kültürel bir yorumlama sorunu olur.⁶⁴ Gerçekten de her toplumun doğruları adaleti, hak'kı tanımla biçimi çoğunlukla kendi anlayışı çerçevesinde farklı olmuştur. Pascal'a göre "aklın temel başarısı, inançlarımızın nihai olarak doğa, görenek ve alışkanlık üzerine kurulduğunun ayırımına varmasıdır".⁶⁵ Dolayısıyla, pirene dağlarının bu tarafında doğru olan öbür tarafından yanlış olarak kabul edilebilir der.⁶⁶

Kant'ın ahlak felsefesinin merkezinde şaşırtıcı derecede basit iki tez bulunur: ahlaklılık ile ilgili kurallar eğer rasyonel kurallar ise bunlar, tıpkı matematik kurallarında olduğu gibi bütün rasyonel varlıklar için aynı olmak zorundadır. Ahlaklılık kuralları bütün rasyonel varlıkları yükümlülük altına sokuyor ise, bu varlıkların, bu kurallara uymada ki rastlantısal yetileri önemli olmamak zorundadır. Kant'a Önemli olan bunlara uyma istekleridir.⁶⁷ Burada insanı özgür, rasyonel bir varlık olarak kabul eden Kant, tek tek bireylerin kişiliğinden evrensellik bilincine varan bir ahlak oluşturmuştur. Onun geliştirdiği teoriye göre şartlara göre değişen rölatif içerikli doğruluk yok sayılmıştır. Düşünür, doğruluğu belirleyen şeyin eylemlerin sonucunda ortaya çıkardığı sonuçları değil, eylemlerin temelindeki asıl değişmez niyetin olduğunu söyler. Dolayısıyla biz doğruluğu kişilerin şahsında tanımadan önce doğruluğun kendisini asli bir temel olarak alırız. Bu temel üzerinden de doğruya bağlı kişileri tanırız. Böylelikle hakiki ahlaki değerler ona göre, kişisel önyargılarını ve özel çıkarlarını bir tarafa bırakan, akıllı, özgür araçların ortaklaşa kabul ettikleri kurallar olarak ifade edilir. Ona göre ahlak yasası tüm akıllı araçlar üzerinde bir zorlayıcılığa sahiptir. Bir aracı eylemin evrenselleştirilebilir bir yasa olmasını istemekle, başka araçları da dikkate alır. Dolayısıyla kişinin eylemleri yalnızca kendine karşı

⁶⁴ Will Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, Çev. Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 295

⁶⁵ MacIntyre, Age., s. 90

⁶⁶ Arslan, Age., s. 111

⁶⁷ MacIntyre, Age., s. 75

sorumluluğu değil diğer tüm insanlara karşı sorumluluğu da ifade eder. Böylelikle koşulsuz buyruk olarak tanımladığı ahlak yasası ile bir doğruluk ölçütüne varmış olur.⁶⁸

Hak ve iyi kavramlarını ele alış biçimlerine göre belirlenen etik teorilerden teleolojist teoriye göre; “Hak” veya (doğruluk) “iyi” ye göre belirlenmiştir. Dolayısıyla iyyinin hakka önceliği vardır. Eylemlerin değerinin sonuçları tarafından belirlendiğini öne süren yararçı teori teleolojist kuram altında ele alınır. Yararçı teoriler siyasi adalet anlayışlarını ahlak teorilerinden türetirler. Bu yüzden onların nihai olarak varacakları nokta hedonist teorilerdir.⁶⁹ Hedonist teorilerde ise hazza, “duyu ve hisse” özel bir nitelik atfedilir. Rasyonel seçim planı haz üzerine konumlanır. Haz veren şey iyi ve ahlaki olarak kabul edilir. Böylece yararçılar için “iyi”nin “hak”tan önce geldiği çıkarımı kaçınılmaz hale gelir. Böyle olunca da yararçılık toplumsal iyiliklerin dağıtılmasında insanlar arasında bireysel farklılıkları gözetmez. Oysa adalet bazılarının özgürlüğündeki azalmanın, geri kalan diğerleri ile paylaşılan daha büyük bir iyi ile aklanmasına izin vermez. Kuşkusuz adalet insanlar arasında yansız olmalıdır, yani aynı durumda olanlara aynı davranmalıdır. Ancak adalet farklı durumda olanlara da farklı davranmayı gerektirir. Demek ki yararçılık genel toplumsal iyiliğin ölçülmesinde herkesi “aynı” olarak alırken ve hakkı ya da doğruyu bu toplumsal iyiliğe göre belirlerken adalet yönünden benimsenmesi zor olan bir düşünceyi içerir.⁷⁰ Yararçılığa yöneltilen bu ciddi eleştiriye yararçılığın önce gelen temsilcilerinden Mill şu cevabı verir.

Mill’e göre yüzyıllar boyunca fayda ülkesine göre en kuvvetli itirazlar adalet idesinin telakkisinden kaynaklanmaktadır. Hakkılık ve haksızlığın ölçüsü, her ne zaman fayda ilkesine göre ileri sürülmüşse, tam bu noktada faydacılık karşıtları ölçütün fayda olarak alınmasına karşılık adalet düşüncesini temel yapmışlardır. Mill’in bakış açısı itibariyle bu itirazı dillendiren düşünürlerin birçoğu, adaleti mutlak, kendi içerisinde bir özelliğe ve değere sahip bir kavram olarak anlamışlardır. Buna karşılık fayda fikrinin göreceli bir nitelik taşıdığı düşüncesinden hareket ederek, adalet ve fayda arasında ayırım yapmışlardır. Düşünüre göre tam da bu noktada anılan düşünceyi savunanlar yanılmışlardır. Zira adalet ve fayda arasında yakın bir ilişki vardır. Bu düşünürlerin

⁶⁸ İmmanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, ss. 49,50

⁶⁹ M. Hanifi. Macit, *John Rawls’da Siyasal Liberalizm Yeniden İnşası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2009, ss. 21, 22

⁷⁰ Macit, Age., s. 22

sandıkları gibi adalet, faydanın hiçbir türünden farklı değildir.⁷¹ Mill'e göre adalet ve fayda tam anlamıyla eş anlamlı kavramlar olmamakla birlikte adaleti faydadan ayırmak da imkânsızdır. Bunları birbirine bağlayan da adalet duygusudur.⁷²

Bu anlamda Mill'in kişisel çıkar üzerine değil sosyal çıkar üzerine kurulu olan hukuk teorisi gerçeğe daha çok yakındır. Düşünüre göre toplum ve birey karşılıklı saygı ve güven anlayışına dayalı olarak, yarar ilkesini temel alarak bir uzlaşma içinde yaşayabilmelidir. Bir hakka sahip olmak demek toplumun, kullanımı bana sağlamaya mecbur olduğu bir şeye sahip olmak demektir. Şimdi bana, toplum niçin bunu sağlamaya mecbur oluyor diye sorulursa genel yarardan başka iyi bir sebep gösteremem" diyen Mill hak'ka uygunluk olarak gösterdiği ve herkesçe bilinen zorunluluk ve yükümlülüğün nereden kaynaklandığını söylemez. Bu durumda saygı ve koruma hakkın kaynağı değil sonuçları oluyor.⁷³

Sonuç olarak Mill'e göre belli özellikler ve davranış biçimlerinin değerini sonuçlarını bir yana bırakarak irdelemek yanlıgı olur. Zaten teleolojik ve deontolojik etik anlayışlarının çatıştıkları en önemli nokta da burada ortaya çıkar. Çünkü deontolojik etik anlayışına göre, davranış biçimlerinin değerini sonuca endekslemek ahlaklılığın doğasına aykırıdır.⁷⁴ Adalet, diğer insanlar tarafından paylaşılan toplumun ortak çıkarı vasıtasıyla bazılarının uğruna hürriyetin kaybını hak yapılmasını (deontolojik bir teori olarak) inkâr eder. Farklı kişilerin kazançlarının ve kayıplarının sanki onlar tek bir kişiymiş gibi dengelenmesi mantığı dışlanır. Bu nedenle bir toplumda temel haklar çok önemlidir. Adalet tarafından korunan bu haklar siyasi pazarlığa ve sosyal çıkarlar hesabına tabi değildir.⁷⁵ Adalet, tarafsızlık (yansızlık) olarak teleolojik değil deontolojik bir teoridir.⁷⁶ Hakkın (doğrunun), adaletteki "iyi" kavramı üzerindeki önceliği deontolojik teorinin ana özelliğidir. Böylece, iyiliğin ve karakterin hangi formlarının ahlaki olarak değerli olduğuna ve insanın ne tür bir kişi olması gerektiğine dair belli başlı bir sınır çizer.⁷⁷ Bu yüzden yaşam planlarının keyfi (değişen) özellikleri, bu prensipleri ya da temel yapının nasıl düzenlenmesi gerektiğini etkilemez.

⁷¹ John Stuart Mill, *Faydacılık*, Çev. Nazmi Coşkunlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, ss. 65,66

⁷² Macit, Age., s. 19

⁷³ Alexis Bertrand, *Ahlak Felsefesi*, Çev. Salih Zeki, Sad: Hayrani Altıntaş, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 160

⁷⁴ . Macit, *Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik Eleştirisi*, s. 87

⁷⁵ John Rawls, *The Right and The Good Contrasted, Liberalizm And It's Critics*, Edit: Michael Sandel, New York University Press, New York, 1984, s. 39

⁷⁶ Rawls, Age., s. 41

⁷⁷ Rawls, Age., s. 42

Böylece bir kişinin bir başkasının zaafından yararlanabileceği (bir başkası üzerinde baskı oluşturabileceği) yasal taleplere dönüştürülemez. Hakkın (doğrunun) önceliği bunu engeller.⁷⁸

Teleolojik etik öğretiyeye düşünce tarihinde en ciddi eleştiriyi getiren büyük Alman düşünür Immanuel Kant'tır. Modern çağa damgasını vuran Kant ahlaki inşacılığını iki temel önerme üzerine kurar. Bunlardan ilkinin empirik olana ilişkin tutumların evrensel olanı dile getiremeyeceği düşüncesi oluşturur. Çünkü bir teleolojik öğreti olan yararcılığa göre insan sadece fayda, gereksinim, haz ve acı gibi etkenlerin belirlenmesi ile davranışta bulunmaktadır. Yarar ahlaksal açıdan iyi'yi de tanımlamaktadır. Bunun için yararcılığın ahlaksallığı, temel nitelik ya da ilkelerle değil, doğa bilimsel empirik ilkelerle inşa ettiği sonucuna ulaşılır. Sonuç olarak yarırcılar için "iyi"nin "hak"tan önce geldiği çıkarımı kaçınılmaz hale gelir. Gerçektende her olayın bir sebebi olduğu gibi insan eylemlerinin de bir sebebinin olması çok doğaldır. Lakin bu nedeni sadece insanın bencil ve çıkarıcı, daha doğru bir ifadeyle yarar kazanımına indirgemek doğru mudur? Deontolojik etik savunucusu Kant'a göre, buna olumlu cevap vermek mümkün değildir. Yararcılığın hedonistik teorilerle temellendirildiği haz, acı ve bencillik deontolojik etik taraftarlarına göre ahlaki eylemin temeli olmaktan öte, ahlaki ilkeler tarafından bastırılması gereken dürtülerdir. Bu düşünürler açısından, insan eylemde bulunurken bencil bir isteğe göre değil, evrensel bir ilke gereğince davranışta bulunmalıdır. Bu bağlamda Kant'ın ikinci önermesini ise yarırcıların savunduğu iyi anlayışının ahlaki bir ilke olarak kabul edilemeyeceği fikri oluşturmaktadır. İlk olarak Kant'a göre empirik yoldan elde edilen inançlar aracılığıyla hiçbir pratik ve evrensel yasaya varılamaz.⁷⁹

Kant'ın empirik olanın evrensel olamayacağı ve dolayısıyla ahlaki bir ilke sayılamayacağına yönelik bu tutumun temelinde şu nedenler yatmaktadır.

a- Tümevarım yoluyla elde edilen empirik bilgi, epistemolojik açıdan problematiktir.

b- İyi kavramı hem özü gereği, hem de etik temeli açısından bencilliği içermektedir.

⁷⁸ Rawls, Age., s. 51

⁷⁹ Macit, Age., s. 88

c- Arzu istekler tarafından yönlendirilen irade özgür sayılamaz.⁸⁰

İşte bundan dolayı Kant'ın deneyim yoluyla elde edilen ilkelerin güvenilmez olduğunu ve bunların bize a priori ilkeler vereceğine inanmanın son derece yanlış olduğuna dikkat çeker.⁸¹

İkinci olarak Kant, her insanın, her insan topluluğunun mutluluğa, yarara varmaya çalıştığını ifade ederek, bunun canlıların rahatı arama gayretinden doğduğunu belirtir. Etik ilkelerin insan için iyi olanın ne olduğuna ilişkin kavrayıştan bağımsız olarak ortaya konması gerektiğini ekler. Daha açık bir ifadeyle Kant'a göre yarar gibi deneyimden gelen ilkeler, ahlaki bir ilke için temel olamaz. Çünkü insan mutluluğa, doğal eylemleri, güdülerini ve arzularını yönlendirmesi altında ulaşabilmektedir. Mutluluğa ulaşmayı haz ve arzuların tatminine eşitlemek, insanları hayvanların kovalamış olduğu amaca endekslemek anlamına gelir ki; ahlaklılık insana ait bir fenomen olduğu için bu kabul edilemez görülür. Bunun içindir ki düşünür'e göre iyi anlayışını ahlakın mihenk noktası olarak gören yararcı anlayışlar yanlışlardır.⁸²

Nihai olarak teolojik bir öğreti olan yararcılığa yönelik Kant'ın yöneltmiş olduğu eleştiriler dikkate alınınca şu çıkarımlara mümkün olarak

a)-Kant ortaya koymuş olduğu etik anlayışı, rasyonel varlıklar tarafından itaat edilmesinin istenebileceği bir düsturlar kümesi olarak görür. Yani etik anlayışını yararcıların yaptığı bireysel olana değil, evrensel olana eklemiştir.

b)-Kant failin fiilen yaptıklarından ziyade failin iradesine ve niyetine odaklanır. Bir başka ifade ile yararcılığın sonucun ahlakiliğine ilişkin görüşlerine karşılık ahlakiliğin fiilin sonucunda değil, niyetinde aranması gerektiğini ortaya koyar.

c)-Düşünür, yararcıların deneyim üzerine kurmuş olduğu etik anlayışını, hipotetik⁸³ yargılara dayanacağı noktasında eleştirir ve kendi etik anlayışını insanın tinsel bir varlık olduğu dolayısıyla nedenler dünyasından ayrılması gerektiği üzerine konumlar.⁸⁴

⁸⁰ Hatice Nur Erkızan, "Kant'çı Konstruktivizm ve onun Yeni-Aristotelesçi eleştirisi üzerine" [Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri], Vadi Yayınları, Ankara, 2006 s.477

⁸¹ Macit, Age., s. 89

⁸² Macit, Age., s. 89

⁸³ Hipotetik Yargılar; Kant'ta insanı dıştan koşullayan şeyler olarak tanımlanmakta ve doğa yasasının nedenselliği tarafından belirlendiği için insan eylemlerinde ahlakiliğin temelini oluşturamayacak dışsal ilkeler olarak adlandırılmaktadır.

⁸⁴ Macit, Age., s.90

Deontolojik etik öğretilerin belirli ilke ve kategoriler ışığında eylemde bulunmanın insanın rasyonel doğasına daha uygun olacağını savunurken, teleolojik bir öğreti olan yararcılık; yüzünü asıl olarak başlangıca, ilkelere ve kategorilere değil, sona meyvelere, olgulara çevirir.⁸⁵

Teleolojik etiğin bir diğer temsilcisi William James'e göre faydacılık profesyonel filozofların süregelen alışkanlıkların çoğuna sırt çevirir. Soyutlamalardan yetersizliklerden yüzeysel sonuçlardan, mutlaklaştırılmış ilkelere ve kapalı sistemlerden kendini uzak tutarak kesinliğe ulaşmayı, amaç edinir. Bu anlamda akılcı düşünceyi değil, deneyici düşünceyi referans alır.⁸⁶

Yararcılığın önce gelen düşünürlerinden biri olan Jeremy Bentham, Kant'tan farklı olarak haz ile ödev arasında bir çatışma olduğunu kabul etmez. O çatışmanın sadece arzular arasında olduğunu söyleyerek hangi arzunun tatmininin daha büyük bir haz sağlayacağı bir kez belirlenince çatışmanın da kendiliğinden ortadan kalkacağını ifade eder. Bentham şöyle der: "Her defa bu akli hesaba yeniden başvurmaya lüzum yoktur. Bu yöntem (yararcılık) ile yakınlık kurulunca bundan doğan sağlık fikri kazanılınca "iyi" ile "kötü"nün toplamı birbiri ile çok kolay karşılaştırılır. Bu sırada yapılan akıl yürütmelerin derecesi adeta görünmez olur. İnsan bilmeksizin hesap yapmış bulunur.⁸⁷ Bentham'a göre, haz verecek şeylerin ölçüsünü acı vereceklerin karşısında iyice tartıp değerlendirmeyi bilen kimse, daha büyük hazlar için daha küçük hazlardan yüz çevirmeyi öğrenen, hatta yeri geldiğinde daha büyük hazzı erişmek için acıyı üzerine almaya da hazır olan kimse, erdemli bir insan adını almaya hak kazanmıştır. Böyle bir kimse artık mutluluğunu rastlantıya değil, kendi akıllılığına ve kendi eylemlerine borçludur. Bu duygular ve arzuların her biri hesaplanarak haz ve acı duyumları birbiriyle karşılaştırılarak bir eylemin erdemli olup olmadığı anlaşılır.⁸⁸ Öyleyse yapılacak biricik iş belli bir hazzın diğerinden daha değerli olup olmadığını görmek amacıyla, hazların ölçümlenmesi veya hesaplanmasıdır. Bentham'ın yararcılığı hazzı ve mutlulukçu bir yararcılıktır. Dahası ahlaki yetkinliği arzuların bastırılmasında gören diğer ahlak düşünürlerinden ayrılan Bentham için önemli olan hazların niteliklerinden çok nicelikleridir.⁸⁹ O, geneli mutlu etmek için en iyi yolun kişinin kendi

⁸⁵ Macit, Age., s. 90

⁸⁶ William James, *Faydacılık*, Çev. Tufan Göbekçin, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2003, s. 30

⁸⁷ Bertrand, Age., s. 93

⁸⁸ Akarsu, Age., s. 169

⁸⁹ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s. 200

mutluluğunu sağlamasında görür. İyilik denilen şey insanının kendisinde başlarsa da yine kendisinde son bulur diyen Bentham etik öğretisini hedonizme vardırmıştır. Kant'ın teleolojik etik anlayışını eleştirisinde yoğunlaştığı nokta tam da burasıdır. Bencillik ve onun son noktada bizi vardıracağı yer Kant'a göre materyalizmdir. Etik öğretisinde insanın sadece madde değil ruh yönünü de dikkate alan Kant numen fenomen ayrımı yaparak ahlakı, doğruyu bu paralelde değerlendirmiştir.

Sonuç olarak hem teleolojik öğretilerin hem de deontolojik öğretilerin hak, adalet ve doğruyu ele alma ve değerlendirme biçimleri birbirinden farklıdır. Deontolojik bir öğreti olarak Kant etiğinin, teleolojik bir teori olarak konumlanan yararcılığa yönelttiği ciddi eleştiriler bugünde bu öğretiyi savunanlar tarafından yararcılığa yöneltilmektedir. Yararcılık hem keskin muhalifler hem de ateşli yandaşlar bulmuş bir kuramdır. En iyi yanıyla faydacılık bir başka kurallar “onu yap” “bunu yapma” lar dizisi değildir. Kuralların yararlı işlevleri olduğunu gösteren bir sınav ortaya koyar. Sonuççu olarak yararcılık ahlaki sorunların çözümünde bir yöntem sunar. Ahlak bakımından doğru cevabı bulmak ve insanın refahında ki değişimi ölçme sorunu olan bir yöntem olarak da ele alınabilir. Faydacılık bu nedenle tarihsel olarak ilericidir.⁹⁰

⁹⁰ Kymlicka, Age., s. 15, 16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İMMANUEL KANT'IN YAŞAMI, ESERLERİ VE FELSEFESİ

3.1 Yaşamı ve Eserleri

Tüm zamanların hiç kuşku yok ki en büyük ve en önemli birkaç filozofundan biri olan Immanuel Kant 22 Nisan 1724'te Doğu Prusya'nın liman kenti Königsberg'de dindar ve yoksul bir ailenin dokuz çocuğundan dördüncüsü olarak dünyaya geldi.⁹¹ Doğuştan zayıf ve hastalıklıydı. Sonraları bu konuda doğanın kendisine yaşama gücünden ancak küçük bir pay verdiğini söyler. Doğanın bu hasisliği Kant'ın hayatı boyunca yüksek düşünme yeteneğiyle güçlü iradesinin bu yetersiz beden yapısı ile savaşımasına neden oldu. Gerçekten de onun yaşamı boyunca ortaya koyduğu büyük başarıları 80 yaşına kadar sürdürebilmesi, ancak onun iradesinin sürekli çarpışmaları ve pek çok şeyden vazgeçmesiyle mümkün olabilirdi. Düşünürün sürdürmek zorunda kaldığı bu çarpışmalarla dolu hayatı, ona erkenden ve olağanüstü bir irade gücü kazandırdı. Uzun eğitim yıllarından sonra, hayatını kazanmak için varlıklı aileler yanında öğretmenlik yaptı. Bunun yanı sıra kendisine ağır bir ders yükü yükleyen üniversitede ki hocalık çalışmalarını da yürütmesi gerekti. Kant felsefe tarihinde adını ölümsüzleştiren, Avrupa'nın düşünce tarihi üzerinde büyük ve derin etkiler bırakan yapıtlarını ancak hayatının 50. yılında yazmaya başladı.⁹²

Modern zamanların, entellektüel kariyeri boyunca üniversitede görev yapan ilk filozofu olan Kant, 1755 yılında Königsberg Üniversitesi'ne kadrosuz okutman olarak atanmış ve bu görevini 15 yıl boyunca aralıksız olarak sürdürmüştür. Onun bu süre içinde gerek hoca ve gerekse yazar olarak yavaş yavaş ünlendiği görülür. Sadece fizik, fiziki coğrafya ve doğa bilimleriyle değil, ayrıca mantık, metafizik, din ve etik ile de yakından ilgilenmeye başlamıştır. Kant araştırmacı kariyerinin 1760 yılına kadar olan döneminde, deprem üzerine iki metin, rüzgâr üzerine bir yazı, fiziki coğrafya konusunda bir yardımcı ders kitabı yazmış ve metafizikle ilgili ilk eseri olan “Metafizik Bilginin İlk İlkelerinin Yeniden Gözden Geçirilişi” adlı yapıtını kaleme almıştır.⁹³ Kant 1760'lı yıllardan itibaren tamamen felsefeye yönelirken, yerleşik din anlayışından iyice kopma yoluna girer. Etkilendiği Christian Wolff'un rasyonalizminden giderek uzaklaşan Kant

⁹¹ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2002, s. 208

⁹² Heinz Heimsoeth, *Kant'ın Felsefesi*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2007, ss. 13,14

⁹³ Cevizci, *Age.*, s. 209

yine bu sıralarda kendisini dogmatik uykusundan uyandırdığını söylediği İngiliz düşünürü David Hume'dan yoğun bir biçimde etkilenir. Onun Tanrının varoluşunun kanıtlanmasını mantık açısından eleştiren görüşleri de söz konusu etkinin bir sonucu olarak bu yıllarda gelişmiştir. Kant'ın bu gibi konularla ilgili görüşlerinin toplandığı eserleri 1764'te yayınlanan “Doğal Teoloji ve Ahlakın İlkelerinin Açık Seçikliği Üzerine Bir Soruşturma” ve 1766 yılında yayınlanan “Bir Ruh Görücüsünün Düşlerini Metafizik Düşler Yoluyla Yorumu”dur.⁹⁴

Kant'ın Königsberg Üniversitesine kadrolu profesör olarak atandığı 1770 yılında başlayıp yaklaşık 20 yıl süren dönem, Kant Felsefesinin eleştirel dönemi olarak bilinir. Eleştirel ve Transendental felsefesinin en ince ayrıntısıyla ortaya koyduğu bu dönemde, Kant yeniçağın en temel eserleri arasında geçen üç ünlü eleştirisini yayımlar. Bunlar sırayla 1781 yılında yayınlanan “Saf Aklın Eleştirisi” 1788 yılında yayınlanan “Pratik Aklın Eleştirisi” ve 1790 yılında yayınlanan “Yargı Gücünün Eleştirisi”dir. Kant birinci eleştirinin yeterince anlaşılmaması üzerine kısa bir özet yazdığı “Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena” ile ikinci kritiğini tamamlayan bir kitap olarak kaleme alınmış olan “Töreler Metafiziği”ni de söz konusu eleştirel dönemin eserleri arasında sayabiliriz.⁹⁵

Kant felsefesi genellikle eleştiri öncesi ve eleştiri dönemi olarak ele alınmaktadır. Eserleri de buna paralel olarak eleştiri öncesi dönemde yazdığı eserler ve eleştiri döneminde yazdığı eserler olmak üzere iki başlıkta incelenebilir. Kant'ın düşünsel gelişiminde eleştiri öncesi döneminden bahsederken kastedilen “eleştirel olmayan” dönem değil, kendi özgün felsefe anlayışını ve bunun çabuk gelişimini önceleyen dönemdir.⁹⁶

Kant'ın filozof kariyerinin üçüncü ve son dönemine gelince o bu dönemde bir yandan bütün felsefe sistemi için toparlayıcı bir bakış açısı geliştirmeye çalışırken, bir yandan da din konusunda yoğunlaşmıştır. Nitekim daha önce birçok kitabında dolaylı olarak ele aldığı din konusunu tek başına işlediği “Yalnız Aklın Sınırlar İçinde Din” 1793 yılında yayımlanan kitabı bu kapsam içinde değerlendirilmesi gereken bir kitaptır. Bu eserinde Yaygın ve kurumlaşmış bütün dinleri üstü kapalı sert bir biçimde eleştiren Kant, inanç konularıyla ahlak konularının kesin olarak ayrılmasını savunduğu bu kitabı

⁹⁴ Cevizci, Age., s. 209

⁹⁵ Cevizci, Age., s. 210

⁹⁶ Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi: Kant*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul, 1996, s. 18

nedeniyle soruşturmaya uğramıştır.⁹⁷ Prusya Kral'ına din konusunda yazmayacağına söz vermiş daha sonra kral'ın ölümüyle sözünün geçerliliğinin kalmadığını bildirerek 1798 yılında insan aklının bağımsızlığını ve felsefeyi yerleşik din, teoloji ve hukuk karşısında savunduğu “Yetilerin Çatışması” adlı eserini yazmıştır. Bununla birlikte sistemi ile ilgili toparlayıcı bakış açısını vermeye çalıştığı eserini ölümü nedeniyle tamamlamaya muvaffak olmamıştır. Söz konusu eser ancak ölümünden sonra “Opus Postumum” adıyla yayımlanabilmiştir.⁹⁸

Kant özel yaşamında da çok disiplinli biri olarak yaşamını sürdürmüştür. Yaşamının son dönemlerinde yaşının ilerlemesiyle birlikte terkip gücü azaldığı için 1796 yılında derslerine son vermiştir. Artık entelektüel güçlerinin kendisine eşlik etmediği Kant, 12 Şubat 1804 yılında Königsberg'de ölmüştür. Mezarının üstüne filozofun *Pratik Aklın Eleştirisi* isimli eserinden alınmış şu cümle yazılıdır “düşündükçe iki şey, ruhumu gittikçe artan bir hayranlık ve saygıyla dolduruyor; üzerimdeki yıldızlı gökyüzü ve içimdeki ahlak yasası”.⁹⁹

3.1.1 Felsefesi

Kant felsefesi bilinen en basit anlamıyla eleştirel felsefe olarak ifade edilir. Felsefe tarihinde kendinden önceki filozofların görüşlerini kendinde toplayan, kendinden sonrakilerin de çıkış noktasını oluşturan bir filozoftur. Her ne kadar *Saf Aklın Eleştirisi* bizi düşünülmüş, kanıtlanmış bilimsel olarak temellendirmiş ve meşrulaştırılmış olduğu ölçüde mutlak bir şüpheciliğe kadar götürüyorsa da Kant'ı bilinen anlamda şüpheli saymak doğru değildir. Onda materyalizme karşı eğilim ve sevgi olduğunu düşünmek bir hata olacaktır. Böyle düşünmek onun felsefesinin nihai amacını bilmemek olur. Bu amaç, ahlaki inanca ve onun aşkın konusuna karşıt olmak şöyle dursun tamamıyla onun lehinedir. Kant'ın aklın bilebilme yetisine bir sınır çizmesi onu aşağılamak için değil, yetilerimizin bütünü içinde ona gerçek yerini göstermek içindir. Manevi hayatın karışık işleyişinde ona hakiki görevini bildirmekten ibarettir. Kant'a göre bu yer ikinci derecededir. Bu görev asla esaslı bir yaratıcı olmayıp, düzenleyici ve ılımlayıcıdır. Melekelerimiz başında ve eşyanın en yukarısında

⁹⁷ Cevizci, Age., s. 210

⁹⁸ Cevizci, Age., s. 210

⁹⁹ Immanuel Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1980, s. 174

bulunan akıl değil “irade”dir. Kant felsefesinin hâkim düşüncesi budur.¹⁰⁰ Akıl önüne geçilmez Antinomi'lere¹⁰¹ çarparak bizi şüphe içine attığı halde, irade inancın müttefiki, ahlaki ve dini itikatlarımızın anası ve şu halde doğal vasisidir. Gerçekten de şunu belirtelim ki Kant hiçbir surette kendiliğinden şeyin, ruhun, Tanrının varlığını inkâr etmiyor yalnızca usavurma vasıtasıyla bu idelerin realitesini kavramanın imkânsız olduğunu söylüyor. Eğer spitüralist dogmatizmle savaşıyorsa, aynı anda materyalizmi de deviriyor. Teizm'e hücum etmekle de Tanrıyı inkâr edenlerin dogmatik iddialarını da yıkmış oluyor. Şiddetle savaştığı ve merhametsizce ezdiği şey ne şekil altında görülürse görünsün, teist ya da ateist olsun spiritüalist veya materyalist olsun teorik aklın dogmatizmidir.¹⁰²

Kant için felsefe araştırmaların konusu doğrudan doğruya varlık değil, bilim ve ahlaktır. Bunlar gerçekliği olan şeylerdir. Bunlar sorun olarak verilmiş şeylerdir. Felsefe bunların varoluşlarının olanaklı olup olmadığını tartışamaz. Kant bunların olanağı sorusunu hiçbir zaman öne sürmez. Onların varoluşu Kant'ın çıkış noktasıdır.¹⁰³ Kant Hume'dan farklı olarak bilen kişiden bağımsız bir gerçekliğin varlığını onaylıyordu. Ama yinede bilinemeyeceği gerekçesiyle varlık sorununu atlıyordu. Dolayısıyla felsefeyi olanaklı tüm bilginin mutlak sınırları ve öğreticisi olarak tanımlıyordu. Bu sınırlar Kant'a göre, bizzat bilme mekanizmasıyla transendental¹⁰⁴ “kendinden şey”e değil de yalnızca duyuşal verilere uygulanabilen, onun a priori biçimleriyle belirlenir.

¹⁰⁰ Alfred Weber, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1993, s. 322

¹⁰¹ Antinomi: yerine çatışkı kavramı da kullanılır. Çatışma hiçbir zaman sentezle sonuçlanmaz; gerek tez gerekse antitez eşit ölçüde açık ve karşı çıkılmaz bir biçimde hem olumlanabilir hem de aynı ölçüde olumsuzlanabilir. Bu ikilem bütün önermelerin Antinomi niteliği kazanmasına yol açtığı için, metafizik alanda sentez önermeler olanaksızdır. Bu alanda senteze ulaşılmasının nedeni bu tür kavramların hiçbirinin deneyimlememesidir. Kant her antinominin bir varlık antinomisi değil, bilgi antinomisi olduğunu söyler. Kant antinomilerin, çelişen iki ilkeden birinin fenomenler diğeri numenler için geçerli olduğunun düşünülmesi suretiyle çözülebileceğini öne sürmüştür. (Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 122)

¹⁰² Weber, *Age.*, s. 322

¹⁰³ Bedia Akarsu, *İmmanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi- Ahlak Öğretileri II*, İnkılâp kitapevi, İstanbul, 1999, s. 12

¹⁰⁴ Transendental: Kant'ta tecrübî olana zıt olarak bilginin muhtevası manasına; tecrübenin bir verisi olarak değil a priori bir şart olarak bilinen şey, mümkün bilginin zarurî şartını teşkil eden şey anlamlarına gelir. Kant transendental terimi ile deneyim alanının ötesinde kalan alanı tanımlayan transendent sıfatı arasında kesin ayırım yapar. Transendent: aşkın olarak Türkçeye çevrilen kavram mümkün olan her türlü tecrübenin dışında ötesinde olan şey anlamlarına gelmektedir. Kant'a göre transendental bilgiden söz edebilmekle birlikte, aşkın bilgi diye bir şey kesinlikle mümkün olamaz. Nitekim deneyim alanının ötesinde aşkın bir gerçekliğin bilgisinin, deneyimsel içeriği olmayan bilginin imkânsız olduğunu savunan Kant bilinçli insan deneyimini mümkün kılan koşullara kavram, kategori, form ve yapılarla ilişkin bilgiye transendental bilgi adını vermiştir. Bu tür bilgi, bilginin a priori öğelerini konu alır. Ve insan bilgisinin deneyimden bağımsız ve önce olan vazgeçilmez koşullarını araştırır. (Cevizci, *Age.*, s. 1637)

Dolayısıyla onun sisteminde “doğanın metafiziği” bilenden bağımsız bir gerçekliğin incelenmesini değil, doğa bilimsel bir bilginin temel ilkelerinin araştırılmasını dile getirir. Felsefi incelemeye uygun bir konu olan fikirler a priori birer niteliktedir. Yani bilginin sonucu olmayıp onu önceler. Bu fikirlerin araştırılması bunların kökeninin epistemolojik çözümlenmesine indirgenmemelidir. Çünkü bunlara herhangi bir nesnel gerçekliğin yanıt verdiğini iddia etmenin temeli yoktur.¹⁰⁵

Hume gibi Kant'ta felsefenin en önemli ikinci konusunun ahlak (pratik akıl) olduğuna inanıyordu.¹⁰⁶ Pratik akıl ise duyuşal güdülerini dışarıda bırakabildiği için çok ayrıcalıklı bir alana sahiptir.¹⁰⁷ İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliklerden biri olan iradenin de belirlenme nedenleri ile ilgilidir. Bu alan Kant'a göre aklın gerçek alanıdır; çünkü akıl burada düzenleyici ve deneyime bağlı değil, tersine yasa koyucu ve kurucudur. Böylece insan kendi başına yasa koyan akıl sahibi bir varlık ve ahlakın öznesi olarak Kant'ın felsefesinin merkezinde yer almaktadır.¹⁰⁸ Bu anlamda pratik akıl teorik aklın açıklamada yetersiz kaldığı deneysel tüm unsurlardan ayırt edilmiş ve insanın ahlaklı bir varlık olmasının sebebi olan sahip olduğu yeti ve özellikler ile ilgilidir.¹⁰⁹ Kant'ta bunun incelenmesi bir yandan ahlak bilincinin özerkliğini; öte yandan da Tanrının varoluşunu, ruhun ölümsüzlüğünü, iradenin özgürlüğü gibi kuramsal aklın kanıttan yoksun her şeyi postula etme zorunluluğunu kanıtlamaya çalışır.¹¹⁰ Saf aklın eleştirisinde “eleştirel olmayan” dogmatizme karşı saldırarak bunu eleştirel felsefeyle karşı karşıya getiren Kant¹¹¹ zekâ gibi iradenin de kendine özgü karakteri ve özel kanunları olduğunu söyler. O buna pratik akıl adını verir. Burada, saf aklın eleştirisinin sorunları yerini pratik kesinliğe bırakıyor. Onda ahlaki kanun, teorik aklın düşündüğü şekildeki fizik kanunundan başkadır. Fizik kanunu kendisine karşı durulamayan mukadder bir şeydir. Oysa ahlaki kanun zorlamaz, yükümlü kılar. O halde özgürlüğü içerir. Fenomenal düzende imkânsız olan özgürlük, mutlak âlemde mümkündür. O numen olarak düşünülür, anlaşılır. Şu halde bilmek ile irade arasında çelişme yoktur. Fiillerimiz zaman ve mekânda meydana gelmek bakımından

¹⁰⁵ Theodor I. Oizerman, *Felsefe Tarihinin Sorunları*, Çev. Celal A. Kanat, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1988, s. 164

¹⁰⁶ Oizerman, Age., s. 164

¹⁰⁷ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 20

¹⁰⁸ Lokman Çilingir, *Pratik Aklın Doğal Diyalektiği*, Elis Yayınları, Ankara, 2005, s. 158

¹⁰⁹ Kant, *Pratik Aklın Eleştirisi*, s. 17

¹¹⁰ Oizerman, Age., s. 164

¹¹¹ Oizerman, Age., s. 368

belirlenmişlerdir. Ama çıktıkları kaynağın, yani anlaşılır karakterimizin duyarlılığın bu iki şekilden bağımsız olması bakımından, belirlenmemiş ve özgürdürler.¹¹²

Kant'ta ahlakı mümkün kılan şey özgürlük olduğu için o ahlakı otonom olarak görür. Kant etikte ki tavrı itibariyle gerçek anlamda aydınlanmacı bir düşünürdür. O aydınlanma felsefesini insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu ergin olmayan yani Heterenom (dışa bağımlı) bir durumdan yine insanın kendi aklıyla ergin, özerk bir duruma gelmesi olarak görür. Bu da onda ahlakiliğin temel koşuludur. Kant felsefedeki başlıca görevinin bilimi temellendirmek daha sonrada ahlakın ve dinin rasyonelliğini savunmak olduğuna inanmıştır. Kant burada yalnızca din, bilim ve ahlakı temellendirmek durumunda kalmamış, ayrıca rasyonel bir varlık olmanın ne anlama geldiğini de belirtmek durumunda kalmıştır. O bunu gerçekleştirebilmek için hem Descartes'in rasyonelimizden hem de Hume'nin empirizminden gerekli gördüğü öğeleri alarak, kendi bilgi teorisini geliştirmiştir. Ayrıca yükselen bilimin felsefi temellerin gösterdikten sonra, "özgürlük" ve "ödev" düşüncesine dayanarak kendi ahlaklığını savunma çabası vermiştir.¹¹³ Ahlaki ve politik sorular, Kant'ın bir olgunlaşma ya da bağımlılıktan kurtulma süreci olarak tanımladığı aydınlanma kavrayışının kesinlikle merkezinde yer alır. Aydınlanma insanın, gücünü kendisine zorla kabul ettiren çocukluktan çıkışıdır. Çocukluk ise, kişinin kendi aklını başkalarının rehberliği olmadan kullanamamasıdır.¹¹⁴

Bu bağlamda Kant, iradenin kendini belirlemesini anlatmak için özerklik kavramını kullanmıştır. İradenin özerkliği bütün ahlaki yasaların ve onlara karşılık gelen görevlerin biricik ilkesidir. Oysa keyfiliği dıştan belirleyen yani dışa bağımlı olan her şey sadece herhangi bir bağlayıcılık getirmekle kalmaz, ahlaki yasaların ilkelerine ve iradenin ahlakiliğine karşı yönde de yer alır. Kant'a göre "dışa bağımlılık" ilkesi bir doğa ilkesidir. Bu nedenle bağlayıcı normatif bir ilke değildir. Çünkü hiç kimseye eylemlerini yalnız ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirmesi gerektiği genel bir talep olarak dayatılamaz. Yasanın her türlü maddi nesnesinden (çok arzu edilen bir nesneden) etkilenmeme (bağımsız olma) ama aynı zamanda keyfiliği sadece genel yasa

¹¹² Weber, Age., s. 323

¹¹³ Cevizci, Age., s. 969

¹¹⁴ David West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev. Ahmet Cevizci Paradigma Yayınları, İstanbul, 1988, s. 40

koyucu yoldan belirleme ahlakiliğin biricik ilkesidir. Demek ki ahlak yasası pratik aklın özerkliliğinden yani özgürlüğünün özerkliğinden başka bir şey ifade etmez.¹¹⁵

Saf aklın eleştirisinde Kant kendi tüm sisteminin hangi eksen çerçevesinde döndüğünü ortaya atar. Bir bilim olarak metafizik olanaklı mıdır? Olanaklıysa hangi koşullarda? Başka bir deyişle bir bilim olarak felsefe hangi anlamda olanaklıdır? Bilimsel bir felsefe kurma yolundaki tüm önceki çabaların yenilgisinden söz eden Kant şunları kaydeder: “bu anlamda felsefe hiçbir yerde verilmeyen ancak çeşitli yollarla bizim kendisine yaklaşmaya çabaladığımız olanaklı bir bilim fikridir yalnızca”... “bu gerçekleşene dek”¹¹⁶ diye sürdürür. Kant “felsefe öğretilemez; gerçekten nerededir? Ona kim buyruk verir? O hangi belirtilerle tanınacaktır? Yalnızca felsefe yapmayı öğretebiliriz yani onun ilkelerini izlerken, bir yandan aklın bu ilkelerinin yalnızca kaynaklarını araştırmak ve bunları doğrulamak ya da reddetme hakkını da her zaman saklı tutarak, eldeki belli örnekler üzerinden aklın bu hünerini sayabiliriz ancak” der. Bu arada Kant eleştirel bir felsefe oluşturarak felsefeyi saf bir bilime çevirme sorununu çözmüş olduğuna inanır.¹¹⁷

Kant eleştirisinin amacı; bir yandan empirizm ile güvenilirliği şüpheye düşen bilginin realiteye uygunluğunu ortaya koymak, diğer yandan metafiziği özellikle metafizikçilerin elinden kurtarmaktır.¹¹⁸ Ona göre, metafizik bir bilim olarak değilse bile doğal bir yatkınlık olarak gerçekten de vardır. Bu doğal yatkınlığın, metafiziğin olanağına ilişkin cevaplandırılması gereken soru; ona göre, saf aklın eleştirisinin bizi zorunlu olarak bilime götürdüğü yönündedir. Bir metafizik olanak olarak aklın eleştiriye başvurmadan dogmatik olarak kullanılması bilimsel anlamda bizi şüpheye düşürebilir.¹¹⁹ Kant’a göre amaca ulaşmak için eskiden kalma felsefi yöntemleri terketmek gerekir. Empiristlerle rasyonalistlerin görüşleri bütünüyle birbirine karşıt olmakla birlikte her ikisi de ortak bir temele bir yönteme dayanmaktadırlar. Her iki akımın taraftarları da düşüncelerimizin sınırlandırılmış konularını objelerin oluşturduğunu, diğer bir ifade ile objelerin zihin üzerindeki etkisiyle bilginin oluştuğunu kabul etmektedirler. Kant’a göre öncelikle bu varsayımı tersine çevirmek gereklidir.

¹¹⁵ Pieper, Age., ss. 139,140

¹¹⁶ Oizerman, Age., s. 174

¹¹⁷ Oizerman, Age., s. 174

¹¹⁸ Nevzat Can, *Aristoteles ve I. Kant’ta Bilginin Kaynağı ve Hakikate Uygunluğu Problemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1998, s. 3

¹¹⁹ Can, Age., s. 62

Yani bilgi “zihnin objeler üzerinde etkisiyle meydana gelir” görüşünü kabul etmek gerekir. Kant’ın yapmak istediği de budur. Zihni objeler etrafında döndürmek değil, objeleri zihin etrafında döndürmek.¹²⁰

Kant, Descartes ile taraftarlarının öğretisini, deneyimin ötesinde bilgiye, yani kendinin olanaksız gördüğü öznenen bağımsız bir gerçekliğin bilgisine ilişkin geçersiz iddiasından dolayı eleştirir. Kant’ın bilinemezliği, kendisinin de teslim ettiği gibi inanca yer bırakacak biçimde aklı sınırlandırmaktır. Ama Descartes’dan farklı olarak Kant inancın ahlaklılığın temeli olmadığı, tersine dinin ahlaksal bilinç üzerine temellendirildiğini savunur. Böylelikle Kant, ahlaklığın dinsel temeline karşıt olarak, dinin ahlaksal temelini kanıtlamaya çabalar. Kant’a göre bir kişi dindar olmadan da ahlaklı olabilir. Oysa sıkı sıkıya ahlaksal bir bilince sahip olması nedeniyle kişi dindardır. Ahlaksal bilinçlilik özerktir. Yani duygu, çıkar ve din dâhil her şeyden bağımsızdır. Yalnızca kendisine bağlıdır. Yalnızca kendi sesini dinler ve kendi a priori biçimiyle yani kategorik buyrukla belirlenir. Hakiki ahlak bu olduğu için ona uyar. İnsanın gizil ahlaksal yeteneği onun bilme yeteneklerini aşar. Descartes için insanlığın biricik entellektüel ideali kuramsal akıl, açık ve kesin düşünmek, var olan her şeyi bilebilmek olduğu halde, Kant için biricik olanaklı ideal, kendisinden ayrılmaz olan ahlak yasasına özgürce uyan pratik akıldır. Bu yüzden yüce ereği, insanın dünyadaki uygun yerini almasına yardım etmek “bir insan olması için ne yapması gerektiğini” ona öğretmek¹²¹ olarak açıklar.

Kant’ın kategorik buyruğunun yakından incelenmesi bunun aydınlanmış kendi etiğinin a priori bir yorumu olduğunu ortaya koyar.¹²² Bütün ahlak kavramlarının yeri ve kaynağı tamamen a priori olarak akılda bulunur. Hem de en yüksek derecede kurgusal olan akılda olduğu kadar sıradan insan aklında. Bu kavramlar deneysel, bundan dolayı da sırf rastlantısal olan bilgilerden çıkarılamaz. Bizim için en yüksek ilkeler olmalarını sağlayan değerlilikleri, kaynaklarının tam bu saflığında bulunur.¹²³ Bu noktada Kant’ın bilgi teorisinin bazı kavramlarını kısaca açıklayarak a priori tanımının anlaşılmasını kolaylaştırmamız gerekecektir.

¹²⁰ Can, Age., s. 3

¹²¹ Oizerman, Age., s. 267

¹²² Oizerman, Age., s. 46

¹²³ Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 27

3.1.2 Kant'ta Zaman- Mekân ve Kategoriler

Denilebilir ki zaman ve mekân sujenin gözlükleri gibidirler. Bunlarsız duyu dünyasını bilemeyiz.¹²⁴ Kant'ta zaman ve mekân bütün sezgiler için temel işlevi gören bir tasarımdır. Zaman ve mekân deneyin iki türüne aittir. Zaman iç duyuya, mekân dış duyuya aittir. Kant'ta zaman bir kavram değil, görünün a priori biçimidir. Olgular ancak bu a priori biçim içinde gerçeklik kazanırlar. Görünün a priori biçimi anlamında zaman; olguların olanaklığının koşuludur.¹²⁵ Kant'ta göre insan bilgisinin iki gövdesi vardır. Bunlar duyarlık ve anlıktır. Duyarlık ile bize nesneler verilir, görüler sağlanır. Anlık ile duyarlığın verdiği nesneler üzerine düşünülür ve kavramlar oluşturulur. Görüngü'de duyumu karşılayana Kant, görüngünün maddesi, çeşitli görüngülere bir düzen veren şeye de görüngünün biçimi diyor. Duyum bize deneyle verilmiştir, ama görüngülerin biçimleri ruhta a priori olarak bulunabilmelidir. Kant'a göre duyumların içine kondukları şey yine bir duyum olamaz. Öyleyse görülerin salt formu ruhta a priori olarak bulunmalıdır. Duyulur görünün a priori ilkeleri olarak Kant'ın saptadığı zaman ve mekândır. Böylece duyarlığın a priori ilkelerini göstermesi Kant'ın en özgün yanıdır. Aynı zamanda Kant'ın düşünme biçiminde devrim yapacak büyük buluşu da budur.¹²⁶ Kant teorisinin daha yalın anlamı şu olabilir; empirik nesneler gerçektir, deneyüstü nesneler ise idealdir. Deneyüstü bir nesne algılanabilir değildir.¹²⁷

Kant'ta kategoriler deneyim alanıyla sınırlı olduğundan numeni bilemez. Kategoriler fenomenlere ve dolayısıyla tüm fenomenlerin toplamı olarak doğaya a priori yasalar buyuran kavramlardır. Kategoriler aracılığıyla olmaksızın hiçbir nesneyi düşünemeyiz.¹²⁸ Kant'ta kategoriler zaman ve mekân gibi bizim kavrayışımızı düzenleyen duyulara özgü biçimlerdir. Bunlar dört gurupta toplanır ve on iki düşünme formunda oluşur. Kant'a göre bu kavrama biçimleri, köklerini anlama yetisinde düşünmenin öz etkinliğinde bulurlar. Ona göre düşünmemiz sadece duyuların bize verdiği şeyler arasında ilgiler kurmakla kalmaz; dahası algıda, algılar yığnında, deneyim ve deneyimler arasında bağların kurulmasında, anlama yetisi etkin bir rol

¹²⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1966, s. 395

¹²⁵ Nejat Bozkurt, 20. Yüzyıl Düşünce Akımları-Yorumlar ve Eleştiriler, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998, ss. 33,34

¹²⁶ Bedia Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 33

¹²⁷ Roger Scruton, *Düşüncenin Ustaları: Kant*, Çev. Cemal Atilla, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 61

¹²⁸ Can, Age., ss. 84,85

oynar.¹²⁹ Kategorik kavramlar zaman ve mekân içinde bulunan bize verilmiş olan şeyleri koşullar dizisine göre birbirine bağlar.¹³⁰

Kant'ın vardığı noktada kategoriler düşünmenin temel kurucu bağlayıcı biçimlerinden başka bir şey değildir. Bunlarsız bilince hiçbir şey giremez. Onların bizim bileceğimiz her şeyde geçerlilikleri vardır. Kategoriler deneyim objelerinin kavranabilmesinin koşuludurlar. Eğer duyular üstü objeler varsa, burada anlama yetisinin düşünme biçimlerinin kategorilerinin geçerlikte olması gerekir. Kategoriler, özalgının temeli olan bağ kurucu işlevleriyle, olanaklı her obje bilgisinin, her algılama ve kavramanın temel koşullarıdır. Buna karşılık zaman ve mekân, duyu verilerini alabilmemizin, bize bağlı, insana bağlı koşullarının, alıcılığımızın biçimleridir. Kategoriler ise düşünmenin öz etkinliğinin kendiliğindenliğinin yani öz algının temel biçimleridir.¹³¹

Sonuç olarak Kant'ın eleştirel felsefesiyle temellenen bilgi anlayışı, empirizm ile doğruluğu şüpheyeye düşen bilginin realiteye uygun olduğunu desteklemek ve açıklamaktır. Özellikle metafiziği metafizikçilerin elinden kurtarmak için insan bilgisinin bütün alanını dolaşmış zihnin sürekli genişletilmesi gerektiğini savunmuştur. Kant'a göre insan bilgisi algılarla; doğrudan doğruya duyusal algılarla başlayıp oradan kavramlara geçip, akli idealarla son bulur. Bilginin bu üç ögesine karşın zihnin de üç gücü vardır.

Bunlar:

1. Duyarlık
2. Anlama yetisi
3. Akıl.

Birbirine indirgenmesi olanaklı olmayan bu üç gücün özellikle ortak bir özelliği vardır ki, o da her üçünün de kendi aralarında hep bir birleştirme ve bağlamaya yarıyor olmalarıdır. Kant'ta duyarlık, zaman ve mekân ilkesi sayesinde anlama yetisi; kategoriler yardımıyla akıl, akli idealarla hep bir sentez yapar. Ancak bu sentez derece derecedir: duyarlığın zaman ve mekân ile olan sentezini anlama yetisi tamamlar.¹³² Akıl ise bu birliği tamamlar. Kant birleştirici dizgelerimizin tablosunu önsel a priori olarak

¹²⁹ Heimsoeth, Age., s. 87

¹³⁰ Heimsoeth, Age., s. 102

¹³¹ Heimsoeth, Age., s. 91

¹³² Can, Age., s. 127

oluşturmuştur.¹³³ Kant’a göre, dış dünyayı karakterinden dolayı değil, fakat o dünyayı kendileriyle kavradığımız kavramlar, özelliklerinden de anlaşılacağı üzere a prioridirler. Deneyim izlenimlerin salt pasif bir alımlaması değildir. Görülerin etkin bir kavramışı ve idrakidir. Sayelerinde görüleri düzenlediğimiz ve anladığımız kavramlar ve kategoriler olmaksızın, deneyim biçimsiz ve anlamsız olurdu. “Görüsüz kavramlar boş; kavramsız görüler kördür”.¹³⁴

Bu bağlamda kavramsız algılayıcılar, hemen hemen Kant’ın da söylediği gibi kördür. Empirist felsefeciler, hem modern hem de Orta Çağ gözlemcilerinde ortak olan şeyin, her gözlemcinin gördüğü ve görmüş olduğu şeyin, yani karanlık bir yüzeye düşen birçok ışık demetinin, bütün kavram ve yorumlardan önce geldiğini ve en azından, her ikisinin de gördüğü şeyin bu şekilde betimlenebilir olduğunun açık olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat bütün deneyimimiz yalnız bu çıplak duysal betimleme tipiyle karakterize edilemeyebilir. Böyle bir durumda biz sadece yorumlanmamış değil, hiçbir bir teori tarafından kavranılamayan bir dünya ile karşı karşıya kalırdık. Başka bir şeyde değil de yalnızca, yapılar, şekiller, kokular, sesler ve duyumsamalardan oluşan bir dünya hiçbir soruya davetiye çıkarmaz. Herhangi bir yanıtı da olanak sağlamaz.¹³⁵

Kant’ın bilgi teorisi, daha bu kadar kısa bir şekilde anımsatılmışken bile onun ahlak teorisi için en az iki bakımdan önemlidir. Nedensel bağıntılar ancak kategorileri deneyime uyguladığımızda keşfedildikleri için, deneyimin ötesinde ve dışında nedensel bağıntılar çıkarsamamızın hiçbir yolu yoktur. Dolayısıyla doğanın nedensel düzeninde kalkıp doğanın yaratıcısı olan bir Tanrı’yı geçerli bir şekilde çıkarsayamayız. Doğa bütünüyle gayri şahsi ve ahlak dışıdır. O büyük ve hayırsever bir tasarıncının ürünü imiş gibi görülebilir. Fakat o böyledir olumlamasında bulunamayız. Bundan dolayı ahlak alanını doğa alanının dışında aramak durumundayız. Ahlak dünyanın nasıl işlediğinden bağımsızdır. Kant’a göre, insan doğasının ahlak bilinci, bilgi teorisinde olduğu gibi bir temel ya da aklama aramak değil, mümkün olduğu şekliyle ahlakı elde etmek için ahlak kavramlarımızın ve düsturlarımızın hangi karaktere sahip olmak zorunda olduklarını sormaktır der.¹³⁶

¹³³ François Dagognet, *Büyük Filozoflar ve Felsefeleri*, Çev. Zeynep Durukal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 99

¹³⁴ Alasdair MacIntyre, *Etik’in Kısa Tarihi, Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Hakkı Hünler, Solmaz Zelyut Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 217,218

¹³⁵ MacIntyre, *Erdem Peşinde*, s. 129

¹³⁶ MacIntyre, *Etik’in Kısa Tarihi*, s. 218

3.1.3 Kant'ın Etik Anlayışı

Kant bilimi temellendirip, geleneksel ya da dogmatik metafiziğin imkânsız olduğunu gösterdikten sonra, zeminini bu şekilde hazırladığı, temellerini bu tarzda attığı, ödev etiği olarak bilinen ünlü etik teorisine geçer. Bu ahlak anlayışının ayrıntılarına girmeden önce, genel olarak ve sınıflayıcı bir yaklaşımla ele aldığımızda, onun ödev etiğinin bir ahlaki değer teorisinden ziyade bir ahlaki yükümlülük teorisi olduğunu söylememiz gerekir. Çünkü ahlaki değer teorilerinde iyi kötü kavramları ilk ve temel kavramlar olup, ahlaken doğru ve yanlış onlardan türetilir. Teleolojik etik buna örnek olarak verilebilir. Bu teorilerde ödev ve yükümlülükten pek söz edilmez. Oysa Kant etiğinde ödev en temel kavramdır. Ahlaken doğru ve yanlış olan da ondan çıkarılır. Başka bir deyişle ödev duygusu dışında ahlaki değer taşıyan hiçbir motif olmadığını öne süren Kant'a göre bir eylem sadece ödev ve yükümlülük duygusuyla yapıldığı zaman onun gerçek bir ahlaki değeri olabilir. Ödev etiğinde insanın ödev ya da yükümlülüğünü belirleyen biricik şey kendisi için yasa koyan insanın aynı zamanda bütün insanlar için geçerli olacak kuralları oluşturan iyi iradesidir ki, bu da zaten ahlaki değer teorisinin ödev ve yükümlülükten türediği anlamına gelir.¹³⁷

Kant'ın söz konusu ahlaki yükümlülük teorisi bir deontolojik etik görüşüdür. Başka bir deyişle, o teleolojik teoriler gibi, ödev yükümlülük ya da doğruluk benzeri terimleri ahlaki eylemlerin sonuçlarına bakarak tanımlanamaz. Kant'ın ödev etiğinde tam tersine ödev veya ahlaki yükümlülüğün sonuçla değil, fakat eylemlerin kendi özellikleri ya da nitelikleri ile ilgili olduğunu öne sürer. Sonuçlarında tıpkı duygu, tutku veya eğilimler gibi insanın fiili etki ve müdahale alanının dışında kaldığını iddia eden Kant'ın etik anlayışında ödev; başka hiçbir şey için değil, fakat salt ödev olduğu için yapılır. Kant'ın ödev etiği, ödevin ahlaki eylemlerin sonuçlarıyla uzaktan yakından hiçbir ilişkisi bulunmadığını öne sürdüğü için katı ya da radikal bir deontolojizm olarak geçer.¹³⁸ Kant insana özgü ahlaki hayat tarzının temelini insan doğal yanından değil bundan bağımsız olan akılda arar. Transendental bir soruşturma bağlamında ahlak alanında a priori unsurları araştıran Kant, evrensel ahlak yasasının temeline akı yerleştirir. Ona göre akıl, sadece mutluluk aracı değildir. Yasa koyucu olduğu için irademiz üzerinde doğrudan etkisi vardır. Kant, ahlak kurallarının insanın pratik aklının

¹³⁷ Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi*, s. 252

¹³⁸ Cevizci, *Age.*, s. 252

zorunlu ve evrensel olarak geçerli olan ürünleri olduğunu savunduğu için etik alanında rasyonalist bir düşündür. Yine ahlaklığın temelindeki ahlak yasasının bireylerden bağımsız, nesnel bir yasa olduğu, evrensel bir geçerliliğe sahip bulunduğu için onun etiği nesnelci, mutlakçı ve evrenselci bir etik anlayışını tanımlar.¹³⁹

Kant ahlak konusunu üç büyük eserinde işlemiştir. Bunlar “Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi”, “Pratik Aklın Eleştirisi” ve “Töreler Metafiziği”dir. Kant etiğinin araştırma konusu ahlakın a priori yönüdür. Nitekim bu konudaki eserlerinin adında da anlaşılacağı üzere “Metafizik” sözü ile de a priori kastedilmektedir. Kant’ın ahlakta a priori’yi araması, kesin olan bir ahlak bilgisine varmayı göz önünde bulundurmasındadır. Ahlak alanında bir a priori varsa ancak o zaman bilim niteliğinde bir ahlak öğretisi olabilir. Bilgi de a priori olmasaydı düzenli bir doğa tablosu yerine, geliş güzel tasarımlar olurdu. Bunun gibi ahlakta geliş güzel isteklere ve eğilimlere bırakılırsa tümel geçerliliği olan bir ahlak kurulamaz. Ayrıca “ahlaki” dediğimiz Kant’a göre insanın a priori olan yönü yani aklı ile ilgilidir. Ahlak, içgüdülerde eğilimlerde ve eylemlerimizin sonuçlarında değildir. Onun için Kant fenomenler dünyasında gelen bütün etkilerin çok gerisinde bulunan ahlaki özümüze, salt istence varır. Buna da “iyi istenç” der.¹⁴⁰ Kant’ta iyi istenç kendi başına doğrudan doğruya iyi olan, başka değerli ve iyi olarak istenilmeye layık olan birtakım niteliklerin kötüye de kullanılabilmelerine karşın, mutlak olarak istemeye layık tek şeydir. Her koşul altında iyi olarak kabul edilecek olan iyi istemenin dışında hiçbir şey yoktur.¹⁴¹ Kant’ta “iyi istenç” koşulsuz olarak kendi başına iyi olan, iyiliği dünyada başarılabilecek herhangi bir şeyden farklı olarak kendi başına, kendi isteme tarzında bir irade yönelimidir. Şimdi onun ahlak felsefesinin bazı kavramlarını birkaç başlık altında toplayarak onun bu konudaki görüşlerini irdelemeye çalışalım.

3.2 Ödev ve İyi İsteme

Kant’a göre insan akıllı bir varlık olmasından dolayı diğer canlılardan ayrılır. Bu akıllı da onu fenomenler dünyasının üstüne yükseltip ona bir değer ve onur kazandırır. Ona başka bir dünyadan gelen sesi işittirir. Bu ses “Ahlak Yasası”dır. Kant’a göre bu dünyada, dünyanın dışında bile iyi istençten başka koşulsuz iyi sayılabilecek bir şey

¹³⁹ Cevizci, Age., s. 253

¹⁴⁰ Gökberk, Age., s. 406

¹⁴¹ Kant, Age., s. 9

yoktur. Başka bir deyişle: dünyada ancak tek mutlak değer vardır. O da “İyi İstenç”tir. Şimdi iyi istenç ne demektir? Kant’a göre, insan yapısı gereği yalnız mutluluğa yönelmiş olmayacağına göre, geriye ödevden başka bir şey kalmamaktadır. Ödevde aklın sesi dolayısıyla da insanın en yüksek değeri dile gelir. Kant’a göre bir eylemin iyi olabilmesi için koşulsuz olarak ödevden çıkmış olması gerekir. Ancak ödevin belirlemiş olduğu bir istenç iyidir. Kant’a göre ödevden doğan bir eylemin ahlaki değeri kendisiyle varılmak istenen erekte değil, bu eylemin kararını verdiren maksimdedir.¹⁴² İşte Kant’a göre bir eylem dışarıda bulunan bir sonuçtan dolayı değil ancak kendisine dayandığı ilke (maksim) yüzünden “iyi” olur. Eylemin iyi olmasının ölçüsü başardığı gerçekleştirdiği şey olmayıp dayanağı olan ilkedir. Bu ilke a priori ya da a posteriori olabilir. Kişi istencini ya a priori bir kurala ya da doğal motiflere (duygular, itkiler, sonuçlar) göre belirleyebilir. Ama bir eylemin iyi olabilmesi için a priori bir motife göre, yani aklın buyruğuna, ödevde göre belirlenmiş olması gerekir. Dolayısıyla burada sözü geçen maksim ödev maksimidir. Kant’a göre ödev de yasaya karşı saygıdan¹⁴³ doğar.¹⁴⁴

Aynı zamanda Kant, saygı kavramını kişilerde mevcut olan insanlık idesi ile aynı anlamda kullanır. Kişilerin kendisine ya da ahlaki araçlar olan diğer insanlara saygı duyması, onların oluşturacağı evrensel ahlak yasasına saygı duymakla eş anlamlıdır. Böylece ahlak yasasına ulaşmış olan kişi, insanlık idesine de ulaşmış kişi olur.

¹⁴² Maksim: İstemenin öznel ilkesidir; nesnel ilke (yani akıl arzulama yetisine tam egemen olsaydı, bütün akıl sahibi varlıklar için öznel olarak da pratik ilke işini görecektir ilke) ise, pratik yasadır. (Kant, Age., s. 16)

¹⁴³ Saygı: Kant, bana saygı sözcüğünü kullanmakla, aklın bir kavramı ile soruya açıklık getirecek yerde, karanlık bir duygu arkasına sığındığını söylenerek karşı çıkabilir der. Ne var ki bir duygu olsa bile etkilenmekle (edilgin olarak) duyulan bir duygu değil, aklın bir kavramı aracılığıyla kendi kendine yaşanan bundan dolayı da eğilimin ya da korkunun yarattığı ilk türden bütün duygulardan türce ayrılan bir duygudur. Kendim için yasa olarak tanıdığımı, saygıyla tanıyorum. Bu da duygularıma başka herhangi bir etkileme aracılığı olmadan, istemenin bir yasa altında bulunduğu bilincinden başka bir şey değildir. İstemenin yasa tarafından belirlenmesinin ve bunun bilincinin adı saygıdır. Öyle ki bu saygı yasanın özneye etkisi olarak görülür, nedeni olarak değil, aslında saygı ben sevgimi yıkan bir değer tasarımıdır. Dolayısıyla ne eğilim ne de korku nesnesi sayılabilecek bir şeydir. Her ne kadar bunların her ikisine de denk düşen bir şey taşıyorsa da saygının nesnesi yalnız ve yalnız yasadır. Hem de kendi kendimize, üstelik kedi başına zorunlu imişçesine kabul ettiğimiz yasa. Yasa olarak ona biz, ben sevgimize danışmadan boyun eğeriz. Ama kendimize kendimiz tarafından kabul ettirilmiş yasa olarak o yine de istememizin sonucudur. İlk bakımdan korkuya, ikinci bakımdan ise eğilime denk düşer. Bir kişiye duyulan bütün saygı, aslında bize örneğini verdiği yasaya (dürüstlük yasasına vb.) saygıdır. Doğal yeteneklerimizi de genişletmeyi ödev saydığımızdan, yetenekli bir kişide sanki bir yasanın örneğini görüyoruz. (eğitimle onun gibi olmayı tasarlıyoruz.),bu da saygımızı oluşturuyor. Ahlaksal denen her ilgi yalnız ve yalnız yasaya saygıdır. (Kant, Age., s. 16,17)

¹⁴⁴ Gökberk, Age., s. 407

Kant'ta iyi iradenin tek motifi, ödevini yapmak adına ödevini yapmaktır. İyi bir irade dışında, sağlık, zenginlik akıl, ancak yerinde kullanıldığı ölçüde iyidirler. Fakat iyi irade ne yapmaya niyetlenirse niyetlensin, ödevi olduğu için niyetlenir.¹⁴⁵ Kant ödevde uygun eylemlerle ödevden doğan eylemler arasında ayrım yapar. Doğal ihtiyaç ve isteklerden kaynaklanan davranışları “ödevde uygun” olarak niteler. Bunları ahlaklı insan davranışlarının karşısında konumlandırır. Ona göre, salt pratik aklın yönettiği istemlerden kaynaklanan davranışlar “ödevden doğan” davranışlardır. Örneğin bir bakkalın kendisinden çikolata almaya gelen bir çocuğu kandırmaması ödevde uygundur, ama ödevden doğmayabilir. Bu bakkal çocuğu kandırdığı duyulursa insanların artık kendisine güvenmeyeceklerini ve alışverişe gelmeyeceklerini, bununda kazancını azaltacağını düşünerek böyle davranmış olabilir. Buna karşılık bu bakkal, yalnızca hiç kimseyi aldatmaması gerektiğini düşünerek bunu yapmışsa, bu eylem ahlaksaldır; çünkü salt ödev duygusundan kaynaklanmaktadır.¹⁴⁶ Bu örnekte de anlaşılacağı üzere; içimizde kesin bir şekilde varlığını bize hissettiren bir ödev duygusu vardır. Bu duygu “yapmalısın”, “etmelisin” şeklinde kesin buyruklarla varlığını hissettirmektedir. Öyle ki insanda ki bu sorumluluk duygusu onun özgürlüğünün ifade edicisi olur. Bu anlamda Kant geleneksel ahlak felsefesinde ki özgürlük sorumluluk ilişkisini tersine çevirmiştir. Kant özgür olduğumuz için sorumlu olmadığımızı tersine sorumlu olduğumuz için özgür olduğumuzu savunur. Kant herhangi bir şeyde var olan sorumluluğumuzu, bir şeyi yapma veya yapmama seçeneği bize ait olduğu için bu sorumluluğumuzu, özgürlüğün sağlayıcısı olarak ortaya koyar. Dolayısıyla, o ahlaktan hareketle Tanrının varlığına ulaşır.¹⁴⁷

Kant buradan da anlaşılacağı üzere, insan varlığı ya da hayatı için bir amaç konumlayan ve bu amaca ulaşmak için erdemleri sıralayan, araç-amaç biçiminde ki bütün etik anlayışlara karşı çıkar. Gerçekten “iyi” mutlak bir biçimde değerli olan ne nihai amaç ne de bu amaca götürecek araçlardır. Ahlaki bakımdan değerli olan biricik şey, tüm diğer iyilerin zorunlu koşulu olan koşulsuz ve en yüksek iyi, iyi iradenin kendisidir. İyi irade ise ödevin ne olduğunu bilen, yani pratik aklın buyruklarını tanıyan ve ödevini ödev olduğu için yapan iradedir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ MacIntyre, Age., s. 219

¹⁴⁶ Arslan, Age., ss. 146,147

¹⁴⁷ Aydın, Age., ss.126,127

¹⁴⁸ Cevizci, Age., s. 255

3.2.1. Ahlak Yasası (Kategorik Buyruk)

Kant'a göre ahlak yasası akıl sahibi varlıkların istemelerini belirler. Rasyonel varlıkların eylemlerinin ahlaksal değeri bir tek eylemlerin kendisine göre yapıldığı yasayla olanaklıdır. O, ahlak yasası olarak tarif ettiği kategorik buyruğu, ilk önce “öyle davran ki senin iradenin maksimi her zaman genel bir kanun olarak alınabilsin” ya da “genel bir yasa olmasını isteyebileceğin bir ilkeye, maksime göre davran” diye ifade eder.¹⁴⁹

Denilebilir ki “Doğada her şey yasalara göre etkide bulunur. Yalnızca akıl sahibi bir varlığın kendi yasaların tasarımına göre, yani ilkelere göre eylemde bulunma yetisi ya da istemesi vardır. Yasalardan eylemi türetmek için akıl gerekli olduğundan, isteme pratik akıldan başka bir şey değildir. İsteme, eğilimlerden bağımsız olarak ancak aklın pratik bakımından zorunlu, yani iyi olduğunu bildiği şeyi seçme yetisidir”.¹⁵⁰

Kant için kategorik buyruk ahlak yasasıdır. Ahlak yasası bir huşu¹⁵¹ nesnesidir; çünkü kesinlikle tensel tutkularına kapılan çıkarlarının peşinde koşan bireyler üzerinde konumlanmıştır.¹⁵² Bu yasa bir kişinin başka bir kişiyi sırf bir araç olarak kullanmayıp, o kişiye kendi içinde bir amaçmış gibi, davranmasını öngören evrensel ahlak öğüdür. Eğer bu yasaya göre davranırsan hayati hatalar yapmaktan kaçınabilirsin.¹⁵³ Kant bir insanın kendisine karşı görevini tartışırken, onun aklında insanın kendisini mükemmelleştirmesi vardır. Yetilerimizi ve eğilimlerimizi geliştirmek kendimize karşı ana görevimizdir.¹⁵⁴

Kant eleştirel etiğinin temelini oluşturan ahlak yasasından bahsederken iki türlü buyruktan bahseder. Bir buyruk amaç olarak koşul kılınmış olan bir başka şey gerçekleşsin diye, eğer sadece hangi araçların kullanılması veya seçilmesi gerektiğini gösteriyorsa, koşullu (hipotetik) adını alır. Ama bir buyruk, geçerliliği asla bir başka amaç tarafından yadsınamayan, tersine ancak kendi geçerliliğine kendi içinde bir nihai

¹⁴⁹ Kant, Age., s. 4,5

¹⁵⁰ Kant, Age., s. 29

¹⁵¹ Huşu: Gönül açıklığı, Tasavvufi anlamda ise Tanrı huzurunda boyun eğme.

¹⁵² Agnes Heller, *Bir Ahlak Kuramı*, Çev. Abdullah Yılmaz, Koray Tütüncü, Ertürk Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 262

¹⁵³ Heller, Age., s. 266

¹⁵⁴ Heller, Age., s. 417

değer, yani bizzat kendisi aracılığıyla bilinen bir değer konumunda sahip olan koşulsuz bir talep ortaya çıkıyorsa, kategoriktir.¹⁵⁵

Bu noktada eğer en yüksek bir pratik ilkenin ve insanın istemesi bakımından bir kesin buyruğu olması gerekiyorsa, bu kendisi amaç olduğundan, zorunlu olarak herkes için amaç olanın tasarımından istemenin nesnel bir ilkesini oluşturan, dolayısıyla genel pratik yasa işini görebilen bir ilke ya da buyruktur. Bu ilkenin temeli şudur: Akıl sahibi doğa kendisi amaç olarak vardır. İnsan kendi öz varoluşunu böyle tasarımlar. Bu bakımdan da bu ilke insan eylemlerinin öznel ilkesidir. Ama başka her akıl sahibi varlıkta benim içinde geçerli olan tam bu akıl nedeni sonucu varoluşunu böyle tasarımlar. Dolayısıyla o aynı zamanda nesnel bir ilkedir. Bundan en yüksek pratik temel olarak, istemenin bütün yasaları çıkarılabilmelidir. Öyleyse pratik buyruk şu olacak: her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun.¹⁵⁶

Çünkü kategorik olan bir şey; bir amaç, bir eylem, bir araç ise, yapılması gereken şeyi, hiçbir nesne veya kavramın incelenmesinden tanımak ve elde etmek mümkün değildir. Burada ahlak yasasının “koşulsuz buyruk” (kategorik imperatif) olması ile dolaylı (koşullu) amaçların “koşullu buyruk” (hipotetik imperatif) olması arasında yapılan kesin ayırım, tüm belirginlik ve açıklığıyla ortaya konmuş haldedir. Bu bağlamda Kant’ın vurguladığı gibi kategorik ahlak yasası başka bir şeyden türetilemez ve temelini kendi dışında bulamaz. Çünkü başka bir şeyden çıkarsanabilir görmekle onu yine bu başka şeyin buyurduğu bir geçerliliğe bağımlı kılacağımızdan, o yeniden yanlış olarak, tam da üstüne yükselmesi gereken bir koşullar alanına yerleştirilmiş olur.¹⁵⁷

Kant’a göre, örneğin bir katil benim evime sığınan birinin peşinde olsa ve benden onun yerini sorsa, ben ona doğruyu söylemek zorundayım. Bir hayat kurtarmak pahasına da olsa doğruyu söylemelidir. Bu bir çatışma olarak düşünülmemelidir; Çünkü insan hayatını kurtarmak bir amaçtır. Ama doğruyu söylemek kendinde bir amaçtır. Amacın burada bir araç olarak kullanılmasına bir kez izin verilirse ahlaksızlığın sınırları olmayacaktır. Bir kere bir şey olumlu olarak değerlendirilirse her şeye izin verir hale gelir.¹⁵⁸ Eğer eylem düsturunuzun evrensel bir (ahlaki) yasa olmasını isteyebilecek

¹⁵⁵ Ernst Cassirer, *Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi*, Çev. Doğan Özlem, İnkılap Kitapevi, İstanbul, 1996, s. 259

¹⁵⁶ Kant, *Age.*, s. 46

¹⁵⁷ Cassirer, *Age.*, ss. 246,247

¹⁵⁸ Heller, *Age.*, s. 438

şekilde eylemde bulunursanız, eylem düsturunuz zaten tözsel iyiyi tayin etmiş demektir. Bir kere numenal bir varlık olarak yetinizin yettiği kadarıyla özgürlüğün nedenselliğine dâhil olursanız, yüce tözsel iyyinin nedeni olursunuz. Herkes numenal bir varlık olarak yetisinin yettiği kadarıyla evrensel düsturlara göre eylemde bulunursa sonuç, yine tözsel iyi kişinin tahayyül edebileceği evrensel ve mutlak olarak iyi sonuç olacaktır.¹⁵⁹

Kant için kategorik buyruk mutlak bir mihenk taşı niteleyen bir formüldür. Eylem için herhangi bir düstur herhangi bir görev bu formül tarafından kontrole ve sınamaya tabi tutulabilir. Bu formül basittir. Kolayca uygulanabilir. Kategorik buyruk veya başka fakat buna benzer bir evrensel düstur, modern kişiler eğer “burada” ve “şimdi” kendilerini evrensellik kategorisi kapsamında varoluş seçiminde seçmişlerse yaslanmaları gereken bir koltuk değneğidir. Böyle bir koltuk değneğine uzanmazlarsa dış güçlerin tehdidine maruz kalacaklardır. Bir aksilik durumunda hayati bir hata işleyeceklerdir. Bugün kendini varoluş seçiminde seçen olumsal kişiler kendilerine aynı zamanda belirli ahlaki çatışmalara ve çarpışmalara maruz kalan kişiler olarak da seçerler. Fakat mukayese için bir mihenk taşı olarak evrensel bir koltuk değneği kullanmazlarsa bunların arasında iyi ve doğru çıkış yolunu bulamazlar.¹⁶⁰

Kant’a göre, hakiki bir ahlaki buyruğun mihenk taşı o buyruğu evrenselleştirebilmemdir. Yani onun evrensel bir yasa olmasını isteyebilmemdir. O zaman kendime salık verirken, tüm rasyonel varlıklar tarafından itaat edilmesini tutarlı bir şekilde isteyebileceğim bir düsturlar¹⁶¹ kümesi olarak ödevin farkına varırım. Kant’ın bu formüllendirmede ki amacı, yalnızca söz konusu düsturun bir yasa olarak evrensel bir şekilde kabul edilmesini isteyebilmek zorunda olduğunu değil, fakat aynı zamanda uygun koşullarda evrensel olarak o düstura göre davranılmasını da isteyebilmek zorunda olduğumu vurgulamaktır. Bu formüllendirmede ki “yapabilme”, “edebilme”nin anlamı tutarsızlığa düşmeksizin yapabilmeye eşdeğerdir, çünkü tutarlılık talebi insanların akılsal varlıklar olarak kendilerine salık verdikleri bir yasa olan akılsallık talebinin bir parçasıdır.¹⁶²

Bu bağlamda Kant’ta göre, ahlaki eylem basit bir fayda ve bir çıkar ilişkisinden soyutlanmalıdır. Ödül ve ceza düşüncesi, ahlaki davranışta bulunan bir kimseye yabancı

¹⁵⁹ Heller, Age., s. 122

¹⁶⁰ Heller, Age., ss. 261,262

¹⁶¹ Düstur: kanun, kaide, esaslı kaide, prensip

¹⁶² MacIntyre, Age., s. 220

olmalıdır.¹⁶³ Bu durumu çok anlatılan bir hikâye ile örneklendirelim. Sokakta çok ihtiyar bir kadına tesadüf eden biri, bu kadının sağ elinde ateş dolu çanak, sol elinde, içi su dolu bir sürahi gördü. Yaşlı kadına tesadüf eden o kişi bu kadar birbirine zıt unsurları ne yapacağını sordu. Kadının cevabı şu oldu: Ateş ile cenneti yakmak, su ile de cehennemi söndürmek isterim. Ta ki hiçbir şey kalmasın”. O adam, kadına bunu söylemekte ki amacının ne olduğunu sordu. Kadın “çünkü bu âlemde hiçbir kimse cennete gitmek için iyilik yapmasın, hiç kimsede cehennem korkusuyla günah işlemekten çekinmesin. Fakat tam ve mükemmel bir aşkı ilahi ile bunu yapsın dedi. İşte burada ilahi aşk yerine kanuna saygı diyecek olursanız Kant’ın düşüncesini elde etmiş olursunuz.¹⁶⁴ Kant ahlaki bir eylemi, sonuçlarının ortaya çıkardığı ödül ve ceza ile değil, iyi niyetle yerine getirilen ödev olarak tanımlar. Çünkü onun etik teorisinde ceza korkusu ve ödül beklentisiyle yapılan eylemlerin ahlaksal değeri yoktur. Kant buradaki amacını; insanın ne kendisini ne de bir başkasını hiçbir şeye araç yapmaması olarak görür.

Kant ahlak yasası olarak nitelendirdiği kategorik buyruğu ilkin evrensel bir yasa, daha sonra eylemlerimizin kendisine göre düzenlediğimiz kendinden bir amaç olarak ele alır. Bunu da doğa yasasının nedenselliği karşısında konumlandığı akıl sahibi ve iradesini kullanan insan bireylerinin, özgürlüğü ile taçlandırır. Kant’ta özerklik aklın yönettiği iradenin kendi kendini yönetmesi belirlemesi ve kendi kanununa uyması demektir. Düşünür dışarıdan belirlenimi insanın özgürlüğünü yok sayan bağımlılığı, yani dışa bağımlı bir durumu ahlaklığın dışına atar.¹⁶⁵

İnsan Kant’a göre ahlaklığın formel ilkesini, kategorik buyruğu da fenomenal bir varlık olarak değil, fakat akıl sahibi, kendisinin numenal boyutunun bilincinde olan bir varlık olarak deneyimler. O bütünüyle ya da sadece, doğada hüküm süren nedensel zorunluluk, evrensel determinizm tarafından belirlenseydi; kendisinin bir numen olarak bilincinde olmadığı gibi, iradesini de kategorik buyruğa ya da ödevle göre belirleyemeyecekti. Ödev ile arzu, duygulanım ve eğilim arasında çatışmayı hissedebilen böyle biri, arzularına yenik düşerek, ödevini yapma gücünü kendisinde

¹⁶³ Bertrand, Age., s. 44

¹⁶⁴ Bertrand, Age., ss. 44, 45

¹⁶⁵ Cevizci, Age., s.258

bulamayacaktı. Fakat insan akıl sahibi özgür bir varlık olarak yani numenal boyutuyla ödevin sesini duyma ve ona göre hareket etme imkânı bulur.¹⁶⁶

Ahlak yasası insana dışarıdan verilmemiştir. O, insan aklının varlık yapısından gelmektedir. Ahlak buyruklarının temeli, insanın insanlığıdır. İnsanın kendi aklından kendi içinden gelir. Kant bu durumu özerklik kelimesiyle ifade eder. Bunun anlamı: Aklın yönettiği iradenin kendisini yönetmesidir. Bunun karşısı olan kavram dışa bağımlılıktır. İradenin dıştan gelen yasalarla yönetilmesi demektir. Sadece doğal gereksinmelerin, mutluluk eğilimlerinin yönettiği bir isteme, dışa bağımlıdır. O aklın değil, doğanın yasaları tarafından yönetilmektedir. Yani hipotetik buyruklara uymaktadır. Salt pratik akıl sahibi olan insan, kategorik gerekliliğin buyruğu altına girer. İstemesi özerk bir varlık olur. Amaçlar ülkesinde bulunan herkes, birbirine karşı akıl sahibi varlıklar olarak aynı durumdadır. Akıl sahibi varlıkların istemesi, aynı zamanda yasa koyucudur; yoksa kendileri “kendi başına amaç” olmaktan çıkarlardı. Ahlaklı isteme “akıl sahibi bir varlık olma onuru” na dayanır. Bunun anlamı, onun kendi yasasını kendisinin koyması yani özerk olmasıdır.¹⁶⁷ Ahlak yasası insanın özgür olduğuna ilişkin bilgisinin temelidir.¹⁶⁸

3.2.2 Ahlak Kanıtı

Kant'ta insanı Tanrı'nın varlığını kabule götüren onun, “Pratik Aklın Eleştirisinin” yani ikinci kritiğinin en temel tartışma konularında biri olan “en yüksek iyi” kavramıdır. O ahlak yasasını hayata geçirmek için çaba göstermemizi talep ettiğini söylediği en yüksek iyi'yi “mutlulukla, daha doğrusu mutluluğa layık olma ile ahlaklılığın birleşmesi” şeklinde tanımlar. Buna göre en yüksek iyi, ahlaklılık, erdem veya mutluluğa layık olma ile mutluluk gibi iki unsurdan meydana gelmektedir.¹⁶⁹ O, bugünkü hayatımızdan birbirinden fazlasıyla ayrılmış olan erdem ile mutluluğun ayniyetinin kurulması için gelecek bir hayatın zorunlu olduğunu bildirir. Bu aynı zamanda “en yüksek iyyinin” gerçekleşme olanağı olarak da aklımızda inanca yer açar. Erdem'in iyiliği kendinden açık olduğu halde bile bu, onun tam yetkin olması anlamına

¹⁶⁶ Cevizci, Age., s. 264

¹⁶⁷ Heimsoeth, Age., ss. 131,132

¹⁶⁸ Heimsoeth, Age., s. 138

¹⁶⁹ Cevizci, Age., s. 267

gelmez. Tam ve yetkin olması için kendi başına iyi olmayan mutlulukla tamamlanması gerekir.¹⁷⁰

Kant, ahlaklılık yani erdem ile mutluluğun birleşmesinden oluşan “en yüksek iyi”nin elde edilmesi sorununu çözmek için, varlığını insan aklında bulan özgürlük idesi ile ruhun ölümsüzlüğü ve Tanrı’nın varlığını birer postulat¹⁷¹ olarak ortaya koyar. Bunlar, Kant için kendi başına kanıtlanmayan ama a priori olarak koşulsuz geçerliliği olan teorik yargılardır. Burada Kant’a göre bize düşen ödev, gücümüzün yettiği ölçüde “en yüksek iyi” ye yaklaşmak onun elde edilmesi için çaba harcamaktır. Burada Tanrının varlığı, en yüksek iyinin gerçekleşeceğine olan inancında teminatıdır. Böylece en yüksek iyi bu dünya yani duyulur dünyada değil duyular üstü dünyada gerçekleşir. Burada da düşünür, ölümsüzlük fikrini yüce bir varlık olan insanın ahlaki olgunluğa erişmesine bağlamıştır. Bu, ölümsüzlük, iyi niyet, ödev gibi çabalarında beklentisi görünümündedir.¹⁷²

Kant’ın etiğe dayanan teolojisi Tanrı’nın varlığının salt pratik aklın bir postulatı olduğu görüşü; onun daha önce sorduğu üç sorudan, neyi bilebiliriz?, ne yapmalıyız?, neyi umabiliriz? gibi soruların, üçüncüsüne verilecek cevabın da özüdür. Kant birinci soruya cevaben: biz deneyimin olanaklı olduğu alanda, güvenli ve sonsuz derecede bir bilgiye sahip olabiliriz der. Fakat bu deneyim ve bilimsel bilgi alanın dışında metafiziğin alanında, gerçek ve kanıtlanabilir bir bilgi elde edemeyiz. Metafizik temelini, aklın doğal bir yeteneğinde, onun varlık yapısında bulur. Öyle ki onu yok edemeyeceğimiz gibi bu alanda güvenli bir bilgi de elde edemeyiz der. İkinci soru olan ne yapmalıyız sorusuna cevaben Kant: ahlak felsefesi ve en yüksek noktasında varılan “amaçlar ülkesi” nin¹⁷³ ahlak metafiziği cevabını verir. Bu da erdem, ödev ve iyi iradenin bir bütünüdür. Üçüncü soru ne umabiliriz? Sorusudur. Bu soruya da ahlakın duyular üstü dünyası yani düşünülür dünya ile mutluluk hakkındaki postulat cevabını verir. Biz bu en yüksek uyumu kanıtlayamayız. Zaten onun bilinmez ve kanıtlanamaz

¹⁷⁰ Aydın, Age., ss. 40,41

¹⁷¹ Kant, koyut ya da postulat kavramını şu şekilde tanımlar; “bundan anladığım, teorik bir önerme ama a priori koşulsuz olarak geçerli olan pratik bir yasaya ayrılmazcasına bağlı olduğundan, teorik bir önerme olarak kanıtlanmaz olan bir önermedir. Kanıtlanmadan doğru olduğu kabul edilen önermedir.

¹⁷² Aydın, Age., s. 32

¹⁷³ Amaçlar Krallığı: Kişiye yarar sağlayacağı hedeflenen amaçlar, haz, şan, şeref gibi ahlaki eyleme yabancı öğeler tarafından değil de kendi koyduğu amaçlar tarafından belirlenen ve kendi başına en yüce amaç olarak ortaya çıkan akıllı insan varlıklarının evrensel bir ahlak yasası altında oluşturdukları birliğe, Kant tarafından verilen ad.(Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.87)

kalması gerekir.¹⁷⁴ Şayet insan gaibi bilseydi iyi'yi iyi için isteme olanağı olmazdı. Yani öbür dünyayı bilen insan ona ulaşmak için iyiyi yalnızca bir araç olarak ister amaç olarak kabullenmezdi.¹⁷⁵ Kant'a göre beklemelerimiz ve umutlarımız bilgiden değil, ahlaklı hareketin kendisinden doğabilir. Doğmalıdır da; çünkü insan aklının son amacı bilgide değil, insanın hareketlerinde kendi istemesinde gerçekleşir.¹⁷⁶

Sonuç olarak kendisinden önceki ahlak öğretilerine ciddi eleştiriler yönelten Kant'a göre, ahlakının asıl amacı akla uygun davranmak, aklın sesini dinlemek ve kendisini ödev olarak ortaya koyan kategorik buyruğa itaat etmektir. İnsanın akıl irade sahibi özgür bir varlık olması, onun ahlaki yanını gösterir. Bu yan onu koşullu olan doğal zorunluluklarının da üstüne çıkarır. Kant'ın salt iyi niyete dayanan ödev ahlakı sonuçları dikkate almadığı için birçok eleştiri ile karşılaşmıştır. Örneğin bana emanet edilen bir sırrı saklamam mı gerekir yoksa doğruyu söylemek adına onu söylemem mi gerekir. Ödevde uygun davranmak adına kişilerin içine düştükleri çatışma durumunda, Kant etiği ile çatışsa bile çoğu zaman eylemlerin sonuçlarının göz önüne alındığı da çok açıktır. Yinede Kant'ın ahlak anlayışı birçok özel durumda bize doğru değerlendirmeyi sağlamasa da onun iyi istemeye dayanan ahlak yasası, bizlere her durumda standart bir ölçüt sunar.

¹⁷⁴ Heimsoeth, Age., s. 143

¹⁷⁵ Heimsoeth, Age., s. 57

¹⁷⁶ Heimsoeth, Age., s. 144

DÖRDÜNCÜBÖLÜM

4. JOHN STUART MILL (1806-1873)

James Mill'in en büyük oğlu olan John Stuart Mill 1806'da doğdu. İlk eğitimini babasından aldı. Üç yaşında Yunanca öğrendi. On bir yaşında politik iktisat üzerinde çalışmalar yapmaya başladı. On sekiz yaşında Westminster Review Dergisi'nde Frederic Bastiat'ın fikirlerinin devamı olarak ekonomik konular üzerinde makaleler yayınladı. 1820 ve 1821 yılları arasında Fransız iktisatçı John Baptiste Say ile tanışmak için gittiği Fransa'da bir kaç ay kaldı. 1823'de East India House'da memur oldu. Burada, 1858 yılında ofis şefi olarak emekli oluncaya dek çeşitli kademelerde görev yaptı. Mill'in yaşamında Samuel Taylor Coleridge ve Auguste Comte gibi düşünürlerin de etkisi olmuştur. 23 yaşında iken tanıştığı Harriet Taylor ile uzun süren arkadaşlığından sonra 1851 yılında evlendi. Mill, kadınlara oy hakkı sağlanması, İrlanda toprak reformu ve oy hakkının genişletilmesi gibi reformları desteklemesine rağmen, parlamento üzerinde fazla bir etkiye sahip olamadı. Bir filozof, liberal düşünür ve iktisat teorisyeni olan Mill'in eserleri, 19. yüzyılda etkili olmuştur.¹⁷⁷ Başlıca eserleri şunlardır:

-A System of Logic Racioctvie and Inductive (Tümdengelimsel ve Tümevarımsal Mantık Sistemi) (1843)

-Principles of Political Economy (Ekonomi Politiğin İlkeleri) (1848)

-On Liberty (Özgürlük Üstüne) (1859)

-Considerations On Representative Government (Yönetimin İlkeleri) (1861)

-Utilitarianizm (Yararcılık)¹⁷⁸

-On the Subjection of Women (Kadınların Bağımlılığı Üzerine) (1860-1861)¹⁷⁹

Bu eser (1860-1861) yıllarında yazılmasına karşılık 1869 yılında yayınlandı. Yaşamının geri kalan on beş yılını Fransa'da Avignon'da geçirdi ve 1873 yılında öldü. Ölümünden sonra "Autobiography" adını taşıyan eseri yayınlandı.¹⁸⁰

Yararcılığın en başarılı savlarını 19. yüzyılda geliştiren Mill aynı zamanda yararcılığın kurucularından da sayılan İngiliz düşünürdür. Düşünür mantık alanında yalnızca tümdengelimsel mantıkla ilgili çalışmalar yapmayıp, tümevarımsal mantığı da formüle ederek geliştirmiştir. O bununla da kalmayıp uygulamalı etik çalışmaları

¹⁷⁷ Nicholas Capaldi, *John Stuart Mill, A Biography*, Cambridge Universty Press, Cambridge, 2004, ss. 1,2

¹⁷⁸ Cevizci, Age., s. 1173

¹⁷⁹ Tezer Ağaoğlu, *Stuart Mill*, Sadeleştiren: Mevlüt Çelik, İlya Yayınları, İzmir, 2001, s.88

¹⁸⁰ Capaldi, Age., s.3

yapmış, mantıksal ilkeleri sosyal alana, siyaset ve etik alanına uygulamasıyla ün kazanmıştır. Psikoloji alanında çağrışımıcılığın babası olarak kabul edilen filozof, psikolojiyi zihnin kimyası olarak tanımlamaktadır. Çağrışımıcı psikolojisini bilgi konusuna da taşımış ve bu alanda George Berkeley'den esinlendiği besbelli olan psikolojik bir idealizm geliştirmiştir. Bununla birlikte psikolojik idealizmde maddesizciliği seçen Berkeley'den ayrılmış ve dış gerçekliğin varoluşunu kabul ederek söz konusu nesnel gerçekliği “duyumları mümkün kılan, kalıcı dayanak” olarak tanımlamıştı. Mill etik alanında ise, yararcılığı normatif bir ahlak görüşü olarak biraz daha geliştirip derinleştirmeye çalışmıştır. O, Bentham'daki versiyonuyla yararcılığın insanı domuzdan ayıracak bir insan doğası teorisinden yoksun bulunduğunu dolayısıyla bunu yarar ilkesi ve en fazla sayıda insanın mutluluğu prensibini temelsiz bıraktığını düşünerek, bu eksikliği giderecek bir insan tasarımı geliştirme, bireysel mutluluğu toplumsal mutluluğa bağlayacak sağlam bir motif temin etme çabası içerisinde olmuştur. Düşünür yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğu önündeki engelleri ortadan kaldıracak bir özgürlük felsefesi ortaya koyma gayreti içinde olmuştur.¹⁸¹ Mill, Benthamcı mutluluk tasarımının genişletilmesi gerektiğini savunurken haklıdır. Faydacılık adlı eserinde “daha yukarı” ve “daha aşağı” hazlar arasında bir ayrım yapmaya kalkışmış, On Liberty adlı eseri ve başka yerlerde insanın mutluluğundaki artışı insanın yaratıcı gücünün derecesi ile ilişkilendirmiştir. Bütün bu düzeltmelerin sonucunda, insan mutluluğunun birimsel basit bir kavram olmadığı ve kendi seçimlerimizi yapmada basit haz algısının bizler için bir ölçüt oluşturamayacağı görüşünü Benthamcıların kabul etmeyeceği bir şekilde ileri sürmüştür.¹⁸²

Mill faydacılık adlı eserinde önce Hedonizm ve Epikürizmin yanlış anlaşılan yönlerini müdafaa eder. Ona göre Epikürizm kendisine hücum edildiği gibi ilkel hazlara esirlik demek değildir. Gerçek bir haz ahlakı domuzların mutluluğuyla insanların mutluluğunu ayırır. Adi doyumlar, insanları aşağı hedeflere götürür. Yüksek doyumlar, zihni ve sosyal hedeflere götürür. Sosyal bir varlık olan ve kültür içinde yaşayan insan yüksek doyumlar sağlayan yüksek hazları arayacaktır.¹⁸³ Her ne kadar insanların çoğu birincilerde kalırsa da, bunun sebebi birincilerin doyumunun kolay olması, doyum arayan insanların maddi manevi güçsüzlüğü ve itiyatların ve önce de görüşün

¹⁸¹ Cevizci, Age., s. 1173

¹⁸² Macintyre, *Erdem Peşinde*, s. 103

¹⁸³ Ülken, Age., s. 84

eksikliğidir. Bu yüzden kültürsüz, tembel ve zayıf olan insanlar ileriye görmek gücünden mahrum oldukları ve birincil doyumlar seviyesinde kaldıkları için hakiki insana yaraşır haz derecesine yükselemezler. Böylece Mill hazları katlara ayırıyor ve bu katlar arasında daha yükseklerine çıkabilmek için seçme ve tercih gücü kabul ediyor.¹⁸⁴ Ona göre faydacılıkla meşgul olanlar Epikuros’tan Bentham’a kadar bütün yararçı yazarlar, fayda kelimesini tamamiyle hazza zıt bir şey olarak değil fakat acıdan uzak kendiliğinden haz olarak anlamışlardır.¹⁸⁵ Mutluluk ilkesi ya da en yüksek iyi bu fikirlerle göre; fayda insan hareketlerinin amacı olduğundan, zorunlu olarak da ahlakın da temel ölçütüdür. Öyle ise ahlak şöyle tarif edilebilir: Ahlak birtakım hareket ve kural düsturlarıdır ki kendilerine uyulduğu zaman mümkün olduğu kadar bütün insanlığa yalnız insanlığa değil tabiatlarının elverişli olduğu nispette bütün duygulu mahluklara en yüksek mutluluğu sağlayandır.¹⁸⁶ Ancak Mill “haz ve acı” duyguları arasında nitelik ve nicelik bakımında bir ayırım yapmaktadır. İnsanların bu duygular arasında ayırım yapabilmesi için bu duyguları tanıması gerekir. O hazı bilmeyen insan, böyle bir tercih yapamaz. Şayet bir insan bedensel hazları biliyor ve düşünsel hazlar konusunda çok fazla bilgiye sahip değilse, doğal olarak bu kişi bedensel hazları tercih edecektir. Hem bedensel hazları hem düşünsel hazları bilen bir kişi düşünsel hazları tercih edecektir.¹⁸⁷ Mill özellikle Epikurosçuluğu yanlış anlamalara karşı koyarak düşünsel hazların tercih edilebilirliğine dikkat çeker.¹⁸⁸

Mill, Bentham’ın salt duyuya dayanan haz ve mutluluk fikrini böyle yaşanacak bir hayatı boş ve anlamsız bularak eleştirir. Toplumsal ve entelektüel bir haz fikrini kabul ederek, hazları Bentham’ın kabul ettiği gibi duyusal anlamda aşağı türden hazlar değil, yüksek düzeyde zihinsel hazlar olduğunu belirtir. Bunu kendi deyişiyle “mutlu bir domuz olmaktansa mutsuz bir Sokrates olmayı yeğlerim” görüşüyle ifade eder. Mill insanların kendilerine ilişkin sağlam bir kavrayışa sahip olduğu zaman (yani insan olma olgusunun bir gereği olarak) insanlar, onları yanlış sürükleyen fikirler ya da ön yargıların kölesi olmayarak, böylece ilerleme önünde herhangi bir engel kalmayacağını savunur. Bunun da bir aydınlanma sorunu olup, din devlet ve benzeri kurumların insan hayatı üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirecek bir özgürlük sorunu olduğunu

¹⁸⁴ Ülken, Age., s. 84

¹⁸⁵ Mill, Age., s. 9

¹⁸⁶ Mill, Age., s. 19

¹⁸⁷ Mill, Age., ss. 140,141

¹⁸⁸ Mill, Age., s. 20

söyler. “Etik alanda şu halde yeni bir telakkiyle geliştirilmiş yararcılığı savunan, hazzı ya da mutluluğu insan eylemlerinin en büyük amacı mutlak ölçütü yapan ve genelin iyiliğini ve refahını temele alan” düşünür siyaset alanında ise etik alanındaki görüşlerine koşut olarak, liberalizmi, bireyciliği ve azınlık haklarını savunmuştur. O bireyin özgürlüğünü sınırlayan koşulların en aza indirgemenin önemini vurgulayarak bireyin ve toplumun devletin müdahalesi azaldığı ölçüde gelişebileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁹

Mill felsefesinin ana konuları eserlerinde anlaşıldığı üzere, mantık, ekonomi, politika ve ahlak konularıdır. Düşünür, 18. yüzyılda John Locke ile başlayan empirizmi 19. yüzyılda geliştirmiş bir filozoftur. Özellikle geliştirdiği tümevarımsal metoduyla Francis Bacon’ı, İngiliz deneyciliği ve yararcı geleneğini hazırlaması açısından burada zikretmek yersiz olmayacaktır. Mill için bilgi deneyle mümkün olmaktadır. Böylece salt düşünce deney olmadan bir şey yapamaz. Bilgi konusunda da tümdengelim tamamen yadsımayan düşünür bu yöntemin bilimdeki önemini belirtir. Ancak Bacon’ın izinde olan Mill tümevarıma öncelik tanır. O, toplumun çıkarını da göz önünde bulunduran bir görüşü savunarak hem birey hem topluma önem veren bir tutumun bireyin özgürlüğü için daha değerli olduğunu söyler. Bu mutluluk, yarar birlikteliği onun felsefesinde başat rol oynar. Mill bir ahlak sistemi kurma kaygısı gütmeyen ama Bentham’ın etkisiyle yararcılığa yöneltilen eleştirilere cevap verir. Kendisi de bir yararcı filozof olarak anılır.¹⁹⁰

Mill yarar ilkesini temellendirmek için insan yaşamının amacının ne olduğunu belirlemeye geçer. Bütün doğalcı, yararcı teoriler gibi Mill’in teorisine göre de, ahlaki eylemin ve dolayısıyla hayatın amacı “en yüksek iyi” olarak mutluluktur. Ona göre, amaçlarla ilgili sorular, başka bir deyişle hangi şeylerin arzu edilir olduğuna ilişkin sorulardır. Yararcı öğretisi mutluluğun arzu edilir; hatta bir amaç olarak arzu edilir biricik şey olduğunun öğretisidir. Bütün diğer şeyler yalnızca söz konusu amacın araçları olarak istenir.¹⁹¹ Sorun artık mutluluğun arzu edilir olduğunun nasıl belirlendiğine karar vermektedir. Başka bir deyişle: Mill insan hayatının amacının mutluluk olduğunun apaçık bir şey olduğunu kabul etmekle birlikte, bununla yetinmeyip, bir kanıt ya da argüman da sunar. Mill’e göre bir nesnenin görülür olduğunu göstermek için verilebilecek biricik kanıt insanların onu fiilen gördüklerini söylemeleridir. Bir nesnenin

¹⁸⁹ Cevizci, Age., s. 1174

¹⁹⁰ Cevizci, Age., s. 1174

¹⁹¹ Cevizci, *Etiğe Giriş*, s. 201

iştirildiğünün biricik kanıtı da insanların onu iştirilmeleridir. Aynı şey deneyimin diğer kaynakları için de geçerlidir. Aynı şekilde, bir şeyin arzu edilir olduğunu ortaya koymanın mümkün olduğu biricik delili, sanıyorum insanların fiilen arzu etmeleridir. Yararcı öğretinin önerdiği amacın teori de ve pratikte gerçekten bir amaç olduğu teslim edilmemiş olsaydı, bir kimseyi hiçbir şey bunun böyle olduğuna inandıramazdı. Genel mutluluğun niçin arzu edilir olduğuna dair tek tek her kişinin onun erişilebilir olduğuna inandığı sürece, kendi mutluluğunu istemesi dışında hiçbir neden gösterilemez. Mutluluğun bir iyi olduğunu, bununla birlikte apaçık bir olgu olduğundan, biz sadece durumun elverdiği değil, fakat talep etmenin de mümkün olduğu bütün kanıtlara sahip oluruz. Her kişinin mutluluğu o kişi için bir iyidir. Dolayısıyla genel mutluluk bütün kişilerin toplamı için iyidir diyerek yararcılık fikrini açıkça ifade etmiştir.¹⁹² Ahlaklılık Mill'in anlayışı ile şöyle tanımlanabilir: "İnsan davranışlarında ki normların toplamı. Bunun yerine getirilmesiyle bir mutluluk durumu elden geldiğince geniş çevreye götürülebilir. Yoksa insan yaşamında gerçekten bir mutluluğa erişip erişemeyeceği Mill'e göre sorunsaldır. Ama bir mutlulukçu elden geldiği kadar dünyayı acıdan kurtarmaya çalışmalıdır."¹⁹³

Mill içinde yer aldığı doğalcı- bilimci ahlak geleneğinde sıklıkla yapıldığı üzere, olgu değer ayrımını unutarak, olandan olması gerekeni, insanların mutluluğu fiilen istedikleri olgusundan; bir değer bir en yüksek iyi olarak mutluluğu, mutluluğun arzu edilir olduğu sonucunu çıkarır. Onun yararcılığında arzu değer için en belirleyici unsur olmak durumundadır. Yani ahlakta değer nihai belirleyicisi insanın arzularıdır. Düşünre göre "Eğer insanlar tarafından gerçekten elde edilecek bir mutluluk yoksa bu ahlakın veya akılcı bir davranışın amacı olamaz". Mill'e göre yararcı teori mutluluğun artırılması yanında, mutsuzluğun önlenmesinde ve azaltılmasında da rol oynar. Yine birçok insanın mutlu olmadan da yaşayıp gittiği kendi bireysel mutluluğunu daha değerli saydığı bir şey uğruna feda ettiği doğru olmakla birlikte, Mill'e göre bu bir şey mutluluğun kendisi veya mutluluğun gerektirdiği bir şey olmak durumundadır. Başka bir deyişle insanın kendi payına düşen mutluluktan bir özveriyle vazgeçmesi soylu bir davranış olmakla birlikte, bu kendini feda etmenin de bir amacı olmak gerekir. Örneğin bir kahraman ya da bir şehit kendisinin yaptığı bütün fedakârlığı başkalarını bu tür fedakârlıkları göze almaktan kurtaracağına inanmasaydı, aynı şekilde davranır mıydı?

¹⁹² Cevizci, Age., s.201

¹⁹³ Akarsu, *Mutluluk Ahlakı*, s. 174

Yararcılık ona göre, insan varlığında başkalarının iyiliği için kendi iyiliğini feda etme gücünün bulunduğunu inkâr etmez. Onun inkâr ettiği şey fedakârlık gibi bir erdemin kendi başına iyi olduğu görüşüdür.¹⁹⁴ Burada Mill'in amaçlılık gösteren teleolojik görüşü Kant'ın niyet ve ödeve dayanan deontolojik etik görüşünden ayrılır. Mill'e göre bireysel ya da sosyal mutluluğu artırmaya yönelmemiş bir fedakârlık, erdem olmak bir yana boşa gitmiş bir davranıştır.

Aynı zamanda irade dışı fedakârlığın evrensel olarak zaten yürürlükte olduğunu savunan düşünüre göre isteyerek yapılan fedakârlık ancak ve ancak böyle yapmak fiili olarak dünyadaki toplam mutlulukta bir artışa yol açacaksa arzu edilir bir şeydir; yoksa o hastalıklı mazoşist bir çilecilikten öteye gitmez.¹⁹⁵ Ona göre şimdiye kadar söylemiş olduklarımızdan çıkan sonuç; gerçeklikte mutluluk dışında arzu edilen hiçbir şey olmadığı sonucudur. Bunun dışında, kendisinin ötesindeki bir amaç ve son çözümlemede mutluluğun bir amacı olarak istenen her ne ise, kendisinde mutluluğun bir parçası olarak arzu edilir. Kendisi için istenmez. Erdemi bizzatihi kendisi için isteyenler onu, ya erdem bilinci bir haz olduğundan ya da onsuz olma bilinci bir acıya tekabül ettiğinden isterler, arzularlar.¹⁹⁶

Mill'in yararcı etiği açısından mutluluk hazla mutsuzluk acıyla özdeşdir. Ona göre, ahlakın temeli olarak yararı ve en büyük mutluluk ilkesini benimseyen görüş; eylemlerin mutluluğunu artırmaya yöneldikçe doğru, mutluluğun karıştını meydana getirmeye yöneldikçe yanlışlar. Mutlulukla hazzın varlığı ve acının yokluğu, mutsuzlukla da acının varlığı ve hazzın yokluğu anlatılmak istenir. Bütün arzu edilir şeyler, ya kendilerinde esasen var olan hazdan dolayı ya da hazzın ortaya çıkışı ve acının önlenmesi için bir araç oldukları için istenirler.¹⁹⁷

Mill'e göre yararcılık, bir bencillik felsefesi değildir. Çünkü mutluluk ahlaksal bağlamda bireyin kendi en büyük mutluluğu değil ama hep birlikte mutluluğun en büyük miktarıdır. Çıkarıcılığa gelince, çıkarıcılık; genel olarak doğru ile karışıklık içeren çıkara uygun ortak iyiliği göz önüne almaksızın herhangi bir bireyin kendi yararına hizmet etmesi anlamına gelir. Örneğin bir bakan kendi yerini korumak için ülkesinin çıkarlarını gözden çıkardığında olduğu gibi. Böyle davranışın en büyük mutluluk

¹⁹⁴ Cevizci, Age., ss. 201,202

¹⁹⁵ Cevizci, Age., s.202

¹⁹⁶ Cevizci, Age., s.203

¹⁹⁷ Cevizci, Age., s.204

ilkesiyle bağdaşmaz olduğu açıktır. Mill'in burada belirttiği nokta mutluluğun bir iyilik olarak evrensel olarak kabul edildiğidir. Her insanın mutluluğu o insan için bir iyiliktir ve bu yüzden genel mutluluk tüm insanların toplamı için bir iyiliktir.¹⁹⁸

4.1 Mill 'in Niteliksel Hazcılığı

Mill'in savunduğu ahlak görüşü açısından mutluluk elbette hazla, mutsuzluk ise acıyla özdeşdir. Ahlaklılığı bireysel ve sosyal mutluluk sanatı olarak tanımlayan düşünür, mutluluğun da bireyin arzularının ahenkli bir tatmini olduğunu ifade eder. Bu ahenkli tatminin biricik ölçüsü haz olduğuna ve mutluluğun haz dışında bir ölçütü bulunmadığına göre mutluluğun hazza eşitlenmesinin hiçbir sakıncası yoktur. Bununla birlikte mutluluğu hiçbir ayırım gözetmeden hazla ölçmek hazzı salt bedensel duyuma indirgemek olur. Bu yeterince gelişmemiş kültürün süzgecinden geçmemiş bir hayat tarzını meşrulaştırmaya yarar. İşte bundan dolayı yararcı teori Bentham'da ki versiyonuyla özellikle bayağı tensel arzuların tatminini yüreklendirdiği temeli üzerindeki, bu görüşte, insanlara haz verenin ne olursa olsun değerli sayılmasından dolayı Mill tarafından reddedilmiştir¹⁹⁹

Mill'e göre Bentham'ın hatası kat kattır. Önce çıkarın değişmez ve düzgün bir ahlak kuralını meydana getireceğini sanmıştır. Halbûki çıkar bizi birleştireceği yerde aksine böler; şahıslara ve yerlere göre değiştirir. Çünkü çıkar bizden çok bizim parçalarımızdan doğar. Hazlar arsasında hesap yöntemine temel olacak şekilde, yalnız sayısal anlaşmazlığın varolabildiğini sanmak bir yanılgıdır. Halbûki hazlar arasında farklar özellikle nitelikselidirler.²⁰⁰ Bunların sayı olarak takdiri imkânsızdır. Düşünür hazların tür olarak birbirinden farklılık gösterdiklerini ve bunların takdirinin sadece sayı meselesi değil, aksine nitelik meselesi olduğunu pekâlâ görmüştür. Mill der ki, iki haz varsayınız. Bunlardan her ikisini tecrübe eden kimselerin hepsi veya birçoğu, hiçbir ahlaki zorunluluk duyumundan kaynaklanmış bir açıklamaya bağlı olmaksızın bu iki hazdan birini diğerine tercih edecek olurlarsa bu hazzın diğerinden daha çok tercih edilebilir nitelikte olmasındandır. Gerçekte emin olma ile mutluluk hayatını birbirinden ayırmak gerekir. Mill şöyle der: "Halinden müşteki bir Sokrates, halinden memnun

¹⁹⁸Frederick Copleston, *Felsefe Tarihi- Yararcılık ve Pragmatizm*, Çev. Deniz Canefe, İdea Yayınları, İstanbul, 2000, s. 32

¹⁹⁹ Cevizci, Age., s. 203

²⁰⁰ Bertrand, Age., s. 93

olduğunu açıklayan ve ömrünü gönül şenliği ile geçirmiş bir adamdan daha iyidir”.²⁰¹ Aristoteles’de Erdemli insan, her şeyin kıymetini takdir eden biricik hakimdir demiştir. Mill’in fikri de bu yöndedir. Çünkü erdemli insan erdemin deneyine sahiptir. Deneyim ve tecrübe kötülükleri içinde mahvolan bir varlık için mümkün değildir. Ona göre yüce yetilerden doğan hazlar da yücedirler.²⁰²

Mill’e göre insanın mutluluğu, bir fazilet duygusu olmaksızın gerçek anlamda mümkün değildir. Ona göre, ahlak felsefesi deneyim zenginliğinin ve karakter yetkinliğinin önemini vurgulamak suretiyle bireye daha zengin ve nitelikli bir hayata ulaşmasının yollarını göstermelidir.²⁰³ Kuşkusuz bununla birlikte yararcılığın Mill’e özgü biçiminin dikkate değer yanı; Bentham’da ki üstlendiği düşüncelerde değil, Mill’in kendisinin bunlara eklediği ve başlangıçtaki Benthamcı çerçeveyi köktenci bir biçimde değiştirip yeniden biçimlendirmesindedir.²⁰⁴

Mill’in getirdiği düşünceler arasında en önde geleni hazlar arasındaki özünsel²⁰⁵ nitel ayrımlar düşüncesi idi. Gerçekten de kabul eder ki: Genelde yararcı yazarlar ansal hazların bedensel hazlar üzerindeki üstünlüğünü başlıca birincilerin daha kalıcı, daha güvenilir ve masrafsız olmalarından gördüler. Yani özünlü doğalarında olmaktan çok ilineksel üstünlüklerinde gördüler. Mill bu söz konusu yararcıların tümüyle tutarlı olarak başka bir bakış açısını benimsemiş olabileceklerini de söyler. Kimi haz türlerinin başkalarından daha istenebilir daha değerli olmaları olgusunu kabul etmek yararlılık ilkesiyle tümüyle bağdaşır. Ama başka her şeyi değerlendirmede nicelik olduğu denli nitelik de irdelenirken hazların değerlendirilmesinin yalnızca niceliğe dayalı olmasının gerekmesi Mill’e göre, çok saçmadır.²⁰⁶ Mill hazlar arasında ayırım yaparken nitel ayrımların hiç hesaba katılmamasının saçma olduğunu öne sürmede çok haklı olabilir. Bununla birlikte eğer hazlar arasında özünlü nitel ayrımları kabul etmede kararlıysak hazzın kendisinden başka bir ölçüm bulmamız gerekir.²⁰⁷ Bu çok açık olmayabilir. Ama eğer üzerine düşünürsek görebiliriz ki bu tür hazzın nitel olarak başka birinden daha üstün olduğunu söylediğimizde gerçekte demek istediğimiz bir tür haz üretici etkinliğin bir başkasından nitel olarak daha üstün ya da özünlü olarak daha değerli olduğudur.

²⁰¹ Bertrand, Age., s. 94

²⁰² Bertrand, Age., s. 94

²⁰³ Cevizci, Age., s. 204

²⁰⁴ Copleston, Age., s. 33

²⁰⁵ Özünlü: Bir şeyin aslında ve gerçeğinde olan, ilinekle ilgili olmayıp özde olandır.

²⁰⁶ Copleston, Age., s. 33

²⁰⁷ Copleston, Age., s. 33

Eğer bunun ne anlama geldiğini açıklamaya çalışırsak belki de kendimizi belli bir insan idealine, insanın ne olması gerektiği konusunda belli bir düşünceye gönderme yapıyor bulacağız. Örneğin yapıcı etkinliğin nitel olarak yıkıcı etkinlikten daha üstün olduğunu söylemek insanın toplumdaki bağlamı dışında pek anlam taşımaz ya da sorunu daha yalın olarak koyarsak, Beethoven’i dinleme hazzının nitel olarak içme hazzından üstün olduğunu söylemek; hazzın kendisinden başka noktaları hesaba katmadığımız sürece pek anlamlı değildir.²⁰⁸

Aslında Mill gerçekten hazzın kendisinden başka bir ölçüm getirir. En azından zaman zaman insan doğasına başvurur. Mill belirttik olarak Bentham’ın güçlü ve zayıf noktalarını tartışmakla uğraştığında Bentham düşüncesinin dikkat çektiği ana özelliklerinden birisi; onun insan doğası konusundaki yetersiz kavrayışıdır. Bentham’ın insan kavrayışına göre insan hazlara ve acılara açıktır. Tüm davranışında bir yandan öz çıkarın ve genelde bencil olarak sınıflandırılan tutkuların ayrı güdüler tarafından yönlendirilir. İnsan bir yandan da başka varlıklara yönelik duygudaşlıklar ve zaman zaman karşıt duygular tarafından yönetilen bir varlıktır.²⁰⁹ Bentham’ın insan doğası kavrayışı burada sonlanır... Bentham hiçbir zaman insanı bir erek olarak tinsel eksiksizliğini aramaya, kendi kişiliğinin kendi üstünlük ölçümüne uygunluğunu kendi uğuruna istemeye ve bunu kendi içine yönelik bilincinden başka hiçbir kaynaktan gelecek iyi umudu ya da kötü korkusu olmaksızın yapmaya yetenekli bir varlık olarak kabul etmediğini söyler Mill, Bentham için. Düşünür, haz üretici etkinlikler arasında nitel ayrımları belirlemek için bir ölçüm olarak insan doğası düşüncesini getirdiği için onu yanlış bulmak haklı bir değerlendirme olmayabilir. Mill özgürlük üzerine adlı makalesinde belirtir ki: Yararcılığı tüm ahlaki soruların son başvuru noktası olarak görüyorum; ama ilerleyici bir varlık olarak insanın kalıcı çıkarlarından temellenen en geniş anlamda bir yararcılık olmalıdır. Mill insanın daha yüksek ya da daha üstün hazlara eşlik ettiği “daha yüksek yetilerine” gönderme yapmada duraksamaz.²¹⁰ Özgürlük üzerine makalesinde Wilhelm Von Humbolt’un “insanın ereği güçlerinin tam ve tutarlı bir bütüne doğru en yüksek ve en uyumlu gelişimidir” diyen bildirimini onaylayarak alıntılar. Mill insan doğası ile ne demek istediği konusunda açık ve tam bir açıklama vermediği noktasında hep eleştirilmiştir. Bu noktada düşünür, gerçekten de

²⁰⁸ Copleston, Age., s. 34

²⁰⁹ Copleston, Age., s. 35

²¹⁰ Copleston, Age., s. 35

insan doğasının eksiksizleştirilmesi ve iyileştirilmesine ağırlık verir. Bireysellik düşüncesini vurgular. Böylece örneğin der ki: Bireysellik gelişme ile aynı şeydir ve yalnızca bireyselliğin geliştirilmesi iyi gelişmiş insanları üretir ya da üretebilir. Ama onun için bireysel öz gelişimin bireyin izleme eğilimi taşıdığı her dürtüye teslim olması anlamında değil, ama daha çok birinin tüm güçlerinin uyumlu olarak bütünleştirilmesi anlamına geldiğini açıkça belirtir.²¹¹ Mill genel mutluluğun niçin istenmeye değer olduğuna ilişkin sadece kişinin ulaşılabilir olduğu ölçüde kendi mutluluğunu istemesi dışında açık bir neden göstermez.²¹²

Diğer yandan Mill, yararcı ahlakın sağlam temelini insanlığın toplumsal duygularında bulunacağını belirtir. Bu toplumsal duygular bizimle aynı türden yaratıklarla birlik içinde olma isteği olarak betimlenebilirler. Bu istek şimdiden insan doğasında güçlü bir ilkedir. Bunun ilerleyen uygarlığın etkileriyle açık biçimde aşılamsızın bile daha güçlü olma eğiliminde olan bir ilke olması mutluluk vericidir. Ona göre aynı zamanda toplumsal duygunun kökünün insan doğasının kendisinde olduğu ve bunu taşıyanlar için doğal bir duygunun tüm karakterine sahip olunduğu olgusunu vurgular. Bu kanı onun en büyük mutluluk ahlakına verdiği²¹³ en son onaydır. Yararcılık, ister ilk Benthamcı biçimde isterse Mill tarafından geliştirildiği biçimde anlaşılın yararcı yükümlülük kuramına karşı getirilebilecek bir karşı çıkış da ortadadır.²¹⁴ Yani ilkin görgül bir olgu sorunu olarak insanın mutluluk aradığını öne sürerler. Sonra da mutluluğu artırmak için gereken eylemleri, insanların yerine getirmesi gerektiğini ya da mutluluğu azaltan acı veya mutsuzluğu artıran eylemlerin yerine getirilmemesi gerektiğini söylerler.²¹⁵

Yararcılığın olgusal bir bildirimle, yani tüm insanların mutluluğu aradığı bildirimiyle başladıklarını reddedemeyiz. Bu olgusal bildirimin bir öncül olarak hizmet eden biricik bildirim olmadığı da onların fikirlerine bir karşı çıkış olarak ileri sürülebilir. Örneğin amaç ya da mutluluk konusunda bir değer yargısının örtülü olarak anlaşıldığı da savunulabilir. Bu karşı çıkışa karşın yararcılar tüm insanların eylemlerinin en son ereği olarak mutluluğun peşinde koştuklarını yalnızca görgül bir olgu sorunu

²¹¹ Copleston, Age., s. 35

²¹² Copleston, Age., s. 36

²¹³ Copleston, Age., s. 37

²¹⁴ Copleston, Age., ss. 37,38

²¹⁵ Copleston, Age., s. 38

olarak açıklamazlar. Aynı zamanda mutluluğun bir en son erek olmaya değer tek amaç olduğunu da ifade ederler. Tüm insanların eylemlerinin en son ereği olarak mutluluk için çabaladıkları biçimindeki bir bildirimle birlikte, yararcıların sözlerinde mutluluğu etkili olarak artıran bir yolda davranmanın davranışın tek akıllıca yolu olduğu için ve bu yolda davranmanın, övgüye değer olduğu öncülleri kendi görüşlerinde örtük olarak içerildiği de savunulabilir.²¹⁶ Aynı zamanda Mill'in de insan doğasının ya da insan kişiliğinin güçlerinin uyumlu bir bütünleştirmesini geliştirecek bu yolda davranmasının övgüye değer olduğu görüşünü²¹⁷ benimsediği de açıktır.

Yararcı ahlak kuramının değerli ve değersiz yanlarına gelince, bu burada tartışılmayacak kadar geniş bir konudur. Ama iki noktayı belirtebiliriz. İlk bize niçin bir eylemin doğru ve bir başkasının yanlış olduğunu düşündüğümüz sorulduğunda sıklıkla sonuçlarına gönderme yaparız. Yani bu teleolojik bir tavır almaz. İkinci olarak Mill bir insanın kendi kendini ve mutluluğu insan kişiliğinin gelişimi düşüncesinin ışığında yorumlamaya çalışmış olması olgusu, insanın ahlaksal yaşamını felsefi bir insan bilimin terimleri dışındaki anlayamayacağımızı düşündürür. Bu sıkıntıyı aşmak için, Mill yararcılığı kısmen de olsa geliştirmiştir. Mill de ahlaki erdem ve ilkelerin yararcı bir temel üzerinde savunulması, genel olarak insanın hayırsever eğilimlerine duyulan bir inanca dayanır. Mill bu anlayışını, siyaset teorisine uygularken demokratik kurumların, devletin toplumsal yaşama olabildiğince az müdahalesinin ve serbest ekonomik rekabetin savunuculuğu yapmıştır. O, sadece bireysel yarar ve mutlulukla toplumsal fayda ve mutluluğun çakışacağını varsaymış ama ikisinin çatıştığı durumlarda bireyin niçin genelin yararını, özel çıkarın önüne geçirmesi gerektiğini açıklayamamış bunun yerine kendisini sadece bizim fedakârlık yapan insanları niçin takdir ettiğimizi açıklamakla sınırlamıştır.²¹⁸ Eğer fedakârlığın toplumsal yararı, onunla ilgili olumlu yargının biricik akli temelini meydana getiriyorsa, buradan bizim fedakârlığı pek düşünmeyeceğimiz, fakat yalnızca başka insanların yaptıkları fedakârlıklara olumlu bir değer biçeceğimiz sonucu çıkar. Dolayısıyla bireysel mutluluktan en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğuna doğru olan bu adım ancak ve ancak ikisinin uzun vade de çakışmasıyla meşru bir adım haline gelir. Ama çakışmadığı durumlarda bizim özel çıkar

²¹⁶ Copleston, Age., s. 39

²¹⁷ Copleston, Age., s. 39

²¹⁸ Cevizci, Age., s. 205

yerine, genelin iyiliğini gözetmemiz için hiçbir neden kalmaz.²¹⁹ Mill böyle bir itiraza İsa benzetmesiyle cevap verir.

Yararcılık kuramının İsa'nın iki altın öğüdü ile yakından ilgili olduğunu belirten Mill "Faydacılık" adlı eserinde şöyle demektedir: "Faydacı ahlakın tam bir ifadesini Nasıralı İsa'nın altın düsturlarında buluruz; "başkasının size yapmasını istediğiniz şeyi başkasına yapmak, komşunuzu kendiniz gibi sevmek...". İşte faydacı ahlakın ideal yetkinliğini gösteren iki kural.²²⁰ Yine Mill aynı eserde mutluluk ile ahlak arasındaki ilişkiyi bir önerme ile ifade eder. "Mutluluk ahlakın sonu ve amacıdır" Mill, Bentham'dan farklı olarak zihinsel yetkinliği öne çıkarıp, bunun tercihlerimizi belirleyen şey olduğunu belirtir. Ona göre ahlak, doğuştan getirilmiş bir kurallar bütünü değil, insanın yaşadığı toplumda, toplumun belirlediği kurallar içinde gerçek anlamını bulur.²²¹

Yararcılık amaççı ve sonuççu teleolojik bir öğreti olarak tanımlanır. şimdi yararcılığın öneminin bir eylem ya da politikanın tanımlanabilir bir iyiliğe yol açıp açmadığında yattığını belirtmemiz gerekir. Örneğin hepimiz herhangi bir şeyin kumar, dans, içki vs. ahlak bakımından yanlış olduğunu söyleyen, ama bundan kaynaklanan herhangi bir olumsuzluğu göstermeyen insanlarla karşılaşmışızdır. Sonuççuluk, bu tür yapay olduğu apaçık ahlaki yasalara karşıdır. Bir şeyi ahlak bakımından yanlış bulup kınayanlardan, kimin yanlışlandığını, bir başka deyişle insanın hayatının nasıl daha kötüye gittiğini göstermelerini ister. Aynı şekilde, ancak insanın hayatını daha iyi kılan bir şeyin ahlak bakımından iyi olacağını söyler. Başka birçok ahlak kuramıysa, temelde insanın refah kaygısını güden kuramlar bile (özellikle Kant'ın Deontolojik kuramı) sonuçları ne olursa olsun izlenmesi gereken bir dizi ahlak kuralından oluşuyormuş görünür. Ama faydacılık, bir başka kurallar, başka bir "onu yap" ve "bunu yapma"lar dizisi değildir. Bu tür kuralların yararlı bir işlevleri olduğunu gösteren²²² bir sınav ortaya koyar.

Sonuççuluk aynı zamanda ahlaki sorunlar çözmeye yönelik doğrudan bir yöntem de sunar. Ahlak bakımından doğru cevabı bulmak, ruhani liderlere danışmak ya da gizli geleneklere dayanmak yerine, insanın refahındaki değişimi ölçme sorunu haline gelir.

²¹⁹ Cevizci, Age., s. 206

²²⁰ Mill, Age., s. 27

²²¹ Mill, Age., s. 37

²²² Kymlicka, Age., s. 15

Faydacılık bu nedenle tarihsel olarak ilericidir. Geleneklerin ve otoritelerin, insanın gelişimi ölçüt alınarak sınanması isteğinde bulunmuştur. İnsan her şeyin ölçüsüdür. En iyi yanıyla faydacılık ön yargı ve batıl itikatlara karşı güçlü bir silahtır; ahlak adına üzerimizde otorite kurmaya çalışanlara meydan okuyan bir ölçüt²²³ ve akıl yürütme sunar.

Mill'in insanları eşitler olarak değerlendirme tezi olan Nasıralı İsa betimlemesi birçok insan için tatmin edici bir kabul olmuştur. Mill'in bu tezine karşı yararcılığa getirilen eleştiriler doğrultusunda bir başka açısı da; yararcılıkta faydanın üst düzeye çıkarılması türev değil, asıl amaç olduğundan öncelikli görevimizin insanlara eşit davranmak değil faydalı durumlar oluşturmak olduğudur. Bu bakış açısına göre faydacılık temelde kişilerle değil, koşullarla ilgilenir. Rawls'ın deyişiyle bu teleolojik bir kuramdır. Doğru eylem faydayı en üst düzeye çıkarma doğrultusunda belirlenir. Bireyleri eşit değerlendirme ilkeleri doğrultusunda değil.²²⁴ İşte yararcılık ilkesine bu noktada adalet kavramı üzerinden yapılan ciddi eleştirilere cevaben Mill, adalet ve faydanın birlikte ele alınması gerektiğini söyler. Yararcılığa yapılan bu itirazı "Faydacılık" adlı eserinde bu eleştiriyi yapanların çoğunun, adalet fikrini kendi içinde mutlak bir değer olarak almaları ve yararcılık fikrini göreceli saymalarından kaynaklandığını söyler. Ona göre adalet ile fayda arasında bir ilişki vardır ve adalet faydanın hiçbir türünden farklı değildir²²⁵

²²³ Kymlicka, Age., s. 16

²²⁴ Kymlicka, Age., s. 48

²²⁵ Mill, Age., s. 66

4.1.2 Mill'in Birey ve Özgürlük Anlayışı

Mill'de bütün tarihi ve sosyal olayların kökü tek kişilerdedir. Bunların tasarım duyma ve istemelerindedir. Mill için bireyin özgürlüğü ve bağımsızlığı en yüksek değerdir.²²⁶ Mill klasik yararcı tezlerden farklı olarak sürekli fayda peşinde koşmanın doğruluğunu kabul etmemiştir. Mill amaca önem verdiği gibi, amaca ulaşmak için gerçekleştirilen davranışlara da vurgu yaparak bireysel farklılıklara dikkat çekmek istemiştir. Bu bağlamda ahlaki bir varlık olan insanın yaşamında sadece tensel hazların değil, tinsel haz ve mutluluğun da önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamıştır. Mill insanın yaşamsal zorunluluk noktasında fizyolojik ihtiyaçları karşılandıktan sonra, onun için en temel şeyin özgürlük olduğunu söyler. Mill tek tek bireylerin amaçlarını göz önüne almakla birlikte insanın ahlaki bir varlık olma boyutunu da gözardı etmemiştir. Bu nedenle insanları özgür bireyler olarak, değerlendirirken bir bireyi diğer bireyin özgürlüğünü hiçe saymadan, kişinin özgürlüğünü kendi iyiliği için bir çaba olarak görür. Mill kişisel özgürlüklerin analizinin yapılırken, kişilerin siyaset, iktisat, eğitim, etik, cinsiyet ve evlilik bağlarının da göz önünde tutulması gerekliliğini vurgular. Aynı zamanda Mill, kişilerin kendi tercihlerini kendilerinin yaptığı sürece onları özgür olarak değerlendirir.²²⁷

Mill için önemli olan insanın ya da bireyin mutluluğudur. Ahlak görüşünün de mihenk noktası olarak gösterdiği fayda kavramı sonuçta bireyin mutluluğuna dayanmaktadır. Böyle olunca onu bireyci bir tutum içinde değerlendirmek olanaklı olur. Ne var ki Mill için söz konusu edilen birey toplumdan soyutlanmış ya da tek başına ele alınan bir varlığı göstermez. Mill için birey önemlidir. Mutluluğu doğrultusunda dilediği yaşam biçimini seçebilmelidir de. Ancak o burada bireye tanıdığı hakkı, başka bireylerin hakları ile sınırlar. İnsan yalnız başına yaşayan bir varlık değildir. İnsanlar bir arada yaşama zorunluluğundan dolayı tek tek bireylerin tercihleri bir diğerinin üstünde ve önemli değildir. Mill böyle bir durumda yani kişiler ve bireyler ve toplum arasında doğacak çatışmaları en aza indirmek için bir takım ilkeler, normlar ile birlikte akılcı bir tutumla birey toplum arasında ki uzlaşmayı varsayar. Bu noktada çözümü de

²²⁶ Gökberk, Age., s. 479

²²⁷ Sibel Öztürk Güntöre, *John Stuart Mill'in Ahlak Anlayışı*, İlya Yayınları, İzmir, 2004, ss. 141,142

faıdacılık olarak ifade edilen ahlak görüşünde bulur. Böylece hem bireyin özgürlüğünü koruyarak hem de toplumun mutluluğunu amaçlayarak konuya yaklaşır.²²⁸

Mill esasında bireyin özgürlüğüne değer verse de bireyi toplumla birlikte ele alır. Klasik yararcılık olarak da ifade edeceğimiz onun düşünce biçiminde toplumsal mutluluk ya da toplumsal yarar sağlandığında tek tek kişilerin de bu bağlamda mutlu olacakları varsayılır. Mill bireyi kendi mutluluk ve huzurunun sağlayıcısı olarak görse de bununla toplumsal mutluluk arasında ki bağın izleri onda net belirtilmemiş, silik olarak kalır. Özellikle bu durum faydacı anlayışa en ciddi eleştirilerin de yöneltildiği bir durumu yansıtır. Bu yüzden Mill, ancak masumun ve suçlunun hak ettiklerini alacakları tarafsız bir adalet sisteminin sürdürölmesinin genel mutluluğa hizmet edebileceğini ileri sürer.²²⁹ Bir kimsenin kabul edilebilir bir miktarda sağduyu ve tecrübesi bulunmak koşuluyla kendi yaşayışını kendi bildiği gibi düzenlemesi en iyi düzenleme olduğundan değil, fakat bu onun kendi yolu olduğu için en iyisidir. Birey kendisinden sorumlu kendi yaşamı ve mutluluğu ile ilgili son kararı veren bir karaktere sahiptir. Ancak toplum içinde yaşayan birey, başka bireylerin kendisine iyi ile kötü'yü ayırt etmesi konusunda ki yardımlarını değerlendirmek ve başka bireylere de yardımcı olmakla yükümlüdür.²³⁰ Bu yüzden bir doktor bir insan hayatını kurtarma ve onun yaşamını en sağlıklı biçimde sürdürmesi için sanatını icrayla yükümlüdür.²³¹ Mill bu durumu yani insanların birbirlerine zarar vermemelerini ve herbirinin diğerlerinin hakkına saldırımlarını öngören ahlak kanunlarını, genel kurallar ifade eden bir yükümlölük ya da ödev olmasından ziyade mutluluk için gerekli görür.²³²

Mill'e göre, ahlakın görevi ödevlerimizin neler olduğunu hiç olmazsa onları nasıl tanıyacağımızı göstermektedir. Fakat hiçbir ahlak sistemi tüm yaptıklarımızın bir görev duygusu olmasını istemez. Tersine yaptıklarımızın yüzde doksan dokuzu diğer güdülere göre yapılmıştır. Mill burada Kant'tan farklı olarak, örneğin boğulmak üzere olan bir kişinin hayatını kurtaran bir kimse bu davranışların altındaki niyeti ne olursa olsun, ister bu işi ödev duygusuyla, ister ödöl umudu ile yapsın ahlakça iyi bir iş yapmıştır.²³³ Mill en yüksek ahlaki ilkeyi insanların mutluluğunun sağlanmasında görür.

²²⁸ Güntöre, Age., ss. 115,116

²²⁹ MacIntyre, *Etik'in kısa Tarihi* s. 272

²³⁰ Güntöre, Age., ss. 119,120

²³¹ Mill, Age., s. 100

²³² Mill, Age., s. 93

²³³ Mill, Age., s. 28

Dolayısıyla bunu sağlamaya çalışan eylemler iyi, buna engel olanlar ise kötü eylemler olarak adlandırılır. Düşünür mutluluğun sağlanması noktasında kişisel çıkarları en yüksek mutluluğun gerçekleşmesi noktasında genel çıkara bağımlı kılar.²³⁴ O, sosyal duygularında bencil duygular gibi doğal ve etkin olduklarını söyler sosyal duygular Mill'e göre eğitim ve birlikte yaşama sayesinde daha da güçlü olurlar.²³⁵

Mill için toplum ve birey birbirlerinden edindikleri yarar neticesinde uzlaşma sağlamalı, bu anlayış çerçevesinde bu ikisi arasında oluşabilecek ayrılıklar giderilmelidirler. Örneğin adalet alanında ne birey ne de toplum biri ötekine tercih edilemez. Birini diğerine tercih etmek tamamen keyfi olur. İşte burada ikisi arasında karar verdiren toplumun ortak yararı olmalıdır.²³⁶ Bu yüzden faydacılığı bu şekilde bir anlayışa dayandırma görüşünü, bazı düşünürler bizzat değerlerimize sahte bir birlik kazandırmaya yönelik yanlış tasarlanmış bir girişim olarak görürler. Bu düşünürler faydacı anlayışı, öncelikle günümüzde, modern toplumun bireyciliği ve giderek artan bir şekilde hızlanan parçalayıcı hale gelen, toplumsal değişim oranı ve çoğalan insan nüfusu için kapsamlı bir ahlak modelinin var olmadığı görüşü dolayısıyla da kaynaklar çeşitliliğinden miras alınan bir keyfi ilkeler kümesi olarak değerlendirirler. Yine bu düşüncelere göre liberal mutluluk idealini cisimleştirir görünen faydacı ölçüt görünüşte rakipsizdir. Onun cisimleştirdiği mutluluk kavramı öylesine şekilsiz ve her duruma uyarlanabilir ki bu değer sorunları hakkında kendilerinin lehine karar vereceklerinden emin olabilecekleri merci arayanlar için bulunmaz bir nimettir.²³⁷ Buna verilecek cevap basittir. Başka şeylerin yanı sıra, iyi' yi ve kötü'yü ayırt etmek için bir ölçüt sunma bahanesiyle ortaya çıkan faydacılık aslında bize bu kavramların bir revizyonunu sunmaktadır. Çünkü tüm eylemler sonuçları tarafından değerlendirilmek durumundadır. Bir eylemin sonuçları genel mutluluğu sağlayacaksa bunun sağlanmasında aracı olan değerler bazı eşitsizlikler üretebilir ya da bazı yanlışlıkları haklı çıkarabilir.²³⁸

Bu yüzden Mill özellikle bireysel çatışmaların giderilmesi anlaşmazlıkların çözülmesi noktasında tarafsız bir adalet sisteminin sürdürülmesinin en yüksek toplumsal mutluluğun sağlamasına hizmet edeceğini söyler. Tek olaya ve bir bireye dönük istisnanın kötü sonuçlar doğuracağını dolayısıyla kuralların otoritesini

²³⁴ Ağaoğlu, Age., s. 9

²³⁵ Gökberk, Age., s. 476

²³⁶ Mill, Age., s. 91

²³⁷ MacIntyre, Age., ss. 274,275

²³⁸ MacIntyre, Age., s. 272

zayıflatacağından, toplumsal yarara da hizmet etmeyecektir der.²³⁹ Bir başına yararcılık değil, diğer herhangi bir felsefi anlayış ya da düşünme biçimi de tikel olayları değerlendirmede her zaman geçerli olacak tam anlamıyla norma dayalı bir yargılama ölçütü oluşturması zordur. Mill’ in savunduğu faydacı anlayış birçok eleştiri almış olsa da bütün tarafları dikkate alan bir adalet anlayışını benimser. Mutluluğun sağlanması adına masum birini hakkının çiğnenmesi adaletin faydacı bir haklı çıkarımını onaylamaz. Onun faydacı haklı çıkarımına uygun düşen masumiyeti sistematik bir şekilde koruyan adalet pratiğinin bütünüdür bundan daha azı değil.²⁴⁰

Mill toplumun bireye karşı zorlama ve denetim biçimindeki davranışlarını, bu konuda kullanılan aracın ister yasal veya cezalar biçiminde bir maddi kuvvet ya da kamuoyunun manevi yaptırımı olsun burada yönetmeye elverişli basit bir ilke ileri sürer. Bu ilke insanların birey ya da toplu olarak aralarından herhangi birinin hareket serbestliğine izin veren biricik amacın “öz varlığı koruma” olduğudur. Uygar bir topluluğun her hangi bir üyesi üzerinde, onun arzusuna rağmen kuvvetin haklı olarak kullanılabileceği tek amacın başkalarına gelecek zararı önlemek olduğunu söyler.²⁴¹

Bireyin yalnızca kendisinin yararlanacağı maddi ve manevi şeyler bireysel özgürlük ve toplumsal uyum için yeterli ve haklı nedenler değildir. Mill’e göre bir kişi mutlu olacak ya da hakkında iyi olacak diye bir şeyi yapması ve buna katlanması ve bunu başkalarının fikirlerine göre öyle yapmasının akıllıca ve doğru olacağı düşüncesi doğru değildir. O burada bir kişinin davranışının topluma zarar vereceği kesin olarak belirlendiği takdirde onu zorlamak ve başka bir kötülüğe uğratmamayı bireye etki etmede haklı bir neden olarak görülebilir der. Herhangi bir bireyin davranışının topluma karşı sorumlu olduğu kısmı o hareketin başkalarını ilgilendiren kısmıdır. Yalnız kendisini ilgilendiren kısmında onun bağımsızlığı hak olarak mutlaklıktır. Kendisi üzerinde bizzat kendi vücudu ve beyni üzerinde birey başına buyruktur. Düşünür burada bireye özgü bir zorlama, bunu yap şunu yap türünden müdahaleyi doğru bulmaz.²⁴²

Özgürlük, denemeye layık biricik özgürlük başkalarını mutluluktan yoksun bırakmaya ya da onların mutluluğa ulaşma çabalarına engel olmaya kalkışmadığımız sürece, kendi iyiliğimizi kendi bildiğimiz yolda aramak özgürlüğüdür. Her birey gerek

²³⁹ MacIntyre, Age., s. 272

²⁴⁰ MacIntyre, Age., s. 274

²⁴¹ MacIntyre, Age., s. 271

²⁴² Mill, *Özgürlük Üstüne*, s. 21

bedensel gerekse zihinsel ve ruhsal bakımlardan, kendi sağlığının asıl bekçisi kendisidir. İnsanlık birbirlerinin kendi bildiği gibi yaşamasını hoşgörüyle karşılamakla, her bireyi başkalarına hoş gelecek biçimde yaşamaya zorlamakla olduğundan daha kazançlı çıkar.²⁴³ Eğer bir teki dışında bütün insanlar aynı düşünce de olsalar ve yalnız bir kişi karşıt düşüncede olsa, nasıl ki bu kişinin elinde güç olduğu takdirde, insanları susturmaya hakkı yoksa insanların bu tek kişiyi susturmaya daha fazla hakları yoktur. Bu düşünce, sahibinden başkası için hiçbir değeri olmayan bir şey olsa da ondan yararlanmaktan çok onu yasaklamak yanlıştır.²⁴⁴ Mill buradaki yanlışı insan soyuna ve gelecek nesillere karşı bir kötülük olarak görür. Çünkü bugün için doğru olan bir şey yarın için yanlış kabul edilebilir. Tarihsel tecrübeler insana bunu kanıtlamıştır. İnsanlar kabul edilen ama esasında yanlış olabilecek şeylere binaen gelecekte ki yapacakları doğru değerlendirmeler; bireye etkide bulunularak, yanlış inanış ve zorlamadan dolayı, birileri ya da bir şeyler, insanların bu haklarını şimdiden gasp etmişlerdir. Her türlü baskı ve zorlamanın karşısında olan düşünür, düşüncesinin susturulmasına karşıda kesin bir tavır alır.²⁴⁵

Mill'e göre bir düşünceye yanlış diye şimdiden ket vurursak ilerlemesinin önüne büyük bir engel çıkarmış oluruz. Diğer insanların özgürlüğü ve mutlu bir toplumsal yaşam için gerekli olan hukuk ve ahlak kuralları bunun dışında bireye kendi kişisel yaşamında özgür düşünce adına kendisini ilgilendiren konularda kısıtlamalar getiremez. Özgür düşünme ve düşündüğünü ifade etme adına bireye önem veren Mill'de insanın mutluluğu ile özgürlüğü birbirine sıkı sıkıya bağlıdır.²⁴⁶

Mill kendi teorisinin karşısına bu şekil bir mutluluğu inkâr eden Kant'ın teorisini koyabiliriz. Kant'a göre ahlaklığın hedefi hiçbir mutluluk endişesi olmadan, yalnız ödev ve erdemliliklerdir. Fakat Mill böyle bir fikri reddediyor. Ona göre, Realitede tüm insanların mutlu olduğu fikri olanaklı değildir. Bunu savunmak da anlamsızdır. Fakat insanlığın gayesi onların mutluluğun için çalışmak olmalıdır. Şu halde ahlaklığın hedefi "kaçan kurtulsun" değil, fakat insanlığın ileriki mutluluğudur. Kahramanlar, şehitler bireysel mutluluklarını değer verdikleri bir ideal uğruna isteyerek feda ediyorlar. Ancak bu feda ediş boşu boşuna değil, başkalarının mutluluğunu istemekten ileri geliyor.

²⁴³ Mill, Age., s. 25

²⁴⁴ Mill, Age., s. 29

²⁴⁵ Mill, Age., s. 30

²⁴⁶ Mill, Age., ss. 30,31

İnsanlığın toplam mutluluğunu artırma hazzı, manevi doyum olarak bireysel mutluluğu elde etme zevkinden daha büyüktür. Nitekim zihni ve manevi hazların doyumsal zevki, maddi hazların doyumunu zevkinden üstündür.²⁴⁷

Mill faydacılık anlayışının tam anlamıyla amacına ulaşacağı iddiasında değildir. O bir ideale yükselmenin kurallarını araştırır. Ona göre faydacılık, kendinden önceki herhangi bir ahlak sisteminden daha gerçektir. Çünkü esaslarını deneyden ve tümevarımdan alır. Mill'e göre faydaya ait düşünceler şahsi kaliteleri görmemek değildir. Tersine olarak kültür gelişmesi, tercih kudretinin artması ancak kişisel yetkinlik ile mümkündür. Burada bireysel niteliğin yükseltilmesi için eğitimin büyük bir rolü vardır ki, o da kültür, deney ve tümevarımı artırma aracılığından başka bir şey değildir. Düşünür, yararcı anlayışında genelin faydasıyla bireysel faydayı uygun kılan ve genelin faydasını yalnızca şahsi faydalar toplamından çıkarmakla kalmaz aynı zamanda bireysel faydaları da önceden görme yardımıyla sağlanmış olan genelin faydasından çıkarır. Örneğin “herkes evinin önünü süpürürse şehir temiz olur” sözü yerine “şehri temiz tutarsanız, herkesin evi temiz olur” sözünü koyar.²⁴⁸

Sonuç olarak Mill'in ahlak anlayışına eleştirel bir gözle bakarsak; Mill ahlakı sosyal sağlık koruma haline koyuyor. Böylece her bilimin bir tekniği olduğu gibi, manevi bilimlerin tekniği de ahlak oluyor. Her ne kadar hazların tercihi ve derecesi noktasında kişisel tercihlere ve özgürlüğe yer veriyorsa da onu tekrar eğitime bağlamakla da zihinleştiriyor, sosyal bir sağlık koruma olan ahlak iyi bir toplumun oluşturulması için önlemler olabilir. Fakat bizzat aksiyon içinde bulunan insanın hareketine ait tam bir ölçü veremez bu da ahlaklığı yalnız dışardan içeriye kurmak, ahlaki faile ait özellikleri pasif sonuç haline getirmek demektir. Bireysel ve sosyal faydaları birbirine bağlayan Mill, deney ve tümevarım prensibi ile bu ikisini aynı ölçüt içerisinde eritiyor. Kişisel yarar ve toplumsal yararın uzlaştırılması egoizm – alturizm zıtlığının kaldırılması bazı düşünürlerce de yüzeysel görünüyor. Fakat zihinci bir görüşle bu zıtlık kaldırılmış gibi gelebilir.²⁴⁹ Ahlaki eylemlerde ödev içgüdü çatışması ya da bütün biyo – psiko – soysa- kültürel zıtlıklar ve çatışmalar tek başına onun zihinci anlayışıyla halledilmesi zor görünen konulardır.²⁵⁰

²⁴⁷ Ülken, Age., s. 86

²⁴⁸ Ülken, Age., s. 87

²⁴⁹ Ülken, Age., s. 89

²⁵⁰ Ülken, Age., s. 90

Sosyal bir ahlak kurmak istediği ve eşitlik fikrine dayandığı halde servet, fakirlik, hastalık gibi temel problemleri zayıf cevaplarla geçiştirdiği noktasında Mill eleştirilmiştir. Bu yüzden mutluluk kavramından neyi kastettiği, adalet deyince hangi sosyal adaleti anladığı noktasında kendisinde belirsizlik bulunan düşünürün, bu gibi eleştirilere cevaplarını önceki kısımlarda belirtilmiştir. Onun felsefi düşüncesi, ahlak anlayışı ya da dünya görüşü özellikle faydacılık olarak ifade edildiği içindir ki belki de Kant'ın deyimiyle tüm iyi niyetine rağmen ondan sonraki düşünürler ve modern düşünürler tarafında onun düşünce biçimine çok ciddi eleştiriler yöneltilmiştir. Kanımızca bu eleştirel onun görüşlerinin günümüzdeki egemen gücünün beslenme kaynaklarından birisi olması dolayısıyladır. Bu bağlamda günümüzdeki birçok haksızlık, adaletsizlik vb. durumlar ve büyük güçlerin çıkar ve güç yarışında bu durumun iyice belirginleşmesi, bu eleştiriye Mill'in tam net olamadığı noktasında haklılık kazandırmaktadır. Haklı ve haksız ya da iyi ve kötü'yü değerlendirmede sonuçları göz önünde tutan düşünürün teleolojik etik kapsamında ele alınan yararcılık olarak ifade edeceğimiz görüşleri, sonuçlar ve onun ilgilendirdiği tüm tarafları da dikkate aldığından ve birini diğerine tercih etmediğinden, ona yöneltilen birçok eleştiriye de cevaplamış olur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TELEOLOJİK ETİK VE DEONTOLOJİK ETİĞİN KARŞILAŞTIRILMASI

Etik tarihi boyunca neyin ahlaken doğru veya ahlaken yanlış olduğunu neyin iyi neyin kötü olduğunu belirlemeye çalışan etik teoriler sınıflandırılınca, son tahlilde teleolojik ve deontolojik etik anlayışlarına varmak kaçınılmaz gibi görünüyor.²⁵¹ İnsan davranışları ile ilgili bir sistematik sorgulama olan etik, bu sistematik sorgulamasına ilişkin iki temel başlık altında toplayacağımız etik sistemler, bize insan davranışlarını belirlememizde onları anlamlandırmamızda açıklayıcı fikirler sunarlar. Genel olarak modern ahlak felsefesi, davranışların etik karakterini belirtmek amacıyla bu iki önemli etik sistemi temel almaktadır. Bunlardan birincisi davranışların doğru veya yanlış olmak üzere kesin çizgilerle ikiye ayrıldığını öne süren, belli bir davranışın sonucunun değil, bireyi bu davranışa bulunmaya iten niyetin, önemli olduğunu vurgulayan kural etiği ya da görevci etik anlayışı olarak da bilinen deontolojik etik'tir. Bu ahlak anlayışının temsilcisi Kant, felsefesini şu anlayışa dayandırmaktadır: öyle davranışta bulun ki davranışın herkesin uymak zorunda kaldığı evrensel bir hareket olsun. Kant burada eylemlerin basit bazı sonuçlarıyla değil, onların temelinde yatan asıl niyet ya da ödevin önemli olduğunu vurgular. Öyle ki kişiye göre değişmeyen temel ilke ancak herkes tarafından benimsenen bir kural olabilir.²⁵²

Deontolojik etik sistemler, ilkeli karar verme sistemi olarak tanımlanmaktadır. Kant tarafından geliştirilmiş bu sistem de karar faaliyet ve davranışların tercihinde önemli olan eylemlerin sonuçları değil, ilke ve kuralların doğruluğudur.²⁵³ Deontolojik etik hakkaniyet ilkesini temel alarak, bütün kararların tutarlı, tarafsız ve doğru olması üzerine odaklanır. Kant'ta ahlaki kusursuzluk, doğruluk ve dürüstlük olarak tanımlanabilecek erdemli davranış, ilkelere uygun davranmak anlamına gelmektedir. Fırsatçı çıkarıcı bireyler erdemli, değildirler. Bir bireyin erdemli sayılabilmesi için, ahlaki ilkeleri içselleştirmesi ve bunları eylemlerinde kılavuz olarak alması doğrudur.²⁵⁴ Bu bağlamda Kant'ın varsayımlarından biriside kendi kişisel amaçlarımızı karşılamak için diğer insanları araç olarak kullanmamamız gerektiği ilkesidir.²⁵⁵ Böylece doğru

²⁵¹ Macit, Age., s. 83

²⁵² R. M. Kidder, *How Good People Make Tough Choices: Resolving The Dilemmas of Ethical Living*, New York: Simon – Schuster, 1996, s. 24

²⁵³ Ünal Ay, *İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk*, Nobel Yayıncılık, Adana, 2003, s. 60

²⁵⁴ İnayet Pehlivan, *Yönetmel Mesleki ve Örgütsel Etik*, Pegem Yayıncılık, Ankara, 1998, s. 28

²⁵⁵ Pehlivan, Age., s. 29

eylem problemi üzerine yoğunlaşan düşünürün deontolojik kuramı, insanın akıllı ve sorumlu bir varlık olduğundan hareketle onun birtakım görevleri olduğu düşüncesiyle ahlakın temeline ödevi yerleştirir. Deontolojist kuramlar, bir eylemi doğru ve yükümlülük yapan şeyin onun sonuçlarının iyiliği ve kötülüğü yanında başka bazı etkenlerin de olduğunu ileri sürerler.²⁵⁶

İkinci temel etik sistem ise Kant'ın kural etiğinin tam karşısında yer alan sonuççu (teleolojik)etik kuramıdır. Her şeyden önce bütün sonuççu teoriler, bir davranışın ahlaki doğruluğunu ancak sonuçlarına bakarak karar verebileceğini öne sürerler. Eğer sonuçlar iyiye davranış doğrudur eğer davranış kötü ise sonuçlar yanlıştır ya da ahlaka uygun değildir. Fayda kuramı teleolojik etiği anlamının anahtarıdır. Teleolojik kuramın kökleri antikçağa kadar uzanır. Faydacı kuramın antik çağdaki iki önemli temsilcisi Aristippos ve Epikuros'tur. Onlara göre insan özellikle biyolojik bir varlıktır dolayısıyla insan acıdan kaçmak hazzı elde etmek ister. Bunlar bireyci düşünürlerdir. Faydacılık toplumsallığa ulaşan asıl temsilini Mill'de bulur. Bentham tarafından ortaya atılan ve daha sonra Mill tarafından geliştirilen faydacılık ya da yararçı felsefe de sonuççu teorilerden birisidir. Bu bağlamda teleolojik etik kapsamında yer alır. Yararçılık insan davranışlarının olası sonuçlarını inceler ve içinde en fazla sayıda insana mutluluk ve fayda sağlayacak olanı ahlaki davranış olarak seçer. Bu etik sistem haz arama ve acıdan kaçma üzerine kurulmuştur.²⁵⁷ Teleolojist kuramcılara göre bir eylem ve onun temelindeki kural, kötü karşısında iyinin en azından üstünlüğünü sağlayabiliyorsa veya sağlamaya yönelikse doğrudur.²⁵⁸ Biz konumuz gereği yararçı bir düşünür olan Mill'in görüşlerini Teleolojik etik bağlamında dillendireceğiz. Mill insanın her eyleminin bir amacı olduğunu söyler. O hazzı mutluluğun bir amacı olarak görür. Bu ise acının yokluğu hazzın varlığı anlamına gelir. İnsan eylemlerin sonucunda mutlu olmayı düşünüyorsa hareketlerini ona göre şekillendirir. Kendim için mutluluğu istemek aynı zamanda en yüksek iyinin gerçekleşmesi için başkaları için de mutluluğu istemektir der. Eylemlerimizin sonucu Mill'e göre aynı zamanda bir şeyin iyi olup olmadığının da belirlenme nedenidir. Dolayısıyla eylemler mutluluğu artırma bakımından doğru, tersi durumunda yanlış olarak değerlendirilirler. Kısacası düşünür eylemlerin sonuçlarını bir kenara bırakarak

²⁵⁶ Harun Tepe, *Etik ve Metaetik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 25

²⁵⁷ Kidder, Age., s. 23

²⁵⁸ Tepe, Age., s. 25

onları değerlendirmenin yanlış olacağını söyler. Mill'in sonuçlara da önem veren bu teleolojist görüşü, deontolojist görüşlerce ahlaklı bir davranışın belirlenme nedeni böyle bir tutum olamaz diye eleştiriye uğramıştır. Bu eleştiri, iyiliği sağlama uğruna, eşitlik ve hakkın yitirildiği yönündedir.

Amaçlanan sonuç etiğinin en güçlü yanı pratik oluşu sonuçlara dönük olması, ilgili pek çok kişiyi göz önüne alması ve bireylerin sağduyusuna dayalı olmasıdır.²⁵⁹ Bu etik sisteme göre bir eylemin doğru veya yanlış olduğuna karar verebilmek için olası sonuç ve etkilerin neler olabileceğinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu kuramda bir eylemden etkilenecek bütün taraflar adına karar veren bireyin bağımsız bir gözlemci olması gerektiği vurgulanır. Bu ilke faydacı teoriyi bencillikten ve hazcılıktan ayırmaktadır. Çünkü eylemden etkilenen bütün ilgili bireylerin mutluluğu düşünülmektedir.²⁶⁰ Mill'e göre en fazla sayıda insanın mutluluğu için en iyi'yi yapmak doğrudur. Onun düşüncesi olan yararcılıkta mutluluk genellikle farklı hazların toplamı olarak görülür. Düşünöre göre bir kimsenin mutluluğu diğer kimsenin mutluluğu kadar önemlidir. Dolayısıyla yararcılık “en fazla sayıda insanın en büyük mutluluğu” olarak tanımlanmıştır. Bir insan mutlu olmak için yalan söyleyebilir, hırsızlık yapabilir. Bunun için bir davranışın ahlakiliğini değerlendirmede yalnızca yararı değil, onların ortaya çıkardığı sonucunda göz önüne alınarak değerlendirilmesi gerektiğini söyler. Mill'de sonuççuluk erdemin değerlendirilmesi için de gereklidir. O erdemli eylemler arasında bir çatışma olduğunda bireyin bazı fedakârlıklar yapmasını öngörür. Mr. Carlyle şu sözlerle Mill'in bu anlayışını özetler: “ Bütün asil insanlar bunu anlamışlar ve ancak Entsagen yani feragat dersini öğrendikten sonra asil olabilmişlerdir.”²⁶¹ Toplumsal mutluluğun sağlanması noktasında yapılan ya da Mill'ce yapılması öngörülen fedakârlıklar, aynı zamanda Mill'de eylemin ahlaksal niteliğini belirleyen etkenlerden birinin de erdem olduğunu ortaya çıkarır. Böylece hangi eylemin yarar sağlayacağı ya da belli koşullarda herkesin aynı eylemi gerçekleştirmesinin ne gibi sonuçlar doğuracağına ilişkin sorular da cevaplanmış olur. Bu bağlamda erdem, onun yarara bakış açısıyla “doğru eylemin” belirlenmesinde geçerli bir ölçüt olur. Sonuç itibariyle “erdem” de acıdan uzaklaştırdığı, hazzı götürdüğü için tercih edilir.²⁶²

²⁵⁹ Pehlivan, Age., s. 36

²⁶⁰ Kidder, Age., s. 26

²⁶¹ Mill, *Faydacılık*, s. 19

²⁶² Mill, Age., ss. 59,60

Batılı anlamda bu iki teori altında ele alınabilecek etik anlayışlara ek olarak son dönemlerde “erdem etiği” adıyla tanımlanan bir alternatif anlayıştan da bahsedilmektedir. Bazılarına göre, erdem etiğinin hem teleolojik hem de deontolojik olarak iki farklı yapısı olduğu, bu anlayışında deontoloji-teleoloji tartışmasından türetildiği de ifade edilir. Erdem etiği denildiğinde, onun Kant’ın kategorik imperatif’i ya da Mill’in fayda ilkesi gibi herhangi bir ilkesi ya da normu yoktur. Bu kuramda iyi ya da kötü, doğruluk ya da yanlışlık, kişilerle, motiflerle, niyetlerle, karakter özellikleri ile ilişkilendirilir. Bu anlayışı Aristoteles’in etik görüşünün daha geniş, daha kapsamlı modern bir versiyonu olarak da ifade edebiliriz. Bu kuramda doğruluk; eylemin kendisi ve sonucu tarafından değil, eylemde bulunan kişinin karakteri tarafından belirlenir.²⁶³

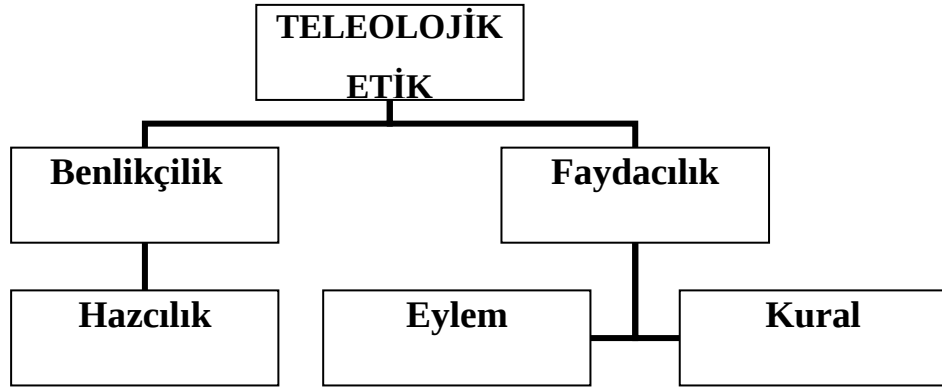
Teleolojik ve deontolojik anlayışları şematize edip bu teoriler hakkında genel bir fikir edindikten sonra Mill ve Kant’ın görüşleri bağlamında bu farklı etik sistemler üzerinden düşüncelerini sıralayalım.

ETİK TEORİ	TEMSİLCİSİ	TANIMI
Teleolojik Etik (Amaçlanan sonuç etiği)	John Stuart Mill (1806 – 1873)	Bir eylemin ahlaki doğruluğu amaçlanan sonuçları tarafından belirlenir.
Deontolojik Etik (Ödev etiği)	Immanuel Kant (1724 – 1804)	Bir eylemin ahlaki doğruluğu ortaya çıkardığı sonuçta değil eylemin temelindeki ilke ve niyet tarafından belirlenir.

Şekil 1. Etik teori ve temsilcileri²⁶⁴

²⁶³ Berfin Kart, *Deontolojist ve Teleolojist Kuramlar İkilinde Erdem Etiği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 53

²⁶⁴ W.D. Hitt, *Ethics And Leader Ship: Putting Theory Into Practise* Columbus: Battelle Press,1990, s. 3

Şekil 2. Temel teleolojik etik yaklaşımları²⁶⁵

Teleoloji kavramı, sonuçlar hakkında rasyonel düşünme anlamına gelir. Teleolojik etik anlayışına göre, bir eylemin sonucu, onun ahlaksal statüsünü belirler. Dolayısıyla, sonuç kullanılan yolları ve araçları meşrulaştırır. Eylemin sonucu iyi'yi sağlarsa bu eylem doğrudur. Elbette burada ilk akla gelen sorular: iyi sonuç nedir? Kim buna nasıl karar verir? Bu iyi sonuç kimin için iyi sonuçtur?²⁶⁶ Zikredilen bu sorulara yanıtlar da farklı biçimlerde verilmiştir. “iyi” sonuç “alınan zevk” ile eşleştirilmiştir. Kimin için sorusuna birey ve çoğunluk yanıtı verilmiştir. Etiksel egoistler ve faydacılar ahlaksal sorumlulukların iyi sonuçlar tarafından belirlendiği konusunda hemfikirdirler, fakat neyin iyi sonuç olduğu konusunda aynı fikre sahip değildirler. Ahlak sorunları tartışmalarında etiğin “iyi sonuçlar” ile ilişkilendirilmesi artık bir tesadüf değildir. Böylece, ahlakı, belirleyen “iyi sonuç” amacı ve araçları soruşturmaya gerek duymadan meşrulaştırır. Teleologlar geleneksel olarak “iyi sonuç” konusunu, birbiriyle ilişkili fakat üç ayrı teoriyle açıklamıştır.²⁶⁷

Etiksel benlikçilik: Bana mutluluk veren, benim için iyi olan, doğrudur. Bireysel etiksel benlikçiliğe göre ben daima kendime en fazla mutluluğu elde edecek şekilde eylemde bulunmalıyım. Evrensel etiksel benlikçiliğe göre herkes kendine en fazla mutluluğu sağlayacak şekilde eylemde bulunması düşüncesi üzerine kuruludur.²⁶⁸ Hazcılık da ise: Bana en fazla zevk/haz veren doğrudur. Bu görüşün temsili olarak Aristippos ve Epikuros'u gösterebiliriz. Faydacılık ise en fazla sayıdaki insan için

²⁶⁵ İrfan Doğan, “Medya ve Etik”: Eleştirel Bir Giriş, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* Sayı 23, Yaz – Güz, 2006, ss. 1 – 26, s. 7

²⁶⁶ Doğan, Age., s. 7

²⁶⁷ Doğan, Age., s. 7

²⁶⁸ Doğan, Age., s. 7

mutluluk/haz getiren doğrudur. Dolayısıyla, popüler kültürel ürünler büyük çoğunluğa mutluluk doyum getirdiği için doğrudur.²⁶⁹

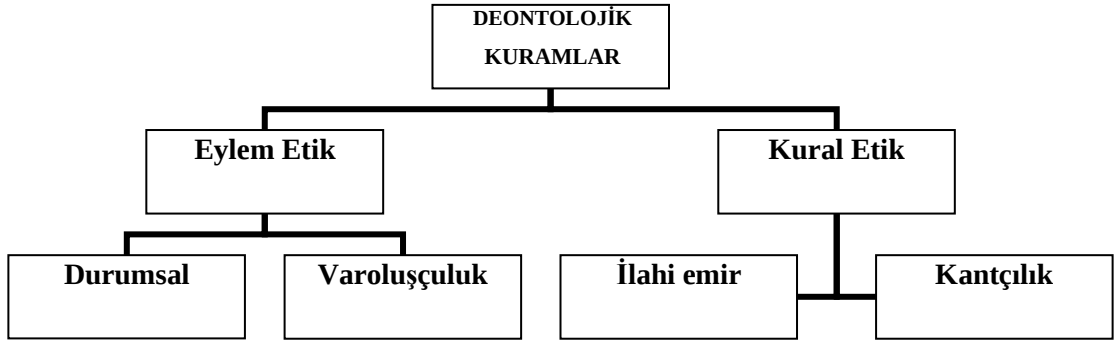
Herkes için bütün olasılıkları derinlemesine düşünüp karar vermek, insanların pratik eylemlerinde oldukça zor olduğu düşüncesinden hareketle faydacılar bu durumu aşmak için iki temel model geliştirmişlerdir. Bunlar eylem faydacılığı ve kural faydacılığıdır. Eylem faydacılığına göre ortaya çıkan durumlarda şunun veya bunun yapılmasının ne tür bir fayda sağlayacağı hareket noktası olur. Bu sorunsaldan hareketle sadece, eylemin yaratacağı olası sonuçlardan en çok sayıda insan için en çok fayda sağlayacak davranışlara odaklanıp, her olayı ayrı ayrı değerlendirirler. Kural faydacılığı ise, bu ve benzeri durumlarda hangi kurallar en büyük iyiyi ortaya çıkarır? Sorusundan hareketle davranışın sergileneceği alandan yerleşmiş olan kurallardan hangisinin daha çok fayda sağlayacağını ortaya çıkarmaya çalışır. Kural faydacılığı, eylem faydacılığının yaratacağı sıkıntıyı ve zaman kaybını azaltmak için modern yaşamda daha çok tercih edilen bir görüştür. Eylem faydacılığına oranla daha kabul edilebilir olan kural faydacılığının kişileri öznelliğe itmesi ve çoğunluğun yararının azınlıktan daha önemli gördüğü gerekçesiyle eleştirilmiştir. Deontolojik etiğin kuralcı yanı ise kural faydacılığından farklıdır.²⁷⁰ Çünkü ilkelerin evrensel olduğunu söyler. Dolayısıyla kişiye topluluğa ya da özel durumlara ilişkin olarak kurallar değişmez. Örneğin, yalan söylemek her durumda kötüdür.²⁷¹ Faydacı görüşlere yöneltilen en ciddi eleştiriler onun öznelliği ve adalet ilkesine yönelik gerçekçi ve doyurucu açıklamalar sunamıyor olmasındandır. Bu noktada deontolojik etik faydacı görüşe göre daha avantajlı görünmesine rağmen, bu iki yaklaşımın sentezi bazı düşünürlere göre tek tek bu iki yaklaşımdan daha avantajlıdır.²⁷² Şimdi deontolojist etik görüşünü şematize edilmiş genel başlıklar halinde verip, çalışma konusunu oluşturan düşünürlerin, yani Mill ve Kant'ın görüşlerini açıklamaya geçelim.

²⁶⁹ Doğan, Age., s, 8

²⁷⁰ İdil Sayımer, "Halkla İlişkiler Etiğinde Öne Çıkan Modellerin Etik Sistemler Açısından Değerlendirilmesi", *Küresel İletişim Dergisi*, Sayı 2, Güz, 2006, s.14

²⁷¹ Doğan, Age., s, 8

²⁷² Sayımer, Age., s. 16

Şekil 3. Temel deontolojik yaklaşımlar²⁷³

Kant için eylemin erdemsel/ahlaksal değeri, doğru nedene/amaca (ki oda görevdir) bağlıdır. Dolayısıyla görev ahlaksal değerin tanımlayıcısıdır. Buda görevi belirleyen gücün doğruluğunu getirir. Deontolojik yaklaşım için eylemin sonucu iyi/faydalı olsun veya olmasın fark etmez, bir eylemin doğruluğu üzerine odaklanır. İyilik ahlaksal zorunlulukları yükümlülükleri idrak etme ve karşılama yeteneğimizde yatar. Kant kesinlikle ahlakta doğru olmayana hiçbir koşulda yer vermez. Kant’ın “kategoriksel zorunluluklar” olarak nitelediği evrensel yasada “istisnasız doğru amaçlı görev” vardır. Örneğin, bu görev doğruyu söylemektir: Yalan daima yanlıştır.²⁷⁴

Deontoloji iki ana akıma sahiptir; durumsal etik anlayışı ve varoluşçuluğu içeren deontolojik eylem teorileri ve kategoriksel zorunluluk ve ilahi emir yaklaşımlarını da içeren deontolojik kural teorisi.²⁷⁵ Deontolojik sınıflama altında yer alan bu anlayışlar, Kant’ın eleştirel felsefesinden hareketle onun temel tezlerinden tümünü ya da bazılarını benimseme yaklaşımını ifade ederler. Bu temel üzerinden deontolojist anlayışlar kendi tezlerini açıklayıcı düşünceler sunarlar.

5.1.1 Amaçlanan Sonuç Etiği (Teleoloji)

Bu sistemde bir eylemin ahlaki doğruluğu amaçlanan sonuçlara ne kadar ulaşıldığı ile ilgilidir. Eylemin sonucu istenilen yönde ise o davranış ahlaki, eğer sonuç amaçlandığı gibi değilse o davranış ahlaki değildir. Amaçlanan sonuç etiği faydacılık olarak da bilinir. Mill faydacılığı şu on temel ilkeyle özetlemiştir.²⁷⁶

²⁷³ Doğan, Age., s, 8

²⁷⁴ Doğan, Age., s, 8

²⁷⁵ Doğan, Age., s, 8

²⁷⁶ Hitt, Age., s. 5

1. Bir eylemin doğru veya yanlış olduğuna karar verebilmek için olası sonuçlara odaklanmış olmak gerekir.
2. Eylem kuralları, onlara uyacak bireylerin karakterinden kaynaklanmalıdır. (insan olma olgusunun bir sonucu olarak).
3. Eylemlerin doğruluk oranı arttıkça, mutluluklarda artar, azaldıkça mutluluklarda azalır.
4. Mutluluk acının yokluğu, hazzın varlığı olarak tanımlanabilir.²⁷⁷
5. Her insan kendi mutluluğunu arzuladığı sürece bu onların nihai mutluluğa ulaşmaları için yeterli bir nedendir.
6. Mutluluk insan eylemlerinin biricik amacıdır. Onun ölçütü de ahlaki oluşudur.
7. Mutluluk, bireyin kendi mutluluğunu değil, davranışın doğruluğunun belirleyicisidir. Ancak bunlar birbiri ile ilişkilidir.
8. Eylemin fayda derecesi, mutluluğu yaratabilir ya da mutsuzluğu önleyebilir.
9. Bir eylemin etik bakış açısıyla doğru sayılması için, eylemin sağladığı toplam faydanın bireyin yapacağı başka bir eylemin sağlayacağı toplam faydadan daha büyük olması gerekir.
10. Faydacılık birbirine zıt etik yükümlülükler arasında seçim yapmada, genel bir hakemlik işlevi görür.²⁷⁸

Amaçlanan sonuç etiğine yöneltilen en temel eleştiri toplumun bir kısmının mutluluğu diğer bazı kesimlerinin üzerinde sağlanıyorsa, genel bir mutluluktan söz etmenin nasıl olanaklı olacağı yönündedir. Mill bu bağlamda genelin mutluluğu için bazı bireysel fedakârlıklar ön görmüştür. İnsanın insan olmasından kaynaklanan zihinsel yetilerini işaret eden Mill, mutluluğu sıradan adi doyumlarda aramaz. Örneğin vatanın kurtuluşu için ve diğerlerin mutluluğu için kişi kahramanlık yapabilir ya da kendini bu uğurda feda edebilir. Ona göre bu görüş üzerinde herkes hemfikirdir. Düşününün klasik yararcılık olarak ifade edeceğimiz ahlak anlayışına göre bir davranışın doğruluğu için bütün ilgili tarafların çıkarları tarafsız bir biçimde değerlendirildikten sonra karar verilir. Tarafsızlık bu davranışın yapılması konusunda karar verici durumda onların çıkarlarının bu davranışın sonuçlarından etkilenen diğerlerinin çıkarlarından daha üstün

²⁷⁷ Hitt, Age., s. 5

²⁷⁸ Hitt, Age., s. 6

olmamasını gerektirir.²⁷⁹ Herkes evinin önünü süpürürse şehir temiz olur sözü yerine şehri temiz tutarsanız herkesin evi temiz olur sözünü koyar.²⁸⁰ Bu bağlamda Mill kişisel ve sosyal faydayı birbirine bağlayarak faydacılığa yönelttilen bu itirazı da cevaplamış olur.

5.1.2 Kural Etiği (Deontoloji)

Bir eylemin ahlaki doğruluğunun yasalar ve kurallar tarafından belirleneceğini savunan bu sistemin en önde gelen temsilcilerinden biri Kant'tır. Kant'ın bu paralelde ortaya koyduğu etik ilkeler şunlardır

1. Bütün etik kavramlar tümüyle öncüllere (a priori) dayanır. Bundan dolayı denetsel bilgiden soyutlanamaz.
2. İnsanlar zorlamalar nedeniyle veya eylemin gerçekten iyi olması nedeniyle davranış da bulunabilir.²⁸¹
3. Bireylerin kendilerini kısıtlayan ilke ve kuralları temel almaları gerekir.
4. Erdemli davranmak ilkelere uygun davranmaktır.
5. Nihai mutluluk haz dolu bir yaşam değil, erdem dolu bir yaşamdır.
6. Erdem bir idealdir. Bireyler bu ideale olabildiğince ulaşmak için çalışmalıdırlar.
7. Bireyler kendilerini başkalarıyla değil, kendi kusursuzluk ideali ile karşılaştırarak değerlendirme yapmalıdırlar.
8. Bireylerin ahlak kurallarını kendi davranışlarına göre ayarlaması değil, kendi davranışlarını ahlak kurallarına uydurmaları gerekir.²⁸²
9. Eylemlerin temelinde yatan ilkeleri, tüm insanlık için geçerli genel kurallar olarak görmek ve ona göre davranmak gerekir.
10. Bireylere karşı davranışlarda yalnız kendi amaçlarını değil, karşı tarafın amaçlarını da göz önünde tutmak ve bireyleri amaca ulaştıracak araçlar olarak görmek gerekir.²⁸³

Yukarıda temel ilkelerini sıraladığımız etik anlayışa yönelik bazı eleştiriler vardır. Kant felsefesinde evrensel ilke genel kuralların özel durumlarda nasıl

²⁷⁹ Kidder, Age., s. 26

²⁸⁰ Ülken, Age., s. 87

²⁸¹ Hitt, Age., s. 9

²⁸² Hitt, Age., s.10

²⁸³ Hitt, Age., s. 11

uygulanacağı yönünde itirazlar bu eleştirilerin en başta gelenidir. Bu eleştiriye cevap vermek için önce deontoloji hakkındaki bazı görüşlere yer verip sonra da bu eleştiriye Kant'ın görüşleri paralelinde değerlendirmeye geçmenin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

5.1.3 Deontoloji Hakkındaki Görüşler

Deontolojistler, ahlakın ödevlerle ilgili olduğuna inanırlar. Yapılması doğru olan şeyleri yapmamızı ve yapılması yanlış olan şeyleri yapmamızı söyleyen ahlaki ödevlerimiz vardır. Onlara göre bir şeyin doğru veya yanlış oluşu onun sonuçlarına bakılarak değil, o an içinde bulunduğumuz eylemin o işi doğru veya yanlış kılıyor olmasından kaynaklanıyor. Ahlaki kararlar verebilmemiz için ödevleri göz önünde bulundurmalıyız.²⁸⁴ Bir noktada deontoloji aslında, tanımlanması gerçekten güç bir kavramdır. Bu sonuca dayanmayan eylemlerimizin neredeyse imkânsız olmasından kaynaklanmaktadır. Daha geniş bir perspektiften bakmak gerekirse deontoloji genellikle kişilerin sonuca ulaşmada bir takım engellemelerle karşılaştıkları ya da belirli kısıtlı neticelerin alınabileceği eylemlerde önlemler almasına izin verilen bir akım olarak görülebilir. Bu açıdan hareket edildiğinde deontolojik teorilerde hak, (ödev) iyi'ye yer yer üstünlük sağlarken, sonuççular (consequentialists) hak'kı (ödevi) iyi'yi artıran bir olgu olarak görürler.²⁸⁵ Deontoloji tanımının Kant'ın nedene dayalı etik anlayışını da içine almakla beraber ondan daha geniş kapsamlı ve açık uçlu oluşu da bir gerçektir. İlkeler bir başına deontolojiyi bağlamazlar. Örneğin kural faydacılığını benimseyenler tüm kurallara dayalı ilkeleri savunurlar. Dolayısıyla belli kurallar yalnızca deontolojiyi ilgilendirmez. Ayrıca “kural, ilke” ahlaki eylemde bulunan bir deontolojist için ödevden ya da eyleyenin özerkliliğinden bağımsız değildir. Deontolojik kuramı kuralları ahlakın merkezine yerleştirmekle eleştirenler bu noktada teleolojik kuram kapsamında yer alan faydacılara da kuralların çok uzak olmadığını görecektir. Ayrıca doğru ilkelerden hareketle doğru tercihlerin deontolojik teorisinin anlaşılmasında kilit rol üstlendiğini gözardı etmemek gerekir.²⁸⁶

²⁸⁴ Micheal Lacewing, “Deontoloji”, *Routledge (Taylor Francis Group). (ALP) Alevel Philosophy*, CO., UK, 2010, s. 1

²⁸⁵ Mark D. White, “In Defence of Deontology and Kant: A Reply To Van Staveren”, *Review Of Political Economy*, Volume 21, Number 2, PP. 299- 307, April 2009, s. 300

²⁸⁶ Lacewing, Age., s. 1

Deontolojistler hakları ödevler bakımından da tartışır. Eğer birinin bir hakkı varsa, diğer insanların da özel olarak bu kişinin hakkına saygı duymaları ve bunu kendilerine ödev edinmelerine yol açar. Bununla birlikte insanlar haklar ögesinin ötesinde ödevlere de sahiptirler. Örneğin çoğu deontolojist bağış da bulunma gibi bir ödevimiz olduğunu söylerler. Ama bu ihtiyaç sahiplerinin bu yardımı almaları onların bir hakkı olarak görülmemelidir. Bu bağlamda haklar ödevleri gerektirir. Ama tüm ödevler hakları gerektirmeyebilir. Çoğu deontolojist teori iki tür ödevden bahseder. İlki herkese karşı yapmakla sorumlu olduğumuz ödevlerimizdir. Bunlar çoğunlukla “yalan söyleme, adam öldürme” gibi yasaklamalardır. Bazen de “ihtiyacı olana yardım ediniz” gibi olumlu da olabilirler. İkinci olarak bizlerin kişisel ve sosyal ilişkilerimizden kaynaklanan ödevlerimiz olduğundan da bahsederler. Eğer birine söz verdiyseniz, bunu tutmak zorundasınız. Siz bir ebeveynseniz çocuklarınıza karşıda ödevleriniz vardır.²⁸⁷

Hepimiz eylemlerimiz babında bir takım ödevlere sahibizdir. Verdiğim bir sözü tutmak benim ödevimdir ama sözlerin tutulup tutulmadığı benim ödevim değildir. Deontoloji’ye göre: ödevlerimiz konusunda genel bir duyarlılık içinde olmamız gerekmektedir. Ancak en iyi için çabalamamız gibi bir zorunluluğumuz yoktur. Aslında tüm deontolojistlerin üzerinde hemfikir oldukları şey; iyi’yi yüceltmemizin gereksiz olduğu zamanların da olduğudur. Çünkü böyle bir tutum içerisinde olmak diğer taraftan ödevlerimizin ihmaline yol açabilir. Yani iyi’yi yücelterek davranışlarımız amacından sapmış aracı bir pozisyona sürüklenebilir. Ayrıca çoğu deontolojist, iyi’yi yüceltmek değil, sadece ihtiyacı olanlara yardım noktasında ödevlerimiz olabileceğini belirtmektedirler.²⁸⁸ Bir teleolojist olan Mill’in fikri bu anlamda deontolojik öğretinin tam tersi yöndedir. Mill’e göre biri iyi bir eylemde bulunursa bu iyidir ancak sadece bu tek başına iyi olmak ahlaki gücü yetme için yeterli değildir. İyi olmak demek aynı zamanda başkaların da bu noktada iyi olmaya yönlendirilmesi demektir. Mill’in öğretilerinde bireysel mutluluğa çalışmakla toplumsal mutluluğa çalışmak bir ve aynı şeydir.²⁸⁹

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere çoğu deontolojist ödevlerimizin çok sınırlı olduğunu düşünürler. Bir yandan yapmak zorunda olduğumuz çokça şey varken, diğer yandan da tercihlerimizde ya da istediğimiz gibi hareket etme de

²⁸⁷ Lacewing, Age., s. 1

²⁸⁸ Lacewing, Age., s. 1

²⁸⁹ Ülken, Age., s. 86

neredeyse özgürüzdür. Ödevlerimizi nasıl keşfedip, onların farkına nasıl varacağımıza ilişkin deontolojistler, bu konuda ahlaki muhakeme ve bilgiye atıfta bulunmaktadır. Ahlaki kararlar verirken eğer ödevlerimizi göz önünde bulundurmalıysak, ödevlerimizin tam olarak ne olduklarını ve bunlardan ne anlayacağımız noktasının da açıklanması gerekir. Bu konuda W. D. Ross yedi çeşit *prima facie*²⁹⁰ ödevlerimiz olduğundan söz etmektedir. Bunlar:

- a- Sadakat ile ilgili ödevler (sözünü tutmak gibi).
- b- Özür ile ilgili ödevler (bir yanlış yaptığımız zaman).
- c- Minnettarlık
- d- Adalet
- e- İyilikseverlik (başkalarına yardım etmek)
- f- Kişisel gelişim
- g- Kötü olmama (başkalarına zarar vermemek).²⁹¹

Ahlaki bilinç en basit ve en ilkel biçimde iyi ve kötünün ve başkası üzerinde fayda sağlamanın algısını, çerçevesini oluşturmaktadır. Bu durum iyinin güç oluşu ve kötülüğün her ne pahasına olursa olsun suç işlettirecek yapıda oluşunu göstermektedir. Bir kere bu temel ahlaksal algı ve tecrübe kabul edilip onunla yüzleşildiğinde yapmakta olduğumuz zorunluluklar (ödevler) zihnimizde bir anlam bulmaya başlayacaktır. Zorunlulukların ödevlerin yaptığı, iyiyi yasaklamak, içselleştirmek, kayda değer iyi seçim ve kendi yararına üretimdir. Tam bu nokta da Ross'un ispatladığı ama net olarak temellerini oluşturmadığı ilk görüşte doğruluğunu onaylayabileceğimiz ama zaman içerisinde doğruluk payı ortadan yok olabilecek olguların ahlaksal gereklilikte ki kaynağı buradadır.²⁹²

İşte Ross'un yükümlülüklerimizin ne olduğu noktasında ki sıraladığı ödevlerimiz ve bunların farkına varan ahlaksal bilinç bazen insanı ikilemlerle karşı karşıya bırakmaktadır. İnsanoğlu ya kötü'yü iyi için terk edecek ya da kötü için iyi'yi terk edecektir. İşte bu bizi tercih yapma zorunda bırakacaktır. Çoğu zaman sonuçlar kestirilmediğinden ödev insanoğlunun içinde bulunduğu bu ikilemde bir tür teşvik

²⁹⁰ Prima Facie: İlk bakıştaki başlangıçtaki durumlar. İlk elden ödevler. Ross'un Kant'ın ödev ahlaki ve koşulsuz buyruk anlayışından hareketle geliştirdiği ahlaki ödevler bütünü. Ross kişinin bazı eylem ya da ödevlerinin kendisini başka birtakım eylemlerden daha fazla bağladığının farkına varması olgusundan yola çıkmıştır.

²⁹¹ Lacewing, Age., s. 1, 2

²⁹² George Beiswanger, " Right Against Good", *Ethics*, Vol. 60, No, 2, (Jan., 1950), PP. 112- 119, s. 118

görevi yüklenmektedir.²⁹³ Ross’a göre, genel ödevlerimiz kesin değildirler ancak prima facie ödevlerimiz kesindirler. Doğruluğun analizi her durumda mümkün olmadığından diğer bazı ödevlerimiz prima facie ödevlerimizden türetilir. Örneğin yalan söylememeliyiz biçiminde bir ödevimiz vardır. Lakin birinin hayatı kurtarılırken yalana müsaade edilebilir. Buradan da bazı ödevlerimizin açık ve net olmasına karşın şayet bazı ödevlerimizde o kadar da belirgin olmadığı aşikâr olur. Bu görüşün aksine Kant bir ödev hiçbir istisnaya yer vermiyorsa kesindir der. Deontolojinin kurucusu olan Kant’a göre, örneğin iki kesin ödevin çakışması durumunda, verdiğim bir sözü tutsam mı yoksa yalan mı söylesem? Türünden sorularla karşılaşabiliriz. Bu durumda bir hayat kurtarmak için bir arkadaşına ihanet mi etmeliyim? gibi sorular da ortaya çıkabilir. Bu gibi durumlarda net bir cevap verilirse; Kant’a göre, asla ödevler konusunda bu tip çatışmaların olmadığıdır. Eğer bir çelişki varsa, bir ödevin bizden yapmamızı istediklerini yanlış anlamışız demektir. Ross eğer ödevler net ise, onları karıştırmamak için formüle etmeliyiz der.²⁹⁴ Ross ayrıca ödevlerin çelişkilerinin üstesinden gelinmesi için, bu konuda katı ve çabuk bir kural olmadığını, kendimizi bulduğumuz, kendimizi ifade edebileceğimiz durumlarda yargılarımızı, kararlarımızı kullanmamızı önerir. Düşünre göre özellikle bu kararları verecek bir kriter algılamamız yoksa anlaşmazlıkların da çözümsüz kalacağını söyler. Deontolojistler bu konuda hayattaki tercihlerin zor ve belirsiz olduğunu, kişilerin bir ahlak teorisinin tüm cevapları vermek zorundaymış gibi hareket etmemesini öngörmektedirler. Ahlaki yaşam bazı felsefi teorilerin bilgisini değil idrak, sezgi ve hüküm gerektirir.²⁹⁵

Teleolojist bir görüş olan faydacılık, deontolojinin olaylara çözüm üretme noktasında, iyi ve kötü’yü ve ödevi ele alış biçimini eleştirir. Örneğin öldürmemek eğer benim ödevim ise bu öldürme (cinayet) eylemi ile ilgili kötü ya da yanlış bir şeylerin olmasından ötürüdür. Eğer cinayet kötü ise, belli sayıda cinayetin olması olasılığından emin olmamız gerekir. Eğer birini öldürmezsem, onun birçok kişiyi öldüreceğini bilmeme rağmen, bunu nasıl ödevlerim hususunda değerlendirebilirim. Kesinlikle ölümün (öldürmenin) kötü olmasından dolayı, bu sadece benim ödevimdir. O zaman daha fazla ölümü engellemem gerekmez mi? Ben hiçbir şeyi yanlış yapmıyorum demek “ben ellerimi temiz tutuyorum” sapkınlığından başka bir şey değildir. Teleolojistlere

²⁹³ Beiswanger, Age., s. 118

²⁹⁴ Lacewing, Age., s. 2

²⁹⁵ Lacewing, Age., s. 2

göre “iyi sona” her ne götürürse o, rasyoneldir. Teleolojistler göre eğer bir şey iyi ise o şeyin daha fazlası da iyi olacaktır. Deontolojistler buna katılmazlar ve pratik mantık gibi alternatif bir teori önerirler.²⁹⁶

Deontoloji, kesin belli başlı bir takım eylemlerin doğru veya yanlış olduğunu söyler. Mesela biri bir diğerini öldürebilir. Bu eylemin genel adı öldürmedir. Fakat ahlaki bakımından belirtmek gerekirse tüm öldürmeler aynı tür eylemler değildir. Örneğin biri bir diğerini gerçekten öldürmek istediye bu eylemle, kazayla olan bir öldürme eylemi veya kendini savunma amaçlı yapılan öldürme eylemleri birbirinden çok farklıdır. Eylemler tercihlerin bir sonucudur. Bu yüzden tercihler kapsamında değerlendirilmelidirler. Tercihler, nedenler ve zihindeki amaçlar dolayısıyla yapılırlar. İşte bundan dolayıdır ki deontoloji niyeti bilmediğimiz takdirde bir eylemin nasıl bir eylem olduğunu bilemeyeceğimizi söyler. Bir eylemin doğru veya yanlış olduğu kişinin niyeti ile değerlendirilebilirse, ancak o zaman doğru bir karar verebiliriz. Deontolojistlere göre eylemin gerçek nedenini bilmek çoğu zaman güç olsa da bu ahlaki yargılamayı öznel yapmaz.²⁹⁷

5.1.4 Kant Üzerine Görüşler

Kant’ın etik anlayışına yönelik birçok eleştiri yapılmıştır. Özellikle Kant felsefesi etraflıca ele alındığında birçok eleştirinin çürütülebilir olduğu da görülecektir. Kant’ın en çok bilinen ve eleştirilen yönü “evrensel kurallar” ilkesidir. Eylemlerimizin planlanması, çerçevesi ve kısıtlanması konusunda bu ilke eleştirilebilir. Ama Kant’ın ahlak felsefesinin kalbi, evrensel kurallarda belirttiği gibi insanın vakurluğudur. Burada Kant hem kendimize hem başkalarına insan olmamızın gerektirdiği doğru bir üslupla yaklaşmamızı salık vermektedir. Burada aynı zamanda, herkesin bir başkasına, karşı eşit bir saygınlık duyması ve bir diğerinin özerkliğini gözetmesi gerekir ki, bu da bizi yine evrensel ahlak düzenine götürmektedir.²⁹⁸

Doğrudan bakıldığında evrensellik ve saygınlık Kant’ın anlayışını yansıtmakta ancak bu düşünürler tarafından yer yer çarpıtılmaktadır. Kant’a yapılan bir diğer suçlama ise kurallarla ilgili bir takıntısı olduğudur. Kuralların faydacılar ve deontolojistler için genel olabileceği ancak bu birkaç nedenden dolayı aynının Kant için

²⁹⁶ Lacewing, Age., s.3

²⁹⁷ Lacewing, Age., s.3

²⁹⁸ White, Age., s. 302

söylenemeyeceğini belirtmek gerekir: İlk olarak “kendi kurallarımı takip ediyorum” ile “kuralları takip ederim” cümlelerindeki yetersiz özerkliğe bakmak gerekir. Kurallar bir kişiye dışarıdan empoze edilirler. Ancak, Kant’ta ödevler kişinin özerkliği sonucu ahlaki kurallara uyması durumudur. Kant’ta neden kişiyi doğruya ahlaksal dürtüye götürür.²⁹⁹

Kant’ın ödevlerinin, kurallardan farklı olduğunu çoğu ödevin de pozitif ve rehber edinci (yönlendirici) oluşundan ve kısıtlayıcı olmayışından anlayabiliriz. Kant’ın “kusursuz ödevler”³⁰⁰ tanımlaması ki bunlar, öldürme, yalan söyleme gibi negatif formda olduklarından eleştiriler alabilmektedir. Ancak Kant “kusursuz olmayan ödevler” inde özel bir takım eylemler yerine, belli başlı tutumların ve sonuçların benimsenip uygun koşullarda uygulanmasını öngörür. En açık ödevlerimizden biri de yararlı olmaktır ki bu birine yardım edersek, bu ödevlerimizin de ihmal edildiği anlamına gelmez. “Kusursuz olmayan ödevler”, “kusursuz ödevlerden” her bakımdan daha esnektirler. Kant’ın kusursuz ve kusurlu ödevler konusunda yaptığı birtakım vurgular onun ahlak teorisini deontolojiden ayırmaktadır. Deontoloji direkt olarak sonuçlarla değil tercihlerle ilgilenir. Fakat Kant ahlakı basitçe birinin tercihlerinin onu mutlu sona götürmesi değil, kusursuz ödevler bakımından sonların (sonuçların) tercihinde de bir pusula görevi görür. Kant aslında tüm aksi görüşlere rağmen “Amaçlar Krallığını” gerçek özgürlük ve özerkliğin düşmanı olarak görmüştür. Ödevler ise bir tür ahlaki pusula olarak bize hayatın ahlak koridorlarında yol gösterirler. Kant yargıya, karara büyük saygı duymak da ve eğer iki ödev arasında bir çelişki yaşanırsa, ödevlerden birinin diğerine göre daha sağlam temelli olması gerektiği düşüncesi hareket noktası olarak seçilmelidir. Burada da kişinin kendi değer yargıları, niyeti ve genel ahlaki değerler ona yol gösterecektir.³⁰¹

Kant’a göre ahlakın genel amacı, herkesin kendi eylemlerinde diğer insanlarla tutarlı olması ve herkese saygı duyulan sosyal bir normun oluşturulabilmesidir. Kişilere bu saygınlığı veren Kant, hümanist ve sosyal motifli filozoflardan biri olarak

²⁹⁹ White, Age., s.302

³⁰⁰ Metinde geçen;(Perfect Duties or Narrow ya da Imperfect Duties or Wide Duties) kavramlarını biz Türkçe de sırasıyla Kusursuz ve Kusursuz olmayan ödevler olarak ifade ettik. Bakınız. Mark D. White, “In Defence of Deontology And Kant: A Reply To Van Staveren ” Review Of Political Economy, Volume 21, Number 2, PP. 299- 307, April 2009, s.303

³⁰¹ White, Age., s. 303

gösterilebilir.³⁰² Onun ahlakında, insanların varoluşunun sosyal boyutunun olup olmadığı hep yanlış anlaşılmıştır. Kategoriksel zorunluluk hayatımızda direkt olarak uygulanamayışından dolayı bir başına ahlak kuralı olmaktan çok soyut resmi bir öge olarak algılanmıştır. Oysa Kant felsefesi göz önünde bulundurulduğunda kategoriksel zorunlulukların daha iyi uygulanabilmesi için tecrübe tarafından yoğrulmuş bir yargı ile birlikte ifade edildiği açıkça görülür. Tekrar kurallarla ilgili önceki tartışmalara geri dönersek, Kant genel kuralları ve ödevleri resmi ahlak yasalarından çıkarım yapmaktadır. Ama unutulmamalıdır ki bunlar gerçek hayattaki ikilemlere mekanik bir şekilde uygulanmayıp sadece doğru eyleme yönelik bir rehberlik görevi üstlenmektedir. Yine Kant aslında karşılaştığımız ve karşılaşacağımız herhangi bir durumla ilgili hiçbir kural getirmeyip tamamen olaylar karşısında bizlerin tercihlerine ahlak pusulamıza ve yargılarımıza güvenmektedir.³⁰³

Son olarak deontolojiye yöneltilen bir diğer eleştiri ise, deontolojinin bir şeyin doğru olduğunu söylediği ama devamını getirmediğidir. Bu doğru olabilir ama bu durum ne deontolojinin ne de teleolojinin hatasıdır. Çünkü her iki teori de temelde ahlaki eylemi tanımlamaya çalışırlar. Ama gerçek performans için garanti vermezler. Kant ise, insan hatalarını açıkça gözler önüne serer. Tek mükemmel ahlaki ögenin Tanrı olduğunu ki bunun da kutsallıktan ileri geldiğini ve dünyada hiçbir zaman bu denli yetinin var olamayacağını söylemektedir. Rasyonel insanlar özgür olduklarından (metafiziksel anlamda) bu doğru eylem isteği olarak davranışlarına yansır. Dolayısıyla güçlü istekleri olan daha erdemli görülür. Kant'ın seçme özgürlüğü kişileri saygınlıkla donatır.³⁰⁴ Kant etiğinin çerçevesi iyi niyet ve ödevle dayanan anlayışıyla aslında bir bakıma ahlaki eylemde bulunan öznenin özerkliğini sağlamakta diğer yandan değiştiremediği ya da gücü yetmediği dış etkenlerden de sonuçları soyutlamaktadır. Kant'ta etik değerlendirmenin temelini İnsanın özgür ve bilinçli bir varlık olması oluşturur. Onda dış etkiye ya da dış nedenselliğe bağlı bir özne ahlaki olamaz. Çünkü hareketinin kaynağı kendi içinden değil dışarıdan gelir.³⁰⁵

³⁰² White, Age., s. 304

³⁰³ White, Age., s. 305

³⁰⁴ White, Age., s. 306

³⁰⁵ Aydın, Age., s. 34

5.1.4.1 Teleolojik ve Deontolojik Teorilerin Birbirine Bağımlılığı

Hak ve iyi'nin birbirinin önceliğine göre belirlenen etik teoriler bazı düşünürlere göre tek başına yeterli değildir. Bu düşünürlere göre asla tam anlamıyla deontolojik ya da teleolojik ahlak teorisi olamaz. Aynı olgunun sadece teleolojik ya da deontolojik yapıları değil, aynı zamanda farklı bakış açılarını da birleştirmelidir. Ödev kavramı ahlak teorisinde ne kendisine yeterli temel teşkil edebilir. Ne de sona amaca ve de iyiye. Tüm kavramlar birbirine bağımlıdır muhtaçtırlar. Buradan hareketle deontolojistlerin sonlardan teleolojistlerin ise ödevlerinden bahsetmeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Teleolojistler eğer ahlak hakkında bir şeyler söylemek istiyorlarsa; ödevde yer vermeli ve onun kadar da sonları da göz önünde bulundurmalıdırlar. Aksi takdirde sonuçlarla ilgili teorilerini evrensel kurallarla bağdaştıramazlar.³⁰⁶ Deontolojistlerde ahlak teorilerini teleolojistlerin teorilerine yakın bir biçimde ele almalı, ödevden başka sonuca amaca neyin iyi ve kötü olduğunu da ödevin yanında dikkate almalıdırlar. Salt kavramlar üzerinde olan tartışma ya da basit insan eylemleri ve sonuçları göz önüne alınarak yapılan değerlendirme bir etik teori için tek başına yeterli olmayacaktır.³⁰⁷

Bazı düşünürlere göre deontolojik ve teleolojik teoriler arasında var olan tartışma ve sonuçta hiçbir tarafın diğer tarafa üstünlük sağlayamamasından dolayı çok daha önemli konuların tartışılıp bu konular üzerinde ilerleme sağlamasını engellemekte ve böylece zararlı görülmektedir.³⁰⁸ Teleolojist ve deontolojistlerin ahlak konusundaki farklı bakış açıları birçok düşünürün zihnini meşgul etmiştir. Bu kuramların temsilcilerinden bazılarını ifade edecek olursak; deontolojistlere, Kant, Prichard ve Ross'u örnek verebiliriz. Teleolojistler ise antik çağ yunan filozofları özellikle Aristoteles'i sayabiliriz. Gerçi Aristoteles erdem etikçilerinin biricik başvuru kaynağıdır ama iyiyi ele alması ve onu tanımlama biçiminden ötürü teleolojist olarak da kabul edilir. Ayrıca teleolojistlere egoistler farklı türde ve yapıdaki faydacıları da sayabiliriz. Yine etik anlayışını iyiyle ve sonuçlarla tanımlayan deontolojist olmayan tüm etik görüşleri de teleolojik teori kapsamında değerlendirebiliriz.³⁰⁹

Teleolojistler teorilerine bir tür ahlaksal bencillikle ile başlarken, iyilik ve amacı merkeze alarak teorilerini sonlandırmaktadırlar. Son kavramı esnek bir kavram olmasına

³⁰⁶ Anne MacLean, "Right And Good: False Dichotomy", *Philosophy*, Vol. 60, no. 231. (Jan., 1985), PP. 129 – 132, ss. 129,130

³⁰⁷ MacLean, Age., s. 129

³⁰⁸ Pybus, Age., s. 19

³⁰⁹ Pybus, Age., s. 19

rağmen üstünün örtbas edilecek bir kavram olmadığını aksine haklılık, doğruluk, ödev gibi kavramlarla değerlendirilebileceği birçok düşünür tarafından da ifade edilmiştir. Sonuç kavramını kendi gerçek ölçülerinde ele alırsak, şunu göreceğiz ki bir görüşü iyi yapan ya da bir görüşü ahlaksal eyleme dönüştürmede başka durumlar, kavramlar göz önüne almadan yalnızca sonuçlardan bahsetmenin yetersiz olacağıdır.³¹⁰ Sonuç kavramını çok net bir tanımlama ile ifade etmek zordur. Esnek bir kavramdır. Platon, Aristoteles, egoistler, Bentham, Mill ve bireysel veya bir akımın, okulun üyesi filozoflar ki bunlar teleolojistlerdirler; sonuç kavramı her biri tarafından farklı anlamlar yüklenilerek kullanılagelmiştir. Bazen son kavramı bir kişi için iyi olurken bazen ihtiyaçlar ve haklar, bazen istekler ve memnuniyet ya da mutluluk olabilmektedir.³¹¹

Teoride değil uygulamada ahlak teorisyenlerin bir diğerinden tamamen farklı olarak ele alınması bizi yanlış yönlendirebilir. Bu tür bir ayrışma bizi ahlak filozoflarının felsefecilerin her ikisi de olabileceğini göstermez. Bir düşünürün ahlakla ilgili teorisi kayda değerse o kişi her iki tarafta da yer alabilir. Bazı ahlak teorisyenleri ödevde vurgu yaparken, diğerleri sona ve iyiliğe vurgu yapmaktadır. Bu çoğunlukla ödevde vurgu yapanların esas olarak ne yapmalıyız? Ne yapsak daha iyi olur? sorusu üzerinde yoğunlaşırken sonucu ve iyiliği ön plana çıkaranların ise hangi durumda ne yapsak daha iyi olur? Karakterinde oldukları görülür. Bu kesinlikle bize ahlak teorisini sınıflandırırken öncekinin deontolojist sonrakinin teleolojist olduğunu göstermez.³¹² Burada düşünülecek şey ise, gerek ahlak teorilerinin doğurduğu sonuçlar gerekse teleolojistlerin zihinlerindeki farklı algılamalar sonunda ödevler noktasında, teorilerini deontolojist etkenlerle birlikte ele alarak ahlak teorilerinin temelini oluşturmasıdır. Aynı durum deontolojistler içinde geçerlidir. Biz düşünürüz ki bir deontolojistin önemisediği şey ödevdir. Bu yüzden bu kişi eylemin sonucundan ziyade doğru eylem problemi üzerinde yoğunlaşır. Örneğin verilen bir sözü tutmanın gerektiğini, çünkü verilen sözlerin bizim ödevimiz olduğunu söyler. Burada kuşku duyulması gereken nokta yaptığı eylemin ahlaksal sonucuna verdiği önemdir. Bu mantıklı bir istek olarak görülebilir. Çünkü verilen bir sözden ziyade o sözü yerine getirmek çok daha faydalıdır. Bu kişinin kesinlikle faydacı olduğu söylenemez.³¹³ Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere

³¹⁰ Maclean, Age., s. 132

³¹¹ Pybus, Age., s. 22

³¹² Pybus, Age., ss.21,22

³¹³ Pybus, Age., s. 23

birisi verdiği sözü niçin tutmalı? Sorusunu kısaca sözü tutmanın yalnızca bir ödevi olduğu cevabı çok makul görünmemektedir. Verdiği sözü yerine getirmek de en az sözü tutmanın bir ödev olacağı fikri kadar önemlidir.³¹⁴

Sözünde durmak niçin bir ödevdir? Sorusu pek makul görünmemektedir. “Çünkü öyle olmak zorunda” verilen bir cevap yeterli ve tatmin edici değildir. Bu basit kurallar dizgesinden ibaret değilse, eğer davranış ve kelimelerle ilgiliyse buradan anlayacağımız şey basitçe sözünde durmanın o işi yapmakla, kendini zorunlu hissetmekle ilgili bir değer yargısı olduğu görülecektir. Sözünde durmak ve o işi yapmak zorunda kalmak arasında bir paralellik bir ilişki yoksa o zaman o davranışımız tam anlamıyla bir değer yargısı oluşturmaz ya da o davranışımızın bir yargı olduğundan söz edilemez. Ahlaki bir yargı çeşitli değer yargılamaları ve nedenlere sahip olmalıdır. Yukarıda ifade edilen sözünde durma örneğinde olduğu gibi söz verenin hakları bizi bu hakların en azından o kişinin ihtiyaçları ilgileri ve beklentileri göz önünde bulundurularak değerlendirilmesine sevk edecektir. Söz vermenin kendi başına özel bir takım kuralları olduğunu da göz önün de bulundursak bunun haricinde söz verme yükümlülüğünün dışında bu sözü yerine getirebilmek için bazı sonuçları, ilgiler ve değerlere bağlı olarak ele alacağımız açıktır. Bu bir nebze de olsa söz verenin de söz verileninde sorumluluğunu gösterir. Bu bağlamda etik teorileri tek yanlı olarak ele alma bizi çok daha önemli sorunların çözümünde yetersiz, güçsüz bırakabilir.³¹⁵

Bir teleolojist için kısa vadede yararlı ve iyi sonuçlanan bir eylem uzun bir sürede aynı etkiyi ortaya çıkarmayabilir. Yine bir deontolojist için kısa sürede ödevi uygun bir davranış olumsuz sonuçlar doğursa da uzun bir zaman diliminde daha verimli sonuçlar üretebilir. Buradan hareketle varacağımız bir çıkarımda: bir teleolojist nihai noktada kendi bulunduğu pozisyonda sonucun önemli olduğu ve bunun takip edilmesi gerektiğini düşünebilir.³¹⁶ Yine aynı düşünceden hareketle bir teleolojist bir ahlaki eylemin sonucunun kişide genel bir mutluluk ve bir takım sosyal adalet duygusu oluşturuyorsa daha çok benimsenir olmasını ve onun sürdürülmesini ister. Teleolojist bu teorisinde sonun takibini zorunluluk olarak sunar. Bu da sonun takibinin ödevin bir parçası olduğunu gösterir. Aksi takdirde sonuçlarla ilgili teorisini eylemsel yargılara dayandıramaz ve teorisini eylemsel yargılarla bütünleştiremez. Böylece teorisine de

³¹⁴ Pybus, Age., s. 23

³¹⁵ Pybus, Age., ss. 23,24

³¹⁶ Pybus, Age., s. 24

ahlak teorisi denemez. Burada üzeri çizilmesi gereken nokta bir teleolojistin ahlaktan bahsederken eninde sonunda ödevi ve sonucu aynı oranda referans alacağıdır. Buradan da anlaşılır ki bir ahlaki eylem, yalnızca bu eylemin sonucunun ya da sonların katı bir şekilde takip edilmesinden ibaret olamayacağıdır.³¹⁷

Etik teoriler, ahlaki yargılar, eylemler hakkında açıklama getirirken geçmişe sık sık yer verirler. Antik çağdan beri üzerinde düşünülmüş olan ahlak konusu birçok filozofun çalışma alanını oluşturmuştur. Batı düşünce sisteminde Sokrates'ten beri "iyi" ve "hak" gibi ahlaki değerler üzerinde çok düşünülmüş, çeşitli düşünürler ve değişik felsefi okullar tarafından bu kavramlar çokça ele alınmış ve işlenmiştir. Kötülük doğası gereği iyiliğe üstün gelmemektedir. İnsan ne iyi ne kötüdür. O istekleri olan ve bilinçli seçimler yapabilen bir irade varlığıdır. İhmalkârlıkta yapılan ahlaki davranışlar gerçek iyi'yi yansıtmazlar. İyi'yi seçme ahlaki bir iradenin ürünüdür. Genellikle iyilik zor bir tercihtir. Kötülük ise kolay. İnsanı diğer canlılardan ayıran ahlaki kapasitesi, bilişsel yetenekleri, onun yaptığı eylemlerin sonucunu görmesini sağlar. Birine bir iyilik ya da kötülük yaptığımız zaman biz bunun algısına sahip olarak yeni deyimler üretiriz. Bizler iyi ve hak üzerine düşünüşümüzle beraber ahlaki yaşamımızda doğru ve yanlışlarımız üzerinden iyi ve doğru olanın ilgisine davranışsal olarak da sahip olabiliriz. Asıl önemli olan tüm bireylerin ahlaki eylemlerinde bu gerçekliği içselleştirmeleridir. Bir birey için iyi ve haklı olan bir şey diğerleri için kötü olabilir. Bu ahlaksal çeşitlilikte esas olan değişik anlayış ve bakış açılarının bir potada eritilmesi, zamanla üzerinde herkesin hemfikir olduğu yargılara ulaşılmasıdır.³¹⁸

Bilindiği üzere bir bilim alanı olarak ahlakın amacı hakkı öne çıkararak ahlaki zorunlulukları açıklamaya çalışmasıdır. Bu amaç sadece bir şekilde gerçekleştirilebilir. Hak deyince aklımıza iyilikten çıkarım yapılan başka bir iyilik gelmektedir. Doğruluğun, haklığın iyiliği mantıksal olarak kanıtlanmıştır. Bu tür kanıtlar göstergeler ve deneysel ahlak teorileri ne olursa olsun mutlak bir sona dayanmaktadır. Ama deneysel veriler haklılığın iyiliğine karşı çok da net değildir. "Doğru"dan kaynaklanan iyilik bazen kötülükle de sonlanabilir. Bunun tam tersi bir durum olmazsa ahlaki davranışlara kendi dokusu içerisinde karşı çıkışlarda gösterilebilir. Doğru davranış kendi yanlışlarını da içinde barındırabilir. Bu yüzden davranışlar sürekli olarak doğruya yönelmektedir. Teleolojik ve deontolojik teorilerin birbirlerine önceliklerine

³¹⁷ Pybus, Age., s. 25

³¹⁸ Beiswanger, Age., s. 113

göre belirlenmesini sağlayan “iyi” ve “hak” her anlamda birbirini tartmakta ve dengelemektedir.³¹⁹ Buna göre çalışmalarında ödevlerinden ziyade sonları ön plana çıkaran teleolojik teoriler ya da sonlardan ziyade ödevleri ön plana çıkaran deontolojik teoriler bu ayrı saydıkları iki unsuru çalışmalarında birleştirirlerse görüşleri çok daha açık ve anlamlı olabilir. Ahlaksal tartışmanın şu aşamasında teleolojik ve deontolojik faktörlerin kendi içlerinde ki birbirlerine olan bağımlılıklarını fark etmemiz gerekir ki böylece iyi ve hak arasında ahlaksal eylem açısından bir ilişki bir bağ kurabilelim.³²⁰

Bu stratejinin ehemmiyeti şu şekilde basitçe anlatılabilir: eğer doğruluğun iyi yönünü göstermek istiyorsanız iyiliği hak üzerine kurmalısınız ya da haklılığı iyilikle de temellendirebilmelisiniz. Bizler bu iki kavramı aynı perspektifte görebiliriz. Bu öngörüye bazı itirazlar olabilir. Bazılarına göre zamanla değişiklik gösteren bu kavramların birinci elden gözden geçirilmesi ve onların diyalektik yapılarının bilinmesini gerektirmektedir. Burada üzerinde durulması gereken asıl nokta: iyi ve hak’ka dair tıpkı matematikçilerin logaritmada Pi sayısını inşa ederken içinde bulundukları mutluluk hissini uyandırabilmelidir.³²¹

Sonuç olarak iyi ve hak aslında ahlakın birer parçasıdır. İddia edildiğinin aksine bu kavramlardan birini alıp diğerini dışarıda bırakmak yetersiz olacaktır. Şunu kesinlikle belirtmek gerekir ki iddia edildiği gibi kavramlardan birinin diğerine açık ve net olarak bir üstünlüğü yoktur. Buradaki ayrım değişik filozofların farklı konulara (kavramlara) kendi üsluplarıyla değişik vurgular yapmalarından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden açık olan şudur ki deontolojide de teleolojide de aslında ileri sürdükleri fikirlerle birbirlerine açık kapı bırakmaktadırlar.³²²

³¹⁹ Beiswanger, Age., s. 112

³²⁰ Pybus, Age., s. 25

³²¹ Beiswanger, Age., s. 112

³²² Pybus, Age., s. 26

SONUÇ

İnsanoğlu gerçekten ne ister? Bu soruya cevaben anlaşılması gereken, birçok filozof ve düşünürün, merakıyla, sorgulamasıyla bu soruya birçok yanıtın verilebileceğidir. İnsan sevgi, nefret, seçim gibi edimlere, hayvanlarda olmayan bir değer duygusuna sahiptir. Bu değerler, nesnesi doğada olmayan, kaynağını insanda insanın yaşamında bulan değerlerdir.³²³

Etik teoriler (teleolojik ve deontolojik) devam ettikçe, ahlak insan türünün ne istediğine, ne amaçladığına dair ilginç anlamlar yeni bulgular ortaya çıkaracaktır. Hayvanlar yaşam için özellikle ihtiyaçları doğa tarafından, doğanın iyilik ve güzellikle verdiklerince karşılanamadığı zaman mücadele etmek, savaşmak durumundadır. Hayvanın kendi iş gücü içerisinde bir şeyler üretmesini, iyilik kavramı veya doğruluk kavramı içerisinde bir ahlaki yargı olarak nitelendiremeyiz. Hayvanlar bizler gibi ne sahip olduklarıyla mutlu olma hazzına ne de bizler gibi istekte bulunup bir şey hatta cenneti istemek gibi talepleri bulunmamaktadır.³²⁴ Bu noktada varacağımız çıkarım ahlakın insan olmanın biricik dayanağı olacağı ve ahlaki değerlerin insanın yaşam alanını oluşturacağıdır. İnsanlar kendi mutluluk anlayışlarını bu kavramlar çerçevesinde değerlendirmektedirler. Bilmemiz gereken insan olma olgusunun bir getirisi olarak, iyilik, doğruluk, adalet, erdem, mutluluk gibi belli ahlaki değerlerimizin olduğudur. Dolayısıyla, ahlak ekolojik terimlerle bir anlam ifade etmeyen, insana has bir olgu olarak ortaya çıkar. Ahlaki değerler, insanlığın gerçek anlamda istediği şeylerden ibarettir. Kant, ahlakı insanın insaniliğinin bir gereği olarak ifade eder. Mill’ de insan olma olgusunun yalnızca basit hazlar ve kişisel doyumlar ile ifade edilemeyeceğini söyler. Mill’ de haz ve mutluluk kavramı kişiselden sosyale özelden genele genişleyen bir süreçte gerçekleşir. Bireysel mutlulukta bu bağlamda görülür. Mill için de Kant’ın dediği gibi “insan bir şeyi yapmaya zorlandığı için değil ama yapmaya gücü yettiği için yaparsa o hareket ahlakidir”.³²⁵

Deontolojistler, ahlakın ödevlerle ilgili olduğuna inanırlar. Yapılması doğru olan şeyleri yapmamızı ve yapılması yanlış olan şeyleri yapmamızı söyleyen ahlaki ödevlerimiz vardır. Onlara göre bir şeyin doğru veya yanlış oluşu onun sonuçlarına bakılarak değil, o an içinde bulunduğumuz eylemin o işi doğru veya yanlış kılıyor

³²³ Beiswanger, Age., s.113

³²⁴ Beiswanger, Age., s. 112

³²⁵ Ülken, Age., s. 86

olmasından kaynaklanıyor. Ahlaki kararlar verebilmemiz için ödevleri göz önünde bulundurmaliyiz.³²⁶ Bir noktada deontoloji aslında, tanımlanması gerçekten güç bir kavramdır. Bu sonuca dayanmayan eylemlerimizin neredeyse imkânsız olmasından kaynaklanmaktadır. Daha geniş bir perspektiften bakmak gerekirse deontoloji genellikle kişilerin sonuca ulaşmada bir takım engellemelerle karşılaştıkları ya da belirli kısıtlı neticelerin alınabileceği eylemlerde önlemler almasına izin verilen bir akım olarak görülebilir. Bu açıdan hareket edildiğinde deontolojik teorilerde hak, (ödev) iyi'ye yer yer üstünlük sağlarken, sonuççular yani teleolojistler hak'kı (ödevi) iyi'yi artıran bir olgu olarak görürler.³²⁷ Deontolojik kuramı kuralları ahlakın merkezine yerleştirmekle eleştirenler bu noktada teleolojik kuram kapsamında yer alan faydacılara da kuralların çok uzak olmadığını görecektirler. Ayrıca doğru ilkelerden hareketle doğru tercihlerin deontolojik teorisinin anlaşılmasında kilit rol üstlendiğini gözardı etmemek gerekir.³²⁸

Deontoloji, kesin belli başlı bir takım eylemlerin doğru veya yanlış olduğunu söyler. Mesela biri bir diğerini öldürebilir. Bu eylemin genel adı öldürmedir. Fakat ahlaki bakımından belirtmek gerekirse tüm öldürmeler aynı tür eylemler değildir. Örneğin biri bir diğerini gerçekten öldürmek istediye bu eylemle, kazayla olan bir öldürme eylemi veya kendini savunma amaçlı yapılan öldürme eylemleri birbirinden çok farklıdır. Eylemler tercihlerin bir sonucudur. Bu yüzden tercihler kapsamında değerlendirilmelidirler. Tercihler, nedenler ve zihindeki amaçlar dolayısıyla yapılırlar. İşte bundan dolayıdır ki deontoloji niyeti bilmediğimiz takdirde bir eylemin nasıl bir eylem olduğunu bilemeyeceğimizi söyler. Bir eylemin doğru veya yanlış olduğu kişinin niyeti ile değerlendirilebilirse, ancak o zaman doğru bir karar verebiliriz. Deontolojistlere göre eylemin gerçek nedenini bilmek çoğu zaman güç olsa da bu ahlaki yargılamayı öznel yapmaz.³²⁹ Son olarak deontolojiye yöneltlen bir eleştiriyi yanıtlarsak; deontolojinin bir şeyin doğru olduğunu söylediği ama devamını getirmediği söylenir. Bu doğru olabilir ama bu durum ne deontolojinin ne de teleolojinin hatasıdır. Çünkü her iki teori de temelde ahlaki eylemi tanımlamaya çalışırlar. Ama gerçek performans için garanti vermezler.³³⁰

³²⁶ Lacewing, Age., s. 1

³²⁷ White, Age., s. 300

³²⁸ Lacewing, Age., s. 1

³²⁹ Lacewing, Age., s. 3

³³⁰ White, Age., s. 306

Hak ve iyi'nin birbirinin önceliğine göre belirlenen etik teoriler bazı düşünürlere göre tek başına yeterli değildir. Bu düşünürlere göre asla tam anlamıyla deontolojik ya da teleolojik ahlak teorisi olamaz. Aynı olgunun sadece teleolojik ya da deontolojik yapıları değil, aynı zamanda farklı bakış açılarını da birleştirmelidir. Ödev kavramı ahlak teorisinde ne kendisine yeterli temel teşkil edebilir. Ne de sona amaca ve de iyiye. Tüm kavramlar birbirine bağımlıdır muhtaçtırlar. Buradan hareketle deontolojistlerin sonlardan teleolojistlerin ise ödevlerinden bahsetmeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Teleolojistler eğer ahlak hakkında bir şeyler söylemek istiyorlarsa; ödevde yer vermeli ve onun kadar da sonları da göz önünde bulundurmalarıdır. Aksi takdirde sonuçlarla ilgili teorilerini evrensel kurallarla bağdaştıramazlar.³³¹ Deontolojistlerde ahlak teorilerini teleolojistlerin teorilerine yakın bir biçimde ele almalı, ödevden başka sonuca amaca neyin iyi ve kötü olduğunu da ödevin yanında dikkate almalıdırlar. Salt kavramlar üzerinde olan tartışma ya da basit insan eylemleri ve sonuçları göz önüne alınarak yapılan değerlendirme bir etik teori için tek başına yeterli olmayacaktır.³³²

Özetle teleolojilik ve deontolojik teorilerin belirlenmesinde ana rol oynayan hak ve iyi kavramları birbirine bağlı olarak her alanda birbirlerini tartmakta ve dengelemektedir. Bizler hak içinde iyi'yi gösterebiliyorsak "iyi"de de hak'kı doğruyu gösterebilmeliyiz. Dolayısıyla zıt iki kutup gibi görünen deontolojik ve teleolojik teorilerin aslında birbirlerine öncelikli olarak değerlendirmede ele aldıkları bu iki kavram, bir ve aynı olgunun farklı bakış açıları olarak düşünülebilir.

³³¹ MacLean, Age., ss. 129,130

³³² MacLean, Age., s. 129

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Tezer, *Stuart Mill*, Sadeleşiren: Mevlüt Çelik, İlya Yayınları, İzmir 2001.
- Akarsu, Bedia, *Çağdaş Felsefe*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1998.
- Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi – Ahlak öğretileri II*, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1999.
- *Mutluluk Ahlakı – Ahlak öğretileri I*. İnkılâp kitapevi, İstanbul 1998.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi yayınları, Ankara 1996.
- Ashby, Warren, “Teleology and Deontology in Ethic’s”[Etikte Teleoloji ve Deontoloji], *The Journal of Philosophy*, Vol. 47 No. 26 (dec., 21. 1950), PP.765-773
- Ay, Ünal, *İşletmelerde Etik ve Sosyal Sorumluluk*, Nobel Yayıncılık, Adana 2003.
- Aydın, Mehmet, *Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991.
- Ayer, A. J., *Dil Doğruluk ve Mantık ve Mantık*, Çev. Vehbi Hacıkadıroğlu, Metis Yayınları, İstanbul 1998.
- Beiswanger, George, “Right Against Good”[Hak İyi'ye Karşı], *Ethics*, Vol. 60, No. 2, (Jan., 1950), PP. 112- 119.
- Benhabib, Şeyla, *Modernizm Evrensellik ve Birey – Çağdaş Ahlak Felsefesine Katkıları*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.
- Bertrand, Alexis, *Ahlak Felsefesi*, Çev. Salih Zeki, Sad: Hayrani Altıntaş, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.
- Bozkurt, Nejat, *20. Yüzyıl Düşünce Akımları-Yorumlar ve Eleştiriler*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1998.
- Can, Nevzat, *Aristoteles ve I. Kant'ta Bilginin Kaynağı ve Hakikate Uygunluğu Problemi*, (Yayımlayanmış Doktora tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.
- Capaldi, Nicholas, *John Stuart Mill, A Biography*, Cambridge Universty Press, Cambridge 2004.
- Cassirer, Ernst, *Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi*, Çev. Doğan Özlem, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1996.
- Cevizci, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi*, Ezgi Kitapevi, Bursa 2002.
- *Felsefe sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005.
- *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2002.

- Copleston, Frederick, *Felsefe Tarihi: Kant*, Çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1996.
- *Felsefe Tarihi-Yararcılık ve Pragmatizm*, Çev. Deniz Canefe İdea Yayınları, İstanbul 2000.
- Çilingir, Lokman, *Pratik Aklın Doğal Diyalektiği*, Elis Yayınları, Ankara 2005.
- Dagognet, François, *Büyük filozoflar ve felsefeleri*, Çev. Zeynep Durukal, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Doğan, İrfan, “Medya ve Etik”: Eleştirel Bir Giriş, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 23, Yaz – Güz, 2006
- Erdem, Hüsamettin, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Sebat Ofset Yayıncılık, Konya 1998.
- Erkızan, Hatice Nur, “Kant’çı Konstruktivizm ve Onun Yeni-Aristotelesçi Eleştirisi Üzerine” [Muğla Üniversitesi Uluslararası Kant Sempozyumu Bildirileri], Vadi Yayınları, Ankara 2006.
- Filiz, Şahin, *Ahlakın Akli ve İnsani Temeli*, Çizgi Kitapevi, Konya 1998.
- Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1966.
- Güntöre, Sibel Öztürk, *John Stuart Mill’in Ahlak Anlayışı*, İlya Yayınları, İzmir 2004.
- Heimsoeth, Heinz, *Kant’ın Felsefesi*, Çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2007.
- Heller, Agnes, *Bir Ahlak Kuramı*, Çev. Abdullah Yılmaz, Koray Tütüncü, Ertürk Demirel, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2006.
- Hitt, W.D. *Ethics And Leader Ship:Putting Theory Into Practise*, Columbus: Battelle Press.1990.
- James, William, *Faydacılık*, Çev. Tufan Göbekçin, Yeryüzü Yayınevi, Ankara 2003.
- Kant, Immanuel, *Pratik Aklın Eleştirisi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1980.
- *Ahlak Metafiziğin Temellendirilmesi*, Çev. İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Kart, Berfin, *Deontolojist ve Teleolojist Kuramlar İkileminde Erdem Etiği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Kidder, R.M., *How Good People Make Tough Choices: Resolving The Dilemmas Of Ethical Living*, New York: Simon – Schuster, 1996.

- Kymlicka, Will, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, Çev. Ebru Kılıç, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.
- Lacewing, Michael, “Deontoloji”, *Routledge (Taylor- Francis Group) Alevel Philosophy*, CO., UK, 2010.
- MacIntyre, Alasdair, *Etik’in kısa Tarihi, Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev. Hakkı Hünler, Solmaz Zelyurt Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001.
- *Erdem Peşinde – Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma*, Çev. Muttalip Özcan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2001.
- Macit, M. Hanifi, “Teleolojik Etik Anlayışının Deontolojik eleştirisi”, *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 13, Güz, 2009.
- *John Rawls’da Siyasal Liberalizm Yeniden İnşası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009.
- Maclean, Anne , “Right And Good: False Dichotomy”[Hak ve İyi: Yanlış Algılama], *Philosophy*, Vol. 60, No. 231. (Jan., 1985), PP. 129 – 132.
- Mill, John Stuart, *Faydacılık*, Çev. Nazmi Coşkunlar, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.
- *Özgürlük Üstüne*, Çev. Âlime Ertan, Belge Yayınları, İstanbul 2000.
- Oizerman, Theodor. I., *Felsefe Tarihinin Sorunları*, Çev. Celal A. Kanat, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.
- Özlem, Doğan, *Etik – Ahlak Felsefesi*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2004.
- Pehlivan, İlayet, *Yönetmel Mesleki ve Örgütsel Etik*, Pegem Yayıncılık, Ankara 1998.
- Pieper, Annemarie, *Etik’e Giriş*, Çev. Veysel Atayman – Gönül Sezer, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.
- Pybus, Elizabeth M., “False Dichotomies: Right and Good”[Yanlış Algılamalar: Hak ve İyi], *Philosophy*, Vol. 58, No. 223 (Jan., 1983), PP.19-27.
- Rawls, John, *The Right And Good Contrasted, Liberalizm and It’s, Critics*, Edit: Michael Sandel, New York University Press, New York 1984.
- Ross, W.D., *Aristoteles*, Çev. Ahmet Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Sayimer, İdil, “Halkla İlişkiler Etiğinde Öne Çıkan Modellerin Etik Sistemler Açısından Değerlendirilmesi”, *Küresel İletişim Dergisi*, Sayı 2, Güz, 2006.
- Scruton, Roger, *Düşüncenin Ustaları: Kant*, Çev. Cemal Atilla, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2003.

Tepe, Harun, *Etik ve Metaetik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Ülken, Hilmi Ziya, *Ahlak*, Ülken Yayınları, İstanbul 2001.

Weber, Alfred, *Felsefe Tarihi*, Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul 1993.

West, David, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, Çev. Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul 1998.

White, Mark D., “In Defence of Deontology and Kant: A Reply To Van Staveren”[Deontolojinin ve Kant’ın Savunumu], *Review Of Political Economy*, Volume 21, Number 2, PP. 299- 307, April 2009.

[http:// www.w3c.org](http://www.w3c.org). Alper Ecer “John Rawls ve Bir Adalet Teorisi”. *Yeni Yüksektepe. E. Dergi*, Sayı 67. Ocak-Nisan Erişim Tarihi:21/12/2009

ÖZGEÇMİŞ

17.07.1976 tarihinde Erzincan ili Çayırılı ilçesi Yeşilyaka Köyünde doğdu. İlköğrenimini, Yeşilyaka Köyü İlkokulunda tamamladı. Ortaokul ve lise öğrenimini Çayırılı Lisesi /Ortaokulunda tamamladı. 1996 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünde 2000 yılında mezun oldu. 2000-2007 yılları arası çeşitli işlerde çalıştı. Aynı üniversitede 2007 yılında Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans yapmaya hak kazandı.